

BEVEZETÉS
AZ
ÁLLAMTUDOMÁNYOKBA

DR. PISZTÓRY MÓR,

A POZSONYI KIR. AKADEÉMIA JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KARAINÁL A
STATISZTIKAI-S MAGYAR KÖZIGAZGATÁSI JOG NY. R. TANÁRA.

BUDAPEST, 1876.

AZ EGGENBERGER-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA.

(Hoffmann és Molnár)

ELŐSZÓ

az első részhez.

Midőn a nagyméltóságú m. k. vallás és oktatásügyi Ministerium a jogtanodák ujjszervezéséről szóló szabályzatban az eddig előadatni szokott jog és államtudományi Encyclopedia helyett az első tanév első felében egy általános jog- és államtudományi bevezetés előadását rendelte: oly intézkedést tőn, mely a jogtanulmányok alapos megértését és a különböző tudományszakok tanulmányának sikerét széles mérvben előmozdítani van hivatva. Az Encyclopedia rendesen az őszi jog- és államtudományi szakoknak csak vázlatos rendszerét ismerteti úgy, hogy általa épen a kezdőnek ismeretei és jogi fogalmai semmiel sem szaporodnak. Az Encyclopedia mint ilyen inkább a jog és államtudományok zárkövét, mint kiindulási pontját képezhetné: míg ezzel szemben a bevezetésnek föladata más nem lehet, mint a jog- és államtudományok alapelveivel és fő fogalmaival megismertetni a jogi pályára készülő ifjúságot és ez által lehetővé tenni azt, hogy a mennyiben egyik tudományszak a másik alapelveinek ismeretét föltételezi, ezek ismeretének hiánya ne nehezítse az illető tudomány megérthetését. A

jog-és államtudományok alapfogalmai ily módon kiegészítik egymást, és ezáltal a jogtanuló a szükséges általános alapismereteket mindjárt kezdetben megszerezvén magának; a tanszabadsággal járó szabadválasztásnak minden hátrányai elenyésznek. A nagyméltóságú ministerium ezen új intézkedésével járó óriási előnyök tudata kelté föl bennem azon eszmét, hogy megtegyem az első kísérletet a nagyméltóságú Ministerium szándékainak megfelelő mű megírására; másrészt, éreztem azt is, hogy egy ily művet csak azon tudományszakokra nézve lehet sikerrel megírni, melyekkel az ember évek során át folytonosan foglalkozik, ezek pedig reám nézve az államtudományok lévén, a jogtudományi rész megírására Dr. Kautz Gusztáv urat a győri kir. jog és államtudományi kar igazgatóját és ugyanott a büntető jog és jogbölcselet ny. r. tanárát kértem föl, Kautz G. úr kérésemnek engedve a mű megírásához azonnal mindketten hozzá fogtunk és egyelőre abban állapotunk meg, hogy az államtudományi bevezetés a II. részt képezze. E közben a vallás és oktatásügyi Minister ő Excellentiája engem a pozsonyi kir. akadémia jog és államtudományi karához nevezvén ki, megszakadt közöttünk a mű egyöntetőségére nézve az anyira szükséges szóbeli érintkezés lehetősége és így történt, hogy az általam írt államtudományi rész első ívei, mint II. rész kerültek sajtó alá, de épen ezen íveken kifejtett rendszerből csakhamar mind a ketten meggyőződünk arról, hogy a munkát az államtudományi részben tárgyalt állam alaptan és társadalomtanallal kell megkezdeni és ily értelemben meg is változtattuk eredeti megállapodásunkat. Midőn

tehát az ennek folytán az államtudományi rész szín egébe néhány helyen becsúszott azon tévedést, hogy Dr. Kautz. G u s z t á v művére, a jogtudományi bevezetésre, mint I füzetre történik utalás; ezennel helyre igazítanám: sietek a szíves olvasót Dr. Kautz Gusztáv úr jogtudományi bevezetésére, mint e mű kiegészítő és II. részére utalni.

Pozsony, 1875. November hó 14.

Dr. Pisztóry Mór.

TARTALOMJEGYZÉK:

Bevezetés az államtudományokba.

Általános bevezetés az államtudomány okhoz.

1. §. Az államtudományok tárgyalásának módszere ..... 1. lap

I. FEJEZET.

Az állam alaptanai.

2. §. Az állami élet fejlődési törvénye ..... 8.
 3. §. A nép fogalma és fejlődési törvényei ..... 15.
 4. §. A földterület és befolyása az állam életre ..... 22.
 5. §. Az államhatalom fejlődése, fogalma és természetes jellege ..... 29.
 6. §. Az államhatalom feladata és működési körei ..... 36.
 7. §. Az államcél és fogalom meghatározása ..... 45.
 8. §. Az állam jogalapja és jellege ..... 51.

II. FEJEZET.

Társadalomtan.

9. §. A társadalom fogalma és fejlődése ..... 61.
 10. §. A társadalom korái és azok fejlődése ..... 63.
 11. §. A társadalmi korok fejlődési törvénye ..... 70.
 12. §. A társadalom viszonya az államhoz és a társadalmi tudományok rendszere ..... 78.

III. FEJEZET.

Államtudományok.

13. §. Az államtudományok rendszere és az államtörténet ..... 87.

A. Államjog.

14. §. Az államjog fogalma és rendszere ..... 89.
 15. §. Az államhatalom természetes korlátai ..... 92.

VIII

16. §. A szabadság fogalma és a politikai szabadság foglalatja...	95
17. §. A személyes szabadság biztosítékai. Társadalmi jog. Nemzeti jog. Népjog	105
18. §. Az államhatalom jogköre	115

B. Államerkölcsstan.

19. §. Az államerkölcsstan fogalma, föladata és alapelvei	126
20. §. Az államérdekek viszonya az erkölcs elveihez	132

C. A politika, mint az állam élettana.

21. §. A politika fogalma, módszertana és fölosztása.....	139
22. §. Az alkotmány fogalma és alakjai	147
23. §. Az alkotmánytan általános és legfőbb törvényei.....	153
24. §. A kormányzattan rendszere és fő elvei.....	157
I. Törvényhozási politika	158
II. Kormányzati politika	160
III. A bírói hatalom gyakorlata	166

IV. FEJEZET.

Társadalmi tudományok.

25. §. A társadalmi tudományok rendszere.....	170
---	-----

A. Népisme.

26. §. A népisme tárgya, föladata és rendszere	172
--	-----

B. Művelődés-történet.

27. §. A művelődés-történet jelentősége, mint társadalmi tudomány.....	177
---	-----

C. Nemzetgazdászati.

28. §. A nemzetgazdászati fogalma és jellemzése.....	184
29. §. A nemzetgazdászati alapelvei.....	187

D. Statistika.

30. §. A statistika fejlődése és feladata	194
31. §. A statistika fogalma és tárgya	200

E. Erkölcsstan.

32. §. Az erkölcsstan föladata és alapja	204
53. §. Az erkölcs viszonya az akaratszabadsághoz. A nevelés, vallás és büntetés erkölcsi értéke. Az erény erkölcsi jutalma.....	212

II.
BEVEZETÉS AZ ÁLLAMTUDOMÁNYOKBA.

ÍRTA

Dr. PISZTÓRY MÓR.

Általános bevezetés az összes államtudományokhoz.

1. §. Az államtudományok tárgyalásának módszere.

A szakadatlan fejlődés azon nagy törvénye alól, mely alatt az egész természet áll, az emberi ész szüleményei és azok rendszeres foglalatjai, a tudományok sem képeznek kivételt. Az emberi ész kutatásai és tapasztalatai mindig újabb és újabb ismereteknek juttatnak birtokába, melyeknek gyarapodása lassanként arra vezet bennünket, hogy közöttük bizonyos összefüggést, azaz rendszert fődözünk föl, e rendszernek alapját azon változhatlan törvények képezik, melyek örök időktől fogva működtek ugyan, de melyeknek létezését az emberi elme csak hosszú kutatás által ismerte föl. Ezen törvényeket természettörvényeknek nevezzük és ismereteink mindenütt csak akkor emelkednek tudományos rendszerré, ha fölismerjük azon változhatlan alapelveket, melyek vizsgálódásaink tárgyát uralják. Mindenütt, hol bizonyos előre meghatározható szabályszerűség fordul elő, mely nem emberi szándékon alapul — természettörvény uralkodik.

Maga azon körülmény, hogy az emberek mindenütt és minden időben bizonyos szorosabb társaséletet éltek, eléggé bizonyítja, hogy az emberi összéletnek is

vannak bizonyos törvényei, melyek szerint azok léteznek és tovább fejlődnek, és melyek sokkal kérlelhetlenebbek minden emberi törvéynél,¹⁾ e törvényeket és főleg ezeknek azon részeit, melyek a szorosán vett állami életre vonatkoznak, fölismerni — az államtudományok föladata.

A cél elérésére nem lehet más módszert követni mint azt, mely egyedül vezetett eddig a tudomány mindenágában a valódi természettörvények fölismérésére és ez a tapasztalat vagy inductio módszere.

Mindenütt a létezőt kell beható vizsgálat alá venni és abból levonni azon törvényeket, melyek minden hasonló esetben érvényt szereznek maguknak. Ez annál könnyebb, mennél kevésbé van az egyéni jelleg vizsgálódásunk tárgyánál kifejlődve, annál nehezebb, mennél jobban van kifejlődve, és így legnehezebb az embernél és az emberi társas életre vonatkozó tudományoknál. De ha a természet bámulatos tarka vegyületében a tudományos kutatás oly sok törvényt volt képes fölfedezni, melyek minden körülmény között érvényesülnek, miért képezne ez alól épen az emberi nem kivételt? Az ember minden fölsősége daczára lépten-nyomon érezni kénytelen, hogy a természet nagy törvényének ő is alá van vetve és így az egyes embereket uraló törvényekből kell fölismerni az általánosabbat, vagyis az emberek társas életét uraló törvényeket. Vizsgálódásainknál tehát magából az emberből és természetéből kell kiindulni, tehát nem az általánosból a részletesre, hanem a részletekből az általánosra következtetni.

¹⁾ »Az egész, a társadalom, az állam, a tömegek különböző nemeiből áll — mondja D a p s y Darwin fordításához írt előszavában, — s együttléte és tovább fejlődése bizonyos törvények szerint történik, melyek magasabb eredetűek, s ép azért emelkedettebbek, de egyszersmind kérlelhetlenebbek, igazságosabbak és üdvösebbek is, mint az ember törvényhozó alkotmányai.« D a r w i n: A fajok eredete. Kiadja a Természettud. Társ.

Ha az államtudományok tárgyalásánál helyesen akarunk eljárni, akkor mindenképp először az államot kell vizsgálódásunk tárgyává tenni, azután ennek viszonyát az állam egyéb alakjaihoz, vagyis a szorosabb értelemben vett társadalomhoz föltüntetni. Az államélet általános alap-törvényeit az államtan, vagyis az állam természettana, a társadalom alapelveit a társadalomtan, vagy a társadalom természettana tanítja. E két tudomány képezi az alapot, melyből az állam- és társadalomtudományok egyes ágai fejlődnek. Az államtudományok az államélet három fő elve szerint jogiakra, erkölcsiekre és bölcsészetiakra oszlanak, melyeknek mindegyike ismét tekintettel van az állam anyagi és szellemi életelveire. Ezen tudományok mindenikének pedig megvan a maga fejlődéstörténete. Az államtudományokat tehát államalaptan, államtörténet, államjog, állam erkölcsan és államélettanra (politika) osztjuk föl.

A szó szorosabb értelmében vett társadalmi tudományoknak pedig csak azokat tekinthetjük, melyek az emberek társas együttlétének egyéb nem az államéletre vonatkozó viszonyait kutatják. Az államon belül az emberek társas életének sok oly szempontja van, mely szintén bizonyos törvények szerint fejlődik és tudományos rendszerré lesz; ilyen első helyen a jog és annak egész tudományos rendszere, melylyel e mű I. füzetében már megismertedtünk és így még az erkölcsan, a művelődés története, a Statistika, a nemzetgazdaszat és népismeret alapelveivel kell megismertetni.

Ezen tudományok bármelyikét tekintve, az állam védelme alatt fejlődő társadalmi élet egy szerves egész képez, melynek jogi, erkölcsi, történeti, gazdasági, ethnografiai és phisikai fejlődése van. Ezen fejlődés törvényeit a magánjogok, az erkölcsan, a művelődés története, a nemzetgaz-

d á s z a t: a n é p i s m e és a s t a t i s t i k a vannak hivatva föltüntetni. Állam és társadalom egyképen az összelet eredménye lévén, először az államalapattannal és a társadalomattannal kell megismerkedni és csak ennek alapján az egyes tudományszakok rendszerét tárgyalni.

J e g y z e t. Az inductio, melyre az államtudományok egész rendszerét alapítom, oly régi mint maga a tudomány. M i l l igen helyesen jegyzi meg, hogy mindazon alapelvek, melyekből bármely deductiv tárgyalásnál kiindulunk — inductio útján jönnek létre, a kérdés csak az lehet, helyes volt-e az inductio vagy helytelen. Az inductio tehát tényleg létezett mindig, tudományos módszerré azonban csak a magánéletben jellemtelen. de az igazság utáni kutatásban a tudomány terén utolérhetlen Verulam i B a c o föllépése által lett. Egyik nagyszerű művében: »De dignitate et augmentis scienciarum« (1620) a tudományok összes ágait végig pillantja, utal azon hézagokra, melyek a tudomány terén kitöltendőek; kimutatja, hogy kísérletekből kell kiindulni és így tovább előre haladni föl az elvekig. Az inductio alapján később maga állított föl egy logikai rendszert (nóvum orgánum) és híressé vált szavával: »Homo naturae minister et interpres tantum facit et intelligit quantum de naturae ordine re vei mente observaverit, nec amplius se it aut potest«; megtörte a dogmákhoz szokott rideg scolasticismust, mely Aristoteles bölcs tanaiból üres dogmákat faragott. Baco hatalmas szózatát a természettudósok értették meg legelőször és kutatásaik végeredményükben C o l l a («A jelen geológiája» ford. Petrovics) és D a r w i n («A fajok eredete» ford. Dapsy. A természettud. társulat kiadványai) nagyszerű műveihez vezettek. M i l l 1843-ban »Inductiv és deductiv logikájában« (magyarra fordítá Szász Béla) és A p e l l: Die Theorie der Induction 1854. című művében az inductio fogalmát teljesen tisztázták és ma már a legtöbb társadalmi tudomány is ezen módszernek köszöni azon óriási haladást és vívmányokat, melyeket mai állásában fölmutatni képes. Az állam- és társadalmi tudományok között legnagyobb haladást tett az inductio módszere, a történet és főleg az államtörténet, a statistika és nemzetgazdaság terén. Az állam- és culturtörténet terén már F e r g u s o n (History of civil society) figyelmeztet, hogy általános elveknek csak úgy van haszna, ha azok helyes megfigyeléseken alapulnak és hogy mi csak azon törvényeket gyűjthetjük, melyeket a természet alapítója állított föl. L y e l l, B u c k l e, T y l o r, L u b b o c k, K l e m m, lényegében H e r d e r és a híres L a u r e n t már öntudatosan választák epochális történeti műveik alapjául az inductiv módszert. Legújabbban H ö l l w a l d tisztán e módszer alap-

ján írta meg a legrégebb időktől napjainkig terjedő művelődés történetét. (Culturg. in ihrer natürlichen Entwicklung. Augsb. 1874.) A statistika terén az inductio hatalmas módszerével Quetelet, Engel, Legoyt, Wagner, Oetingen és mások az emberi nem általános fejlődési törvényeit igyekeznek fölmutatni. (L. ezekről bővebben »Az osztr.-magyar Monarchia Statistikája« című művemhez írt bevezetést.) — A nemzetgazdaságtan terén Röscher Vilmos-nak az induction alapuló életteni módszere korszakot alkotott (Grundzüge der National Ökonomie.) Az államtudományok terén eddig még többé kevésbé jelentékeny kísérletekkel találkozunk. Már Vollgraffis azt mondja ugyan: »Wie muss man forschen und schreiben« című nagy művéhez (Stats- u. Rechtsphilosophie. Frankfurt 1864.) írt értekezésében, hogy az emberi élet és annak minden jelenségei ép oly változhatlan törvényeken alapulnak, mint minden szerves és szerv nélküli élet a természetben. Vollgraffnak theologiai és idealistikus irányú műveltsége ugyan számos téveszmére vezette ezen nagy tudóst, megyek között legnagyobb ferde nézete a materialismusról, ő mégis rendkívül széles tudománnyal első jelelte ki a társasélet inductív kutatásának útjait. Prattz (Naturlehre des Staates 1870.) már teljes öntudattal alkalmazza ezen módszert természettudományi módszer nevezete alatt az államélet alaptörvényeinek fölmérésére. A politikai tudományok teljes reformját e módszer alapján azonban Baghot kezdte meg legújabbban (1874) megjelent és már is híressé vált művével (Ursprung der Nationen, angolból ford. Rosenthal. Internationale Biblioth. IV.) »Államismeret« című művemben, hol először kísérlettem meg az állam alapfogalmait talpalni, még nem volt elég bátorságom e módszert teljes következetességgel alkalmazni. Azóta meggyőződtem róla, hogy a mit Bluntschli történet-bölcsészeti iskolának nevez, nem egyéb szójátéknál mert Mill igen helyesen figyelmeztet Logikájában arra, hogy magában a bölcsészettanban fölállított minden általános elvet is csak az inductio alapján nyerhetünk és egyedül ott, hol helyes inductio alapján már kétségtelenné tettük bizonyos törvények változhatlanságát, csak ott lehet deductio útján elveinket szélesebb körre kiterjeszteni. A deductio tehát a tudományban csak másodrendű jelentőséggel bírhat és így csak ott alkalmazható, hol a kiindulási pontokat az inductio kétségtelenné tette, természetesen minden a tapasztalásból levont következtetés a bölcsészet elveinek segítségével jön létre; mert kutatásaink eredményéből a törvényt csak ott vonhatjuk le, hol az ok és okozat központi összefüggés minden kétségen felül áll. A bölcsészeti mód szerről tehát, mint a tapasztalati módszernek ellentétéről ma már szólni alig lehet, e módszer ellentétét csakis a theologiai módszer képezhetné. A bölcsészet maga is a tapasztalathoz kiinduló inductio alapulván, nincs semmi értelme az

annyira lábrakapott történet-bölcsészeti, vagy tapasztalat-bölcsészeti sat. módszernek. A hely és induction alapuló társadalmi organismus fogalmának világos nyomaira különben már A r i s t o t e l e s és T h u k y d i d e s műveiben akadunk.

I. FEJEZET.

Az állam alaptanai.

(Államtan).

2. §. Az állami élet fejlődési törvénye.

Az állam fogalmának helyes megismeréséhez minden esetre az államélet keletkezését kellene ismerni, csak hogy épen erre nézve a történet semmi adatot nem nyújt, mert a meddig a történet vissza menni képes, mindenütt rendezett állami életet élő népekkel ismertet meg bennünket ¹⁾. De annyi ma már mégis kétségtelen tény, hogy a történeti ismereteinket megelőző korban az emberek sokkal tökéletlenebb társaséletet éltek annál, melyben őket a történet találja. Messze visszamenő történeti nyomozások újabban azt is kétségtelenné tették, hogy az ember már sok ezer évet átélt volt akkor, mielőtt az előttünk ismeretes történeti kor kezdetét vette. A föld gyomrából ma már naponként ásatnak ki régiségek, melyek bizonyosságot tesznek róla, hogy az emberek egy előttünk ismeretlen őskorszakban, mily rossz és tökéletlen eszközökkel voltak kénytelenek magukat megvédeni és létüket föntartani ²⁾. A világ minden részeiben

¹⁾ Nichts weiss die Geschichte zu berichten über jene geheimnisvollen Epochen, wo der Mensch zum ersten Male durch die Vergesellschaftung gegen die Fessel der ihn überwältigenden Physis anzukämpfen versucht hat. Hellwald Culturgeschichte 1874. 33. 1.

²⁾ T y l u s »Primitive Culture« és Early: History of Man-

talált leletek tanúskodnak róla, hogy egy előttünk ismeretlen őskorban az emberek a cultura oly alant fokán állottak, melyről ma tiszta fogalmat alkotni is nehéz; annyi azonban mind ezen kutatások alapján kétségtelen tény, hogy az ember egyedül saját erejéből emelkedett a természet urává és legtökéletesebb lényévé.

Azon nagy küzdelemnek, melyet az egész nagy természet önmagával látszik vívni, a létért való küzdelem természettörvényének az ember is alá van vetve és éppen ezen küzdelem tette az embert emberré.

Hogy az emberre nézve létezett egy ős állapot, midőn mind azon eszközök hiányoztak, melyek által létét megvédeni és biztosítani tudja, azt eléggé bizonyítja azon körülmény, hogy mindaz, mi a természet zord viszonytagságaival, vagy a természet egyéb élő lényeivel szemben védelmünkre szolgál — emberi alkotás műve. Az első eszköz készítése alapítá meg az ember uralmát a földön. A tökéletlen kő- és a faeszközök, az emberi gondolkodás első találmányai — tették lehetővé az emberi nem fönmaradását és fejlődését. Az első és legnehezebb küzdelem a természettel szemben már be van fejezve ott, hol az emberek társaságban élnek, de itt egy új küzdelem támad, az emberek egymás közötti harcza és, éppen ezen harc még inkább hatott az emberek együttélésének fejlődésére és fönmaradására. Nem az erősebbnek joga létesítette az emberek összetétét, hanem a gyengébbek félelme, tehát a természettel szemben ép úgy, mint az erősebbekkel szemben a szükség kényszeríté az embert társaséletre. Minél fejlettebb volt ezen társasélet, annál tökéletesebb a védelem. Az ember, a ki nagyobb ügyessége által a termé-

kind, németül: »Anfänge d. Cultur.« 1873. és „Urgeschichte d. Menschheit.« 1868. ford. Müller. L u b b o c k: »Die vorgeschichtliche Zeit« 1873. angolból Passow. L y ß 11: »Das Alter de« Menschengeschlechtes,« ford. Buchner. K l e m m: »Culturgeschichte« H e r d e r: »Zur Philosophie u. Geschichte.« 1853.

szét minden más élő lényével szemben meg tudta magát védeni és a létért való küzdelemben győztes lett, bizonyára gyorsan szaporodott és csakhamar érezni volt kénytelen, hogy a természet a maga adományait szűken osztja és hogy azok munka nélkül a lét fentartására sem elegendők; ilyenkor már az emberek közötti érdek-összeütközések elkerülhetlenek, mert a munkárai átmenet nem oly könnyű a primitív állapotban élő emberre. A physicali erő marad tehát még továbbra is azon hatalom, mely a győzelmet minden érdekösszeütközésnél biztosítja, de ilyenkor az együtt harcoló gyöngék, hacsak hordák módjára is egyesülnek egymással, kell hogy győztesek legyenek az erősebbel szemben és ennek létezését lehetővé teszi. Azonban a gyengébbek épen fáradságtól gyümölcseit voltak kénytelenek megvédeni és így az erősebbel szemben ők voltak az első harcosok és első győzők, kik munka által biztosabb létet kerestek maguknak, ők voltak, kik a pusztai physicali erőszak embereit vagy szorgalmas munkára, és a munka becsülésére készítették, vagy az elveszésre.

A szükség kényszeríté az embert munkára, a munka pedig szövetkezésre.

A physicali erő fölött a munka győzött, a munka pedig csak úgy biztosítja a létet, ha azok, kik dolgoztak kölcsönösen megvédték egymást. De ezen kölcsönös önvédelem még rendszeresebb és fejlettebb társaséletet alig volt képes teremteni addig, míg az emberek között más összetartó kapocs nem volt, mint az esetenként fölmerülő szükséges önvédelem. Az összetartó organikus fejlődése még nincs semmi által biztosítva; mert az emberek társas összetartását csak a családi kapocs képes biztosítani és továbbfejlesztetni. Azon alatti cultural fok, melyben a történet előtti őskorban az emberek éltek nem valami magas-családi életre enged következtetni, ez is csak az idők folytán érhetett el tökéletesebb fejlődését, mely abban állott, hogy nem

többé az anya ¹⁾ volt a család feje, hanem az atya, az atya szellemi és phisicai túlsúlya félelmet és tiszteletet kelt a gyermekben és e túlsúly hosszú tartama hozzá szoktatja a gyermeket az engedelmesség és függés egy neméhez, mely nélkül állam nincsen és nem lehet ²⁾.

Ha az emberek egyszer eljutottak odáig, hogy léteket a természet hatalma és az erősebb önhatalmával szemben kölcsönös védelem által biztosították és ha ezen kölcsönös védelem alatt erkölcsök annyira fejlődtek, hogy az apák családok alapítása által biztosítják a nem föntartását: akkor az emberi túlsúly a uralma e földön biztosítva van. Az embereket tehát az együttélésre és családok alapítására álértékelő küzdelem kényszerítette és e küzdelem állandósága, a természet ezen nagy törvénye biztosítja e két fontos tényező fönmaradását és tovább fejlődését; mert arról a mire az embert a létfen tartás kényszeríti, arról lemondani nem fog soha.

Az együtt élő és csak a szükség és veszély idején egymást támogató emberek, már oly nagy előnyben vannak azokkal szemben, kik ezen kölcsönös védelemre nem hajlandók, hogy ez utóbbiak az előbbiekkal szemben magokat többé föntartani nem képesek és vagy elvesznek, vagy az előbbiek szolgálói kénytelenek lenni, és így a létért való küzdelem megint újabb társas viszonyokat létesít. Hasonló előnyei vannak az emberi nem föntartására nézve a rendezett családnak. Már maga az embernek gyöngébb testalkata, anyagi és szellemi tehetségeinek lassú fejlődése a legvadabb embernél is nemző és nemzett között sokkal bensőbb és tartósabb viszonyt szül, mint bármely más élő lényeknél ³⁾. A ter-

¹⁾ B a c h o f e n: »Das Mutterrecht der alten Welt (Gynai-kokratie) Stuttgart 1861.

²⁾ G l i n k a: Die menschliche Gesellschaft. 1873. III. 1. — Államismerettan 6. és 11. 1.

³⁾ B a l l a n c h e: Oeuvres II., 194. és P i l a n g i e r y: La scienza della legislazione I., 1. o.

mészét törvénye készteni a gyermeket a szülei háznál élésre, mert e nélkül a természettel szemben gyöngye és tehetetlen. A család a természettel való első küzdelemben annál erősebb, minél nagyobb és terjedtebb; ez által lesz a család mindenütt egy rendszeres intézmény, mely minden emberi fejlődésnek és társadalmi rendnek nélkülözhetlen alapját képezi.

Az emberi nem létének és fejlődésének alapfeltétele tehát a családi élet és a kölcsönös önvédelem, egyedül e két feltétel létezése mellett képzelhető az ember magasabb képességének kifejlődése. A nyelv, az ész és gondolkozás, az előrelátás és ez által az anyagi jólét maradandó biztosítása; — már mind az emberek összéletének eredménye. Mindezen tulajdonok azonban a fejlődés törvényeinek vannak alávetve és így az embert haladásra kényszerítik. Az ember munka által biztosítja és tartja fenn anyagi létét, a munka eredménye az előrelátás és gondolkozás s ennek további eredménye az ember oly nagybecsű szellemi kincse — az ész. Ha pedig mindazt, mi az első emberek fáradságos küzdelme után örökségképp reánk szállott, fenn akarjuk tartani, akkor az összéletről le nem mondhatunk, és így magasabb szellemi tulajdonaink is csak a társas összélet által tartatnak fenn és fejlődnek ¹⁾). Maga a természetnek változhatlan törvénye az, mely a küzdelem folytonossága által gondoskodik arról, hogy kiváló tulajdonainkat el ne veszíthessük; mert ha minden előbbre haladottabb ember élet célját összefoglaljuk, úgy ez nem lehet más, mint:

1) Önmagának és nemének föntartása és anyagi szükségleteinek kielégítése;

2) szellemi képességeinek az ész, nyelv, gondolkozás és belső kedély érzelmeinek föntartása és művelése.

¹⁾ Es ist die stille Arbeit der ersten Generation, welche zur überkommenen Geschicklichkeit der folgenden wird. B a g e h o t Ursprung der Nationen. 1874 Angolból fordítá Rosenthal.

De ezen életcélok elérése és biztosítása egyedül a munka által képzelhető; a munka pedig az embereket mindig egymásra utalja és munkájuk eredményének együttes megvédésére készíti. Minél több oldalú a munka és fejlettebbek az ember tehetségei, annál nélkülözhetlenebb az emberekre az együttélés, és így az emberek szükségképi fejlődésével és haladásával az összelet is mindig szorosabb és állandóbbá, végre egy szerves egészzé — a szó valódi értelmének megfelelő állammá lesz. E mellett azonban a nagy szövet alkotó egyes részeknek is megmarad sajátos és önálló működése és ez a társasadalom. E kettő egymástól elválhatlan ugyan és egymást kiegészíti, de a társadalomnak valódi fejlődése csak ott következhetik be, hol az állam már meg van, az államot pedig úgy kell tekinteni, mint a primitív társasélet fejlődésének szükségképi következményét. Mind ezek után kétségtelen, hogy az ember életcélját és hivatását egyedül a szorosabb társas összelet által érheti el.

Azon rendkívüli függés a természettől, mely a lehető legprimitívebb társaséletet élő vadász és halász népeknél minden előre gondoskodást a jövőre nézve lehetlenné tesz, hol a túlbőség és éhhalál egymást rendszeresen föl váltják, a nélkül, hogy létüket biztosítani képesek lennének; azon alant fokú műveltség, melyen állanak és melyből csak szervezkedés és rendszeres törvényeknek való engedelmesség által képesek kibontakozni: kétségtelenül igazolják, hogy csak a szoros és állandó összelet, a valódi rendszeres társasélet felel meg az emberi természetnek és ember céljainak.

Jólét és műveltség társasélet nélkül nem képzelhető, minthogy pedig e kettőre minden ember ösztönyszerűleg törekszik, tehát a társasélet nem maradhat el sehol, e téren pedig ép úgy érvényesül a fejlődés természettörvénye, mint a szerves életben mindenhol. A társasélet mindig újabb szükségleteket teremt, melyek ismét a társasélet fejlődését

emelik tökéletesebb és magasabb fokra. Mindez önmagától, az emberek tudta és akarata nélkül áll be, mert maga a szükség — a természet ezen hajthatlan törvénye készíti reá az embert, A természet ezen törvényének minden ember alá van vetve és annak akarata ellenére is engedni kénytelen: a tapasztalás és az emberek őstörténete fényesen bizonyítja, hogy az emberek elveszni kénytelenek, ha a természettől való nagy függést szövetkezés és munka által le nem győzik, a társasélet ezen első zsengei pedig mindenütt állammá fejlődnek. Az állam tehát az emberre nézve nélkülözhetlen szükség, mely nélkül léte kockán áll és épen azért nem függ az ember szabad akaratától állami életet élni vagy nem élni, mert a természet-törvénye kényszeríti ezen életre ép úgy mint az evésre vagy ivásra.

De az állam nemcsak önmagától alakul, hanem meg is teremti magának azon szerveket, melyek létezésének nélkülözhetlen föltételét képezik és melyek:

- a) a szervesen fejlődő nép,
- b) a gazdasági alapot és külső kapcsolatot képező földterület és
- c) az államéletet öntudatosan intéző fő, az öntudatra ébredt államakarat, vagyis — állam hatalom.

E három tényező a maga harmonikus és szerves összműködésében képezi a valódi államot, de e tényezők mindenikének van saját természetes fejlődése, mely a másik tényezőre visszahat és az állam egész fejlődésére döntő befolyással van. Ha tehát az állam szerves fogalmával tisztába akarunk jönni, akkor annak szerves alkatrészeit, úgymint: az állam lakosságát, annak területét és személyesített akaratát az államhatalmat, ezek fejlődési törvényeit és viszonyát egymáshoz kell mindenek előtt vizsgálat alá venni.

Jegyzet. Az államot, mint a természet törvényeinek szükségképm eredményét, mint az ember akarata ellen is okvetlen létrejövő szerves egészet, tekinti: P l a n t a: Die Wissen-

schaft des Staats. Chur. 1852. C o n s t a n i n Franz: Naturlehre des Staats. 1870. — H j e l l w a l d: Culturgeschichte in ihrer natürlichen Entwicklung Augsb. 1874. 32. sk. 1. M a x W i r t h: Grundzüge der Nationalökonomie. I k 11. 1. A z e m „berek életcéljait, mint az államélet indokát tárgyalják: M o h l: Allamtudományok Encyclopaediája, ford. Low T. 3. sk. 1. W a l t e r: Naturr. u. Politik. 1863. 30. sk. 1. S c h m i l l h e n e r: XII. Bücher vom Staate: I. k. 5. 1. M o r g e n s t e r n: Mensch, Volksleben u. Staat. 1855. I. 9. és 10. §. F e r g u s o n: History of civil society II. k. németül: Geschichte der bürg. Gesellschaft 15. 1. — Sőt már Spinozza mondja, (Tract, pol. 2. 15.) hogy az emberek államot alakítanak, mert kölcsönös támogatás nélkül nem képesek éltöket föntartani és magukat szellemileg képezni. Hasonló felfogás van »Á l l a m i s m e r e t t a « című művemben 4. sk. 1. De magok ezen célok is már részben egy primitív összelet eredményei és így inkább az állam tovább föntartására, mint alakítására készítetik az embert. A család a maga tökéletlen ősi alakjában mindenesetre csirája az államéletnek, de tökéletesebb fejlődését ez is csak az államban érhet-e el. A család fejlődését 1. P e s c h e l: Völkerkunde 1875. Lipse 227—247. 1.

3. §. A nép fogalma és fejlődési törvényei.

Az állam fejlődési törvényének első tényezője az ember, ki a természettel való küzdelem közepette a szükség által kényszerítve létesíti azon kapcsolatokat, melyek végeredményükben államok létesítésére vezették őket.

Az embereket összetartó kapcsolatok azon arányban szaporodnak és erősödnek, a mily arányban a népek gazdasági függetlensége növekszik és anyagi helyzete a természet hatalmától fölszabadul. Ezen függetlenséget azonban csak egyetlenegy módon lehet elérni — és ezen mód a munka. A hol fejlődik és belterjesebb lesz a munka, ott erősödik az összérzet az emberek között és mindig nagyobb tömegre már terjed ki, tehát már itt a társadalmi élettel együttesen fejlődik az államéletre való törekvés és az emberek gazdasági fejlődésével összefügg azok állami fejlődése.

Az emberek legprimitívebb foglalkozása szükségének fedezésére fölhasználja azt, a mit éppen a természet azon helyen nyújt, hova az embert helyezte, így tá-

mad az ember első foglalkozása a vadászat és a halászat. Már ez is oly munkával jár, mely nagyobb fáradságot és ügyességet igényel, mint a ragadozó állatok sokban hasonló tevékenysége prédájok megszerése céljából.

Az ember mint gyöngébb eszközökre szorul, és épen ezek által lesz erősebb és hatalmasabb a fenevadak közé helyezett állapotban, az eszközök készítésénél a pusztai phisicai erőn kívül már ész is szükséges, és így már ezen alsó fokon is az emberek egymást támogatják. Az eszköz készítése és a vadászat, a vad elejtése és a táplálékra minél alkalmasabbá tétele már kétféle foglalkozás, melynek közepette férfi és nő, erős és gyenge egymás segítségére lehetnek; a legönzőbb embernek sincs tehát oka fölbontani azon kapcsokat, melyek az emberek ezen legrimitivebb foglalkozása közepett létrejönnek.

De ezen kapcsok igen gyarlók és kis körre szorítkoznak, vadász-népeknél még alig van vagyon és így legfeljebb a vadászkerület közös megvédése jöhet szóba, a családi kapocs tökéletlen már a férfi foglalkozása miatt is, de főleg azért, mert a család nagymérvű szaporodása és ezzel aránylag a vadak csökkenése nagyon hamar előidézhetik a létért való első vad küzdelmet, melynél azon múlik, hogy ki ölheti meg a másikat. A vadásznépek csak is kisebb csoportokra oszolva és nagy területen szétterjedve élhetnek, de egy-egy csoport vadászkerületének megvédése már némileg rendezett viszonyokat tételez föl¹⁾. Az átmenet egy tökéletesebb gazdasági állapotra nagy nehézséggel jár, daczára annak, hogy a vadásznépeknél éhség és bőség szakadatlanul fölváltják egymást. A vadak megszelídítésére csak ott lehet gon-

¹⁾ Brazíliai vadásztörzsek vadászkerületöket, mint tulajdont tekintik, melynek határait folyók, fák hegyek stb. képezik Pescel: Völkerkunde. 250. l.

dőlni, hol azt az állat szelídebb természete könnyűvé, tej bősége csábítóvá teszi, ez éppen a zord erdőkben fordul elő legritkábban és így vadásznépek a legtöbb esetben hamarabb kivesznek, semhogy magasabb és az öszzéletnek kedvezőbb cultur-fokra menjenek át.

Halász-népeknél a letelepedés állandóbb és így házi állatok tartására is hamarább gondolnak. Közelebb laknak egymáshoz, tehát jobban összeszoknak. Szelídített házi állataik lévén, már könnyebben elhagyhatják foglalkozásukat, főleg ha a halállomány elpusztulása, vagy a vizár által erre kényszerítettnek. A házi állatokkal bíró csapatok vagy családok, mint apró hordák válnak szét a virányos réteken és csakhamar szaporodnak, mert az emberi munkát jobban tudják használni és létüket a házi állatok és azok szaporodása jobban biztosítja. A pásztor már ellenségét is szolgájává teszi és használja, így támad az úr és alattvaló fogalma, ugyan ekkor keletkezik a tulajdon fogalma, mely mindig a család fejére, nem ritkán a törzsfőre vitetik vissza. Itt már van a vagyon, mely a tulajdon fogalmára vezet, ez pedig szükségessé teszi a kölcsönös védelmet, így egymással karöltve fejlődik egész törzsek és nemzetségek gazdasági élete, jogi fölfogása és jogérzete; végre összetartozóságának tudata és becsülése, mint az állami élet alapja. A népek fejlődésében tehát e három tényező: gazdaság, jog és öszzélet egymástól elválaszthatlan és együttesen fejlődik. Ezen fejlődéssel karöltve jár a nyelv fejlődése is, mely már a népek között sokkal szélesebb körre terjedő kapcsolatot képezett, de azért, úgy látszik, már a legrégibb korban is inkább csak társadalmi jelentőségű volt és népek alakulására legtávolabbról sem gyakorolta azon befolyást, mely neki gyakran az államok alakulásában még ma is tulajdoníthatik¹⁾. Sőt éppen

¹⁾ P e s c h e l: Völkerkunde 117—136.

ellenkezőleg a nomád népek között már sűrű és sokszoros összeütközések fordulnak elő, melyek által sokféleképp összevegyülnek egymással és nagyobb néppé olvadnak össze, mielőtt még rendszeres államot alkottak volna. A történetben szereplő államalkotó népek majd mind vegyes népek (Mischvölker) voltak vagy a hódítás által alapított államban azzá lettek. A valódi államélet első alapítója minden esetre a földműves, a gazdasági foglalkozás tehát a politikai fejlődéstől elválaszthatatlan.

A nomád népek már okvetlen megismerkednek a földművelés nagy előnyeivel, mert a legtöbb nomád törzsnél szokás a gaztól burjánzó füvet mindjárt tavaszkor elégetni és Ázsia síkjain a termékenyítő hamuból már néhány nap múlva kinő a pompás zöld pázsit¹⁾.

Ez már maga egy hangos figyelmeztetés arra, hogy az ember a földet művelje, de a földművelés már állandó lakást és a tulajdon teljes biztosítását vonja maga után. Egyedül a földműves lesz hajlandó állandó lakást építeni és minden viszonyainak biztos és marandó jogalapot teremteni igyekezni; reá nézve egy rendszeres társadalmi összélet már állandó és örökös szükség. Az emberek sokkal élénkebb és folytonosabb érintkezésben állanak egymással, gazdasági életök, jogérzetök, és állami létezésök már öntudatosan tökéletesednek²⁾. Államról általán addig nem is lehet szólni, míg a népek állandón le nem telepedtek; mert az előtt az elválaszthatatlan phisicai kapocs hiányzott. A népeknek csak most van meg biztos és marandó gazdasági alapjuk, — az állandó terület. Nomád népeknél már ösztönszerűleg meg van a törekvés ily terület szerzésére, ha a legelő nem volt elég, kénytelenek voltak a földműveléshez

1) Heilwald: Culturg. 47. 1.

2) Naher gerückt der Mensch an den Menschen. Enger wird um ihn.

Reger erwacht, es umwaltet rascher sich in ihm die Welt. Schiller: Der Spaziergang.

folyamodnia vagy más földművelő népeket legyőzni és jobbágyaikká tenni, mindkét esetben maradandó államélet jött létre, mely által a kóborló hordák az állam tényezőivé és alapítóivá lettek, így lesznek a folyton fejlődő embercsoportok, törzsek, hordák sat. hatalmas államok tényezőivé és ők képezik a nép fogalmát az államban. Mindezekből elég világos, hogy az államok lakosságát nem lehet úgy tekinteni, mint egymás mellé helyezett egyének vagy családok halmazát, hanem mint az állam alkotó elemét és első csiráját, mely mint egy folyton működő szerves erő teremti és fõntartja mindeñt az államot. Az államlakosság között tehát mindenñt bizonyos öntudatosan kifejlõdött összérzet létezik, mely nem mindig egyforma ugyan, de mindenkor bír annyi erõvel, hogy az államlakosságot egy önálló egészzé tegye és mint ilyen egyrészt az egész emberi nemnek és nemünk fejlõdésének, másrészt magának az államban szerves alkatrészét képezze. Az államlakosság eszméjében az egész emberi nem egyes szerves érszekre van osztva, melyek az emberi fejlõdés alapfeltételeit képezik¹⁾. Valamely állam összes lakosságának állami egysége egy új fogalomnak felel meg és ezen fogalom a: nép.

A nép tehát állami fogalom, mely által az államlakosságnál létező szerves összefüggést fejezzük ki. Ezen összefüggést nem pusztán a lakosság állami együttléte, hanem egyszersmind azok társadalmi összelete és gazdasági foglalkozása idézi elõ. A nép az állam összes lakosságát foglalja magában.

Nem csak a közéletben, de még a tudomány terén is a nép szóhoz gyakran más fogalom köttetik és bár

¹⁾ »Die Volker sind historische Glieder der Menschheit und ihrer Racen.(B l u n t s c h l i.) »Die Gesamtheit der Staatsbürger, sowohl als diejenige der Unterthanen wird das Volk im politischen. Summe des Wortes genannt « Schmitthener: XII, Bucher v. Staate. III. k. 381.1.

mindig egy nagyobb embertömeg összefoglalására használják a kifejezés, mégis igen gyakran csak az államlakosság egy részét szokás nép alatt érteni, szemközt a lakosság többi részével, így használva a szót, igen jellemző, hogy majd a lakosság azon részének megnevezésére használják, mely előjogokat élvez és a többi nép fölötti uralmat tartja kezében¹⁾; majd ismét az államlakosság előkelő és aristokratikus elemeivel szemközt álló sokaságot és nem ritkán a népnek legalsóbb nyomorban tengődő osztályát. A nagy fogalomzavar, melyet a nép szónak ily értelemben használata csaknem minden nyelvben előidézett²⁾, eléggé igazolja, hogy a szónak ily értelmű használata a tudomány terén semmi értékkel nem bírhat³⁾. A nép alatt nem lehet a lakoságnak csak egy részét érteni. A nép az egész államlakosságot, mint egységes egészet jelenti, és mint ilyen az államnak életető eleme, annak lelke és szelleme.

Az államlakosok között a közös államintézmények, a lakosok közös állami sorsa, azok társadalmi élete és fo gl a l k o z á s a, egy sajátságos önálló jellegnek képezik alapját, mely lényegesen különbözik a pusztanemzeti jellegtől. Egy-egy államlakoságnál a társadalmi életnek sokféle fejlődése végeredményében egymást kiegészíti és bizonyos társadalmi összérdeket hoz létre, mely a nép különböző részeinek valódi benső összekötő elemét képezi. A népek a nemzetiségre való tekintet nélkül is sajátságos szokások, fölfogás és gondolkozással bírnak, melyek kifejezésüket a társadalmi

¹⁾ Például a »Populus Romanus.« — A magyar »Populus.« L. Verböczy Hk. II: 3 és 4.

²⁾ Volk, people, people stb. Jellemző, hogy Angolországban az alsó osztályok megnevezésére e szó people soha sem használtott. Lieber: »On civil liberty and selfgovernment. XXIX.

³⁾ A nép szónak sokféle értelméről részletesen szól Held »System des Verfassungsredits« című művében I. 110. s. k. 1.

életben lelik. Ez képezi nagyrészt alapját a népek irányadó eszméinek, melyekért azok annyira lelkesednek¹⁾. | Hogy a népek egy önálló szerves egészet képeznek, azt a népeknek történeti fejlődése bizonyítja. A népeknek élettörvényei és műveltségi fejlődés e nincs a nemzet fogalmával elválaszthatlan összefüggésben hanem ellenkezőleg az állam fejlődésével függ össze. Nemzet és nép tehát semmi tekintetben nem lehetnek azonos fogalmak. Nem lehet ugyan tagadni, hogy a nép műveltségi foka nagyrésztben az alkat-elemei közé vegyült nemzetek szokásai, fölfogása és gondolkozásmódjától függ, de a hol több nemzet van együtt, ott egyik vagy másik nemzet, mely nagyobb túlsúlyal bír, a többinek szellemére is befolyik, és épen ezáltal alakul az önálló nép-szellem. Az államok népei gyermekek oruktól aggk o r u k i g fejlődnek és ezen fejlődés nem a nemzeti életben, hanem egy-egy nép összes társadalmi életében nyilvánul²⁾, mindezekből kétségtelen, hogy a nép, mint egy szervesen összefüggő egész, az államnak önálló tényezője és mint ilyen az állam többi tényezőinek alkotója és föntartója, tehát az államhatalomnak természetes korlátozója, az államterületnek pedig tulajdonosa. A nép az államban egy szerves egészet képez, melynek önálló phisicai, gazdasági, jogi, politikai és szellemi fejlődése van és épen ezen fejlődés törvényeit fölismerni egyik legfontosabb föladata az állam és társadalmi tudományok rendszerének.

A nép összes fejlődése természetesen az állam másik két szerves alkatrészének fejlődésével is szoros és elválaszthatlan kapcsolatban áll és ezek állapota a nép

¹⁾ »Ein jedes Volk offenbart einen eigenartigen Genius in .seinen Grundcharacter, seiner Lebensanschauung u. Lebensrichtung und bestimmt darnach sein ganzes politisches u. Culturleben. A h r e n s: Naturrecht. 1871. II. k. 334. 1.

²⁾ S a v i g n y: Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Hechts Wissenschaft. 1814.

fejlődésére is visszahat. Az állandó földterület és államhatalom a nép fogalmától elválaszthatlan.

Jegyzet. A nép fogalmának behatóbb kifejtésével foglalkoznak: H e l d: System des Verfassungsrecht. I. k. 109. sk. 1. B l u n t s c h l i: Staatsrecht I. 76. sk. 1. F r o b e l: Theorie der Politik. I. k. 100. sk. 1. A h r e n s: Naturr. II. 333. sk. 1. G e r b e r: Grundzuge des deutschen Staatsrechts 1865. I. 1. és főleg a II. kiadáshoz mellékelt I. Beilage. Der Staat als Organismus. V o l l g r a f: Staats und Rechtsphilosophie II. 68. sk. 1. M o r g e n s t e r n: Mensch, Volksleben u. Staat. 1855. I. k. 91. sk. 1. L i e b e r: On civil liberty and selfgovernment c, XXIX. S a v i g l i y: Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. 1814. S c h m i l l e n e r: f. idézett helyen és a 3. k. 561. l. H e l l w a l d: Culturg. 38. sk. L, főleg B a g e h o t szellemdus angol értekezése, németre fordítva ezen czim alatt: Ursprung der Nationen. Leipzig, 1874. Pisztorý: Államismerttan 72. sk. 1, hol úgy mint a többi idézett művek legnagyobb részében a nép jelentősége államjogi szempontból is tárgyalatik, miről alább leszen szó.

4. §. A földterület és befolyása az államéletre.

Azon kérdés, váljon szükséges-e bizonyos meghatározott földterület az állam létezéséhez vagy nem, — a közpzelhető legmeddőbb elméleti kérdések egyike. Látuk, hogy a népek fejlődésében a gazdaszati haladás az államélet tökéletesedésével elválhatlanul össze függ és hogy a föld művelése az emberre nézve természetitörvény, melyet a szükség parancsa erős kézzel hajt végre. Addig míg ezen törvény végrehajtva nincs, addig biztos és maradandó kapcsok az emberek családí, jogi és állami életére nézve kifejlődni nem tudnak és a földművesekre bármily nagy és szervezett hatalommal törő nomád törzs a földművesek által teremtettnagy előnyöket hódítás útján is csak úgy élvezheti, ha maga is a földművesek területén állandón letelepszik, a nomád élettel fölhangy és arra többé vissza nem tér.

Ezáltal egészen új viszonyok jönnek létre, melyek egyrésről már számos állami kérdés rendezését teszik

szükségessé, más részről pedig egymástól eltérő nyelvvel, szokásokkal, sőt foglalkozással bíró népek jönnek egy mással érintkezésbe, közös államéletet kénytelenek folytatni, melynél a régi törzsérzet lassanként kivesz és megszűnik, egy vegyes elemekből összealkotott új nép áll elő, melynél a terület mint állandó külső kapocsnak jelentősége mindig nagyobb és fontosabb lesz; a népeknél a régi törzsérzettel vegyesen, később ennek teljes megszűntével egy új hatalmas eszme: a h a z a s z e r e t e t eszméje támad, mely az egész államéletnek igen fontos rugóját képezi és mely már egészen az államterülethez az a n y a f ö l d h e z f ű z ő d i k.

Az emberek gazdasági fejlődésének első korszakait nem ismerjük ugyan és a legelső földművesek államéletéről is igen keveset tud a történet, a legtöbb történetileg ismeretes államnál a fent jelzett állami alakulás már be van fejezve a történeti korszak kezdetén és az előttünk ismeretes hatalmas népek már mind ily különböző népelemek vegyüléséből állottak elő.

Hogy épen ezen átalakulásnál mily döntő szerepet játszott a terület a vele összefüggő éghajlati és geográfia viszonyaival együtt azt igen könnyű elképzelni, ha nem tévesztjük szem elől az egyénileg ma már sokkal határozottabban kifejlődött népekre gyakorolt területi befolyást.

E befolyásnak még sokkal fontosabbnak kellett lenni akkor, mikor a népek foglalkozását is megváltoztatták, mikor a művelésre alkalmas földekre akadt nomádok földművelést kezdenek és ezzel együttesen hatalmas államokat alapítanak. A hol pusztán a törzsérzet képezi a kapcsot, ott az újabb törzsek szerinti szétválás folyton ismétlődik, valahányszor a legkisebb súrlódás és egyenetlenség támad, a hol az összetartó kapocs az állandó földterületre vitetik vissza, ott ez nem egy könnyen következik be. Ezen fontos jelenségen kívül a terület az állam minden viszonyaira befolyást gyakorol és

mint az állam egyik szerves alkatrésze a többiekre viszza hat.

Az államterület azon viszonyai közül, melyek befolyása különösen döntőleg hat az államélet fejlődésére: a terület nagysága, geográfiai alakja és helyzete, határai, talaja, éghajlata és terményei, úgy egyéb természeti tüneményei érdemelnek különös említést.

1) Az államterület nagysága az államélet számos viszonyaira ép oly jelentékeny befolyást gyakorol, mint az államigazgatásra, mely kis államban sokkal egyszerűbb igényekkel bír, mint nagy államokban. Az ókori görög államrendszer csak is igen kis területen képzelhető és a kis Görögország épen azért nem tudott egy állammá lenni, mert a görögök szabadságukat féltették.

Kis államban a polgárok nagyobb vagyoni egyenlősége, közvetlenebb érintkezése, az államhatalom gyakorlóinak közel állása a néphez, a szabadság kifejlődésének nagyon kedveznek; a történet első törpe államai a görög városok, voltak egyúttal szülőföldjei a polgári szabadság nagy eszméjének.

Nagy államoknál azok politikai hatalma és tekintélye, nagy hadi ereje, gazdasági hatalma és függetlensége, nagy vállalatok és tervek kiviteléhez elegendő anyagi és szellemi ereje, a localis érdekeknek háttérbe szorulása mindenesetre oly előnyök, melyek kis államoknál épen a terület csekélysége miatt hiányzanak. De valamint kis államnál a helyi érdekek előtérbe nyomulása és a politikai, úgy gazdasági függetlenség hiánya nem csekély hátrányt képez, — úgy más részről a nagy államok főleg ritka népesség mellett valóságos akadályai az anyagi és szellemi műveltség terjedésének és csak is nyers absolut hatalom által tartathatók össze. Természetesen mindenik végletnek jó vagy rossz befolyását az államéletre, ezerféle más viszonyok sokféleképp módosíthatják, de főleg az egyik vagy másik

végletnek hatása nyom nélkül soha sem maradhat. Nem vonható tehát kétségbe Aristoteles azon nyilatkozata, hogy: »azon államot kell legnagyobbnak tartani, mely földadatának legjobban megfelel.«¹⁾

2) A geográfiai fekvés már az éghajlat jelentőségével is összefüggésben áll, de ezen felül nem lehet felismerni azon befolyást, melyet a hegyes vidék vagy sík föld, a folyók által borított és tengerrel össze kötött, vagy a tenger közelségét nélkülöző földterület az állam összes politikai és társadalmi viszonyára gyakorol. Az első földműveseket valószínűleg ép úgy a hegyoldalakon, ezen legkönnyebben hozzáférhető területen kell keresni, (nincs posvány) mint a szabadság eszméjének szülőföldét a görög hegyek között²⁾. Nem különben igen gyakran észleltetett már azon valóban jellemző benyomás, melyet a pusztaság az ember kedélyére és testére egyaránt gyakorol, főleg az arab pusztaság befolyása a képzelő tehetségre már nem egy utas által élénk színekkel festetett³⁾. Hegy és völgy szabályozza a mezőgazdaság irányát, a forgalom könnyebb vagy nehezebb fejlődését és mindez az államélettel a legszorosabban összefügg. A tenger befolyása az éghajlatra kétségbe vonhatlan tény, hadászati szempontból, könnyebbé teszi a védelmet, és a hatalom terjeszkedését⁴⁾; gazdasági szempontból lehetővé teszi a világkereskedést, gyarmatok alapítását és ezzel karöltve a népek gazdagodását. (Phönícia, Genua, Holland, Anglia). Mind ez természetesen a népek szellemi műveltségére sem maradhat hatás nélkül⁵⁾.

¹⁾ »Hypocratest sem azért nevezzük nagy orvosnak, mintha nagy teste volna«; — teszi hozzá Aristoteles.

²⁾ H e l w a l d: Culturgesch. 49. és 241. lap.

³⁾ P e s c h e l: Völkerkunde. 333. L.

⁴⁾ Ezt már Aristoteles is említi. Politika VII, 6.

⁵⁾ R i l l e r Európa műveltségét hosszú tengerparti vonalának tulajdonítja. Ugyanis Afrikában mindem 156, Ázsiában 115 és Európában minden 40 mérföldre esik egy mérföldnyi tengerpart.

3) A határok által még érezhetőbb lesz a geográfiai viszonyok befolyása, a mennyiben a határok három szempontból igen jelentékenyek: a) mint természetes határok, minők a hegyek, folyók, erdők sat. melyeknél főleg a hegyek képeznek igen fontos védelmi határokat, (Svájcz, Görögország) de nem ritkán egyúttal közlekedési akadályokat, b) mint mozgó határok melyek alatt a határvonalat képző nagyobb uratlan területeket, erdő, síkság sat. kell érteni és melyek az államterület nagyobbitását pusztán a lakosság szaporodása, az uratlan terület lefoglalása és művelése által békés utón teszik lehetővé E határok Éjszakamerika terjeszkedésében még ma is igen nagy szerepet játszanak; c) társadalmi határok, melyek a nép jellege, szokása, elzárkozottsága vagy más társadalmi viszonyok oly irányú fejlődése által jönnek létre, melyek által a szomszéd államok között igen éles, az összevegyülést nehezé vagy lehetlenné tevő válaszfal támad. Ily válaszfal volt az ó-kor egynémely népeinél (a semiteknel) a vallás, másoknál a nyelv vagy a szokások. De ezen társadalmi határok az idők és viszonyok változtával igen hamar eltűnhetnek.

4) A z é g ö v befolyása még mind ezeknél is fontosabb, mit eléggé jellemez azon óriási különbség[^] mely a keleti és nyugoti államok között még ma is fön áll. Azon befolyása nélkül alig magyarázható azon saját-szerű ókori jelenség, hogy az ázsiai és afrikai theocraticus államokat a mérsékelt égöv alatt egyszerre a görög államok váltják föl és hogy az éjszaki szélesség 36 fokától délre egyetlenegy köztársaságot sem ismer a világtörténet. A forró égöv nemcsak test és leiekre elpuhítólag hat de tetterőt már azért sem kelt, mert a természet munka nélkül is bőven nyújtja terményeit; míg a mérsékelt égöv ezzel szemben munkára és gondolkozásra, mert e kettő elválhatlan egymástól — készíti az embert. Egyedül a munka teheti anyagilag és szellemileg valóban hatalmassá és életerőssé a népeket, ez képezi

politikai szabadságuknak is egyedüli biztos alapját¹⁾). A kelet népei a szabadságot még nevéből sem ismerik.

Ezzel áll összefüggésben

5) a talaj termőképessége az állandó lakhelyek és államok nélkülözhetlen alapföltétele. Ázsia bensejében legtöbb helyen az eső hiánya és a nyári fagy a földművelést teljesen lehetetlenné teszi, ezen sivatár vidékek örökre a classicus hazái maradnak a nomád életnek. Egészen más hatása van a bőven termő talajnak, mely a szegény és gazdag közötti nagy és éles társadalmi ellentétet támasztja és a kevésbé termékeny földnek, melynél a munkás kéz a legfontosabb és ép azért nagy becsben álló tényező, mi a földbirtok arányosabb megosztására is jótékony befolyással van. A föld termő erejének kimerülése pedig ismét a szabadság elvesztésével jár karöltve, a nép elszegényedik és szolgalelkűvé lesz, a földbirtok önző uzsorások kezeiben halmazódik össze és a szabadsággal együtt csakhamar az állam is elpusztul. Ott, hol hajdan hatalmas államok voltak, mint Babilon és Palestina, ma kietlen pusztasággal találkozunk²⁾

A talaj termőképességével

6) a föld terményei és az életmód is összefüggésben állanak. Az átmenetel rosszabb de olcsóbb tápszere igen könnyen elszegényedésre vezet (Irlandban a burgonya). A változatos termények kereskedésre ösztönzik a népeket, másrészt folytonos és változó munkára serkentik a benlakót. Főleg némely ás-

¹⁾ »Nincs szabadabb és függetlenebb azon földművesnél, kinek földje nem nagyobb — mondja Liebig — mint a mennyit maga és gyermekei kezével megművelhet és a mely elég termékeny arra, hogy az állam terheiből reá eső részt elviselje, s családja számára tisztességes megélhetést, sőt egy bizonyos fokú jólétet szerezhessen, az ilyenre nézve gyermekei mind meganyai áldás.

²⁾ D a p s y L á s z l ó . »A talaj kimerülés befolyása az államok létére«

ványok p. k ö s z é n gyakorolnak igen nagy befolyást a népek cultur fejlődésére. Végre

7) a természeti t ü n e m é n y e k befolyását sem lehet egészen figyelmen kívül hagyni, mert hogy a sok földrengés, nagy és gyakori villámlás, óriási és romboló zivatarok, a kedélyre sem tévesztik el hatásukat, az mindenki előtt ismeretes, népeknél tehát, melyek szolgaságra amúgy is hajlandók, ez még növeli is a félelmet. Itt az államhatalmat is csak félelem által, másutt ész és erények által lehet föntartani.

Mind ezeket összefoglalva túlzásnak kellene ugyan tekinteni, ha minden jelenséget a népek életében a terület és éghajlat befolyására akarnánk visszavinni, és mindent egyedül ebből kimagyarázni, mert ugyanazon okok más hajlandósággal és természettel bíró népeknél egészen más eredményeket idézhetnek elő. Nem kell tehát soha szem elől téveszteni a népek származását és fajkülönbségét, továbbá azon körülményt, hogy ész és munka által a természet fölött uralkodni is lehet, annak befolyásait bizonyos határig legyőzni és a cultura által részben még az éghajlatot is megváltoztatni, de viszont a népek is átalakulnak és változnak más éghajlat és viszonyok között nemcsak gazdaszatilag, de társadalmi életök, erkölcsök, szokásaik és politikai nézetökben is ¹⁾).

Az államterületnek végre igen fontos jogi jelentősége is van a területi fönség által, melynél fogva az államhatalom mindenre kiterjed, a mi a t ő r ű l e t e n l é t e z i k.

J e g y z e t . Az államterület jelentőségét némelyek annyiban túlbecsülik ugyan, hogy mindent e g y e d ű l e b b ű l akarnak kimagyarázni (némileg Buckle és Montesquieu), de azon tények, melyek épen ezen írók által felhozottnak kétségbe nem vonhatók és csakis a következtetések levonásában kell óvatosnak lenni; — í n i g a z o k , k i k a t e r ű l e t é s é g h a j l a t j e l e n t ő s é g é t t a g a d j á k e g y e n e s e n a t u d o m á n y é s t a p a s z t a l á s k é r l e l h e t l e n t é n y e i v e l á l l a n a k

¹⁾ Und am Ende wird in einem anderen Lande auch das Volk ein anderes.« Bluntschli.

szemközt. A terület és égöv nagy jelentőségű befolyását igen részleteiben tárgyaltam »Allamismerettan című« művemben 30—46. l. ott közlött részletes tanulmányaimat következő műveknek köszönöm Aristoteles: Politika VII. és VIII. könyv. Montesquieu: Esprit d. lois XIV—XVIII. B o d i n: de republica V. 1. — F e r g u s o n: Geschichte der bürgerlichen Gesellschaft 162. sk. 1. — Hahn: Politik 22—57. 1. H u m b o l d t Sándor: Ansichten der Natur. II. k. (Phisiognomik der Gewächse) 18. sk. 1. V o l l g r a f f: II. k. 101. sk. 1. S c h m i t t h e n n e r: XII. B. III. k. 406. 1. A h r e n s: Naturr. 331 — 333. 1. és »Organische Staatslehre« 201 — 220. 1. F r a n t z: Naturlehre 92—115. 1. F r o b e l: Theorie d. Politik I. 82. B, o t t e c k: Staatslehre II. kiadás 67. sk. 1. E s c h e r: Politik I. 82. sk. 1. E i s e n h a r t h: Philosophie der Staates 171—218. 1. M o h l: Litteraturg. der Staatswiss. 358—363. III. k. L i n d n e r: Ideen zur Psychologie d. Gesellschaft. (1871) 44. sk. 1. I n a m a S t e r n e g g: értekezése a tübingische Zeitschrift .1869. évi folyamának 3. füzetében. B l o c k: Die Machtverhältnisse der europ. Staaten. Ritter: Erdkunde im Verhältniss zur Natur u. Geschichte des Menschen. 1822—59. 19. kötet. R ö s c h e r: Grundlage der National-Ökonomie 54—337. s több más lapok. B u c k l e: Civ. of England I. 2. H e l l w a l d: Culturgesch. 38. és 52. 1. s t. h. P e s c h e l: Volkerkunde (1875) 324—336. 1. V o g t: Vorlesungen über den Menschen. W i r c h o w gyűjtemény 30 f. Dr. O p p e n h e i m e r: Einfluss des Klimas auf den Menschen. Hazánkban főntemlített művemek kívül ezen kérdésekkel foglalkoztak: K o g l e r: Allamtan 183. sk. 1. H u n f a l v y: Akadémiai Ért. 1863. 417. sk. 1. D a p s y László becses munkája: A táj kimerülés befolyása az államok életére. B a l o g h Kálmán: a Természettudományi Közöny II. k. 10. 11. és 14. füzeteiben és a III. k. 27. f.

A terület jogi jelentőségéről még alább lesz szó; e kérdést legrészletesebben tárgyalják M o r g e n s t e r n: Mensch stb. I. 235—266. H e l d: System des Verfassungsrechtes. 1856. II. k. 169. sk. 1. és B l u n t s c h l i: Staatsrecht 212—228. L.

5. §. Az államhatalom fejlődése, fogalma és természetes jellege.

Valamint az első államok keletkezésének történetét nem ismerjük, úgy a történet az iránt sem adhat felvilágosítást, minő módon jött létre az első államhatalom. De azok után, mit az állami lét kifejlődéséről általában elmondottunk (3. §.), nem lehet semmi kétség

az iránt, hogy az államhatalom az emberek összéletéből önmagától fejlődött. Ismerjük az emberi nem általános művelődésének történeti fejlődését és ebből is kétségtelen, hogy az államhatalomnak, mint t é n y n e k, meg kellett előznie az állameszmét és az államhatalom eszméjét.

Mindenütt, hol az emberek között a társasulás bármi laza kapcsai támadnak, hol a népelet leggyöngébb csirái fejleni kezdenek, meg van már az államhatalom csirája is, mert a népelet fejlődése az államhatalométól el nem választható.¹⁾

Már vadász-népeknek okvetlen szükségük van vezetőre, valahányszor vadászkerületöket az ellenség ellen megvédeni kénytelenekbe itt az ebből következő hatalom még csak esetleges és múló, mely az utódra át nem száll és béke idején úgyszólván semmi hatáskörrel nem bír. Halász népeknél legfeljebb akkor fejlődhetik jobban, ha rabszolgát tartanak. Nomád törzseknél ezen hatalom már sokkal állandóbb, mert szükségesebb; itt fejlődik ki az államhatalom első legegyszerűbb és legtökéletlenebb alakja a patriarchális hatalom. A törzs főnöke, rendesen a törzsnek származásra nézve legidősebb férfi tagja, már a nomád népek egész háztartásának korlátlan ura, a törzs összes tagjainak élete és vagyona fölött rendelkezezik a nélkül, hogy a vagyoni viszonyok törvény vagy közakarattal rendezve volnának. A törzsfő tekintélye és a közös családból lehozott származás tart össze mindent²⁾. Az

¹⁾ »Wo sieh der Mensch zum Menschen gesellt, da erhebt sich auch stets eine Obrigkeit. O. Peschel. 252. l.

²⁾ B a g e h o t: Ursprung stb. 15—17. l. és H o m é r jellemzése a patriarchális hatalomról:

»Semmi tanácsgyűléseik és törvényeik: ők csak

»A magas ormozatú bércek tetejében vaklandos

»Barlangban laknak, k i k i önön magzati s nője

»Házi bírása, ezenkívül egymásra se gondjuk.«

IX. ének 112. sk. vers.

államhatalom öntudatosabb és állandóbb fejlődése szintén a nép gazdasági haladásával a föld műveléssel esik össze. Itt már a patriarchális hatalom nagy része az egyes családok fejére megy át, kik a nekik jutott földdarabot rabszolgákkal műveltetik, a patriarchális vagyonközösség megszűnik, földjét vagy annak haszonélvezetét a családfő tulajdonának tekinti, mindez pedig csak egy általánosan elismert tekintély védelme alatt történhetik és így ezen hatalomnak itt ismét nem önként, nem szabad akaratból, hanem önkénytelenül és ösztönszerűleg hódoltak, mert a hódítás vagy gazdasági haladás és átalakulás által szerzett hatalmas előnyöket ily tekintély nélkül föntartani lehetetlen lett volna.

Valamint a családi életben az atyai tekintély és hatalom önkénytelen és szükségképi, úgy az államhatalom a társaséletben. Az egyik ép úgy mint a másik, a dolog természetén alapul. Esau ivadékai elpusztulnak, Jákob gyermekei összetartanak és hatalmas néppé lesznek. Ha az együttlakó családok az enyém és tiéd közötti viszonyt folyton a physical erő túlsúlya által akarták volna elintézni, az összeület lehetetlenné tették volna. Az összeület békés fejlődése mellett az gyakorolta az első államhatalmat, a ki legelső bírt annyi tapintattal, hogy a kettő közötti viszályt kiegyenlítse. A többiek is hozzá fordultak, hogy egyenlítse ki viszályaikat és az illetőnek hatalmá egyedül természetes tekintélyen alapult¹⁾.

Ha szétszórtan, családonként élő pásztornépeket egyszerre közös veszély fenyegeti, például ellenség, akkor összegyülekeznek félve és kétségbeesve; érzik az együttlét szükségét, és ilyenkor az, ki legelőször érez magában erőt a veszélyt elhárítani, buzdítani fogja a

¹⁾ »Die Gesellschaft regiert sich selbst, indem ohne positive Veranstaltung die Tüchtigsten und Intelligentesten in derselben die Oberhand erhalten.« 69. l. Lindner.

többit és vezetni. Ez által létrehozta az államhatalmat¹⁾. Az államhatalom tehát akkor keletkezett, midőn fölmerült a szükség érzete; a ki a szükségletet betöltötte, az gyakorolta az első államhatalmat, melynek magokat alávetni, vagy nem vetni nem függött többé az egyes akaratától, az egyesek a szükség parancsa előtt kénytelenek voltak meghódolni.

Kezdetben ezen hatalom működése természetesen inkább csak esetleges mint folytonos volt, de annak fokként mindig általánosabb és folytonosabbnak kellett lennie, mert állandó terület és népesség nem képzelhető egy általánosan elismert és szerves egészet alkotó tekintély nélkül²⁾.

Ezen tekintély működése mindig tökéletesebb lesz, cselekvőlegé képződik és fejtí magát egy erős közakarrattá, melynek már most mindenki hódol. A rendszeresen működő államhatalom tehát a szükségparancsolta öntudatlan tekintély fokkénti kifejlődésének eredménye. Az államhatalomnak mindig olyannak kell lennie, hogy fő föladatának, egy egységes állam létesítése és föntartásának megfelelhessen; hogy pedig ezt mindig-és minden körülmények között tehesse, folyton erősödni, alakulnia és átalakulnia kell.

Az államhatalomnak támasza és föntartója mindenestre a nép, de másrészt a nép is csak ezen hatalom által lesz néppé³⁾. Az államhatalom ez egész államélet

¹⁾ »Il s'élève un homme fort en paroles et en actions, qu'il soit écouté, qu'il entraîne la multitude dans son avis, voila la puissance.« Bonald Oeuvres; 458. 1. Du principe constitutif de la société.

²⁾ »Die Nation als politische Gesamtheit ist ewig, bleibt stets im Besitze ihrer Rechtsmacht und Gewalt, und ist fortwährend von dem Triebe ergriffen, für die Entwicklung des politischen Lebens die Organe zu gestalten, zu erhalten und ihrem Zwecke gemäss zu kräftigen und umzubilden.« A h r e n s: 168. l. i. m.

³⁾ »Völker haben nicht ihre Regierung, weil sie leider ohne

központja és éltető eleme; a mely pillanatban ezen hatalom megszűnik, megszűnik maga az állam¹⁾).

Államról tehát csak ott lehet szó, hol egy bizonyos tekintélynek sikerül egységes és általánosan elismert közakaratot létesíteni, s így államhatalom alatt: összességét értjük mindazon örök és tehetőségeknek, melyek az egységes államakaratnak kifejezést és érvényt szereznek.

Ezen hatalom eredeti ugyan és az államtól elválaszthatlan, mert magával az állammal egyszerre jött létre, de támaszát, ép úgy mint az egész állam támaszát, a nép képezi. Az államhatalom azonban nemcsak keletkezésére nézve bír azon jellemvonással, hogy eredeti hatalom, hanem természeténél fogva is bizonyos kellékekkel kell bírnia, melyek kiváló ismérveit és jellegét teszik és melyek nélkül államhatalomnak nem is tekinthető.

Az államhatalom teljesen csak ott van kifejlődve, hol bír azon kellékekkel, melyek nélkül föladatának meg nem felelhet és melyekkel mindenütt bírnia kell, hol rendezett államélet létezik. E kellékek nem jogi kellékek, hanem magában az állam természetében rejlenek és éppen azért annak természetes jellegét képezik.

Az államhatalom természetes jellege következő:

1) egy és oszthatatlan. Az államhatalom lehet ugyan egy vagy több személynek, physical vagy erkölcsi személynek, vagy e kettőnek együtt birtokában, de mindig úgy, hogy általa az egységes államakaratnak kifejezése folytonosan lehetséges legyen; ez pedig csak akkor lehetséges, ha az államhatalom az egységes személyiség jellegét veszi magára oly módon, hogy például a phisicai személy (fejedelem) és

sie nicht auskommen können, sondern weil sie durch ihre Regierungen erst zu Volker werden.« Fröbel i. m. I. 145. 1.

¹⁾ »Der Ursprung des Staates ist um keine Secunde alter als seine Regierung.« U. o.

erkölcsi testület (p. országgyűlés) között megosztott államhatalom csak akkor lesz gyakorolható, ha e két tényező együtt úgy működik, mint egyetlen erkölcsi személy, melyben mint egy végső központban minden egyéb erő egyesül és egy közös egységes akaratot hoz létre.

Ezen egységes akarat nélkül az államnak minden életműködése teljes lehetetlenség. Az államhatalomnak lehetnek több egymástól lényegesen eltérő műszervei, de azoknak egy közös és oszthatlan központban egyesülniök kell.

2) **Önálló**, azaz senkinek alávetve nincs és felelősségre senki által nem vonható, mert ha az államhatalom akár egy külső hatalomnak, akár az államon belül a népnek vagy más testületnek felelős volna, úgy ezen felsőbb hatalom képezné a tulajdonképeni államhatalmat. Az államhatalom nem a nép megbízottja, hanem az államnak egy önálló szerve, mely mint ilyen önmagában bírja jogosultságát¹⁾.

3) **Örökös**. Azaz léte az államhoz van elválaszthatlanul csatolva, és valamint eredetére az állammal egyidejű, úgy léte tartamára nézve is. Az államhatalomnak folytonos és szakadatlanoknak kell lennie. A személyek folyton változhatnak, de a hatalomnak egy perczig sem lehet megszűnnie a nélkül, hogy az állam is egyszersmind meg ne szűnnék. »Le roi est mort, vive le roi!«

4) **Kizárólagos**. Az állam egész területére és mindenre, a mi ezen van, kiterjed. Az államon belül nem létezhetik semmi más oly hatalom, mely az államnak

¹⁾ »So wird aber der Körper den Augen und den Füßen kein Mandat zum Sehen und Gehen gibt, sondern diese Organe, obwohl in und mit dem Körper lebend, ursprüngliche Gebilde desselben sind, so hat sich auch die Staatsgewalt in ihren Zweigen und in den politischen Organismus herausgebildet, ist von gleicher Wesenheit und dem Principe nach gleichberechtigt wie das Ganze.« Ahrens i. m. 172. 1.

alávetve ne lenne; mert állam az államban nem létezik.

5) Korlátolt. A hatalom már keletkezésének természeténél fogva is korlátolt, a mennyiben a népből és a nép által fejlődik; földadatánál fogva, a mennyiben nem magának a hatalomnak, hanem az egész összéletnek föntartása a cél; végre természeténél fogva, mert maga az ember is a természet törvényeinek van alávetve és így az államhatalom mint tisztán emberi hatalom függ a természet hatalmától és törvényeitől ¹⁾ és függ azon külső korlátoktól is, melyeket a viszony hatalma szab az embereknek, hová a vallás, a népszokásai, természeti és történeti fejlődése, maga a hatalom keletkezésének módja és okai, a népek közötti szerződések és a szerzett magánjogok taroznak. Végre az egyes embereknek és a népeknek öntudatra ébredt és kifejlődött személyi jellege is korlátozza a hatalmat, mely korlát az emberi nem magasabb culturfokán az egyéni, társadalmi és nemzeti jog alakjában nyilvánul, mint ezt az államjogról szóló fejezetben fogjuk kifejteni. A patriarchális hatalom ezen korlátok legnagyobb részét épen azért nem ismeri, mert a hatalom és vele együtt az államélet még kifejlődve nincs.

Mindezen kellékek magában az államhatalom lényegében és természetében fekszenek, és attól el nem

Jegyzet. Becses fejtegetések az államhatalom természetéről olvashatók: Frantz 179 — 194. I. Mohl Encycl. 76—80. I. Walte r 219 —220. Lindner 68. sk. I. Waitz: 17. sk. LA lirens 166—174. Bonald 463—469. Fröbel 142—158. Trendelenburg: Natur. 152.§. Glinka: Die menschliche Gesellschaft. 1873. 166—179. I. Peschel: 252. és főleg Baghot: t. i. m. Gerher: Grundzuge des Deutschen Staatsrechts 1865. 19. sk. I. Heild: System des Verfassungsrecht. 1856. I. 305—309.

¹⁾ »Oh der Mensch wolle oder nicht, er bleiht dengrossen Naturgesetzen und dem Fortschritt der göttlichen Weltleitung unterthan. Bluntschli.

választhatók a nélkül, hogy ez által maga a hatalom és vele az állam léte meg ne szűnnék.

6. §. Az államhatalom föladata és működési körei.

Az államhatalom feladata a lét föntartásának egyszerű természettörvényére vihető vissza, csakhogy az államhatalom létfentartási törvénye, egyúttal az államnak magának létezését jelenti, mert az államot alkotó szervek összehatásában az államhatalom a fő, mely a többi alkatrész sorsának intézője. Az államhatalom föladata, tudva, vagy öntudatlanul: a népet a rendes államéletre szoktatni, a szokás átszáll ivadékról ivadékra és a nép vérehe menő törvénynyé lesz ¹⁾). Törvényes engedelmességre szoktatni a népet és ez által a törvényhozást lehetővé tenni szintén az államhatalom feladata. A törvény iránti engedelmisség biztos alapra fekteti az államot. Ezen alapot megvalósítani egyedül az államhatalom tényezői vannak hivatva. De más részről az államhatalom feladata úgy kijelölni a törvény és engedelmisség határait, hogy azok az egyes alkatelemek és névleg a nép szabad fejlődését és haladását lehetővé tegyék, az államhatalom működését pedig szintén biztosítsák ²⁾). Általában magának az államnak és népeknek sorsa az államhatalom kezében van; a hatalom tényezői jelölik ki az államélet irányát és azon célokat, melyeket az állam az egyes adott viszonyok között elérhet; mert az államhatalom nem szorítkozhatik egy elméleti utón megállapított cél megvalósítására. Az állam cél-

¹⁾ »Das Gesetz ist das erste Bedürfnis« der Menschheit, dasjenige was sie haben müssen bevor sie, irgend etwas anderes erringen können.« B a g e h o t.

²⁾ »Fortschritt ist nur in jenen günstigen Fallen möglich, wenn die Macht des Gesetzes weit genug reicht um die Nation zusammenzuhalten, aber nicht weit genug um alle Verschiedenheiten zu ertodten und den unaufhörlichen Drang nach Wechsel zu zerstören.« B a g e h o t.

ját magának a természetnek kérlelhetlen törvénye határozza meg, melyet az államhatalomnak felismerni és tényeit ahhoz, valamint a nép igényei és fejlődési törvényeihez alkalmazni — kötelessége.

Mindez természetesen sokkal egyszerűbb és könnyebb ott, hol maga az államhatalom is még csak öntudatlanul és ösztönszerűleg működik, de mennél öntudatosabban intézi a hatalom az állam sorsát, annál fontosabb és nehezebb lesz föladata.

Ha az államhatalom a nép erkölcsére nemesítőleg és javítólag akar hatni, akkor ismernie is kell azokat, nehogy ez által egyúttal megfossza a népet önálló jellegetől és életnézetétől, mely az illető államnak mindig hathatós támasza és rugója szokott lenni.

Az államhatalomnak legfőbb föladata mindenestre az állam önállásának és függetlenségének megóvásáról gondoskodni, szóval az államot mint egy nagy egészet föntartani, de e mellett soha sem maradhat figyelmen kívül azon körülmény, hogy az államhatalom egyedül a f ő, mely gondolkozik és szervez, vezényel és igazgat, de helyesen működni és célt érni csak az egészszel összhangzásban és szerves összefüggésben képes. Épen azért az államhatalom jól fölfogott önéreke az állam lakóinak érdekétől elválaszthatlan és az állam minden egyes tagjainak érdekeit is kellő figyelemre méltatni a hatalom elutasíthatlan kötelessége.

Mindebből kitűnik, hogy az államhatalom teendői sokkal több oldalúak, sokkal messzebbre terjednek, semhogy e hatalom gyakorlata alkalmával nélkülözhetné az egész természet és társadalmi élet rendének nagy elvét, a munka felosztást. Valamint a természet erői működéseikben külön válnak és bizonyos önállósággal bírnak, valamint a társadalom különféle körei külön és külön önálló föladatok megoldására törekednek, de végső eredményökben mégis egy közös erőnek kifolyásai, mely a végső központot képezi: úgy az államhatalom is, hogy föladatának megfélelhesen, ö n á l l ó m ű

közdési körökre oszlik, melyek azonban egyetlen központként az állam körül forognak és az államhatalom egységében mint végső központban egyesülnek. Ezen működési körök tehát csak annyiban lehetnek önállók, a mennyiben mindenik kör más-más teendő megoldására van hivatva; önállóságuk tehát csak annyira terjed, mint valamely szerves testnek alkrészei.

Az egyes működési vagy hatalmi körök oly viszonyban állanak az egészhez, t. i. az államhatalomhoz, mint a testnek részei: a fej, a szem, a kéz stb. az egész organismushoz, az élő emberhez. A fej és kéznek külön önálló teendője, működési köre és feladata van ugyan, de azért a testtől el nem választható, mert ez által működése lehetetlenné van téve. Egészen hasonlót tapasztalunk az államhatalom azon alkatrészeiről, melyeket hatalmi ágaknak szokás nevezni és mely ágakat némelyek egészen külön független és önálló egészeknek kívánnak tekinteni. Ha az emberi test ét három részre metszük, hogy egyik működési szerv a másikat ne korlátozhassa, akkor ez által megszűnt az egésznek léte és élete, — így az állam.

Tagadhatatlan tehát, hogy az államban bizonyos működési körökkel találkozunk, melyeknek önálló teendők és hatáskörük van, de ezen működési köröknek a legbensőbb és elválaszthatlan összefüggésben kell állaniok. Ezen működési köröket teendőköl lehet fölismerni. Önálló működési körnek tehát az államhatalom csak azon szerveit tekinthetjük, melyek bizonyos önálló hatáskörrel bírnak és melyeknek ily önálló hatáskörre okvetlen szükségök van, hogy teendőknek megfelellessenek. Tehát az önálló működés az egyes hatalmi köröknek ismérve. Az állam működése igen sokféle irányra oszlik, de mind ezen apróbb körök csak három vagy legfeljebb négy hatalmi körben pontosulnak össze melyek önálló működése alá minden többi működési kör tartozik. A műveltség alatt fokán az államhatalom teendői oly csekélyek és egyszerűek,

hogy azok még külön teendőkre nem igen oszlanak, egyetlen phisicai vagy erkölcsi személy az államhatalom minden teendőit elvégezni képes és azokat épen azért önmagában egyesíti. Az állam patriarchális feje, bíró, kormányzó, fővezér és törvényhozó egyszersmind; úgy szintén a papi testület a theocratiában. De ez csak igen kezdetleges állapot mellett képzelhető ¹⁾). Az állam kifejlesztí összeületét és annak minden viszonyait, de minél inkább fejlődik ezen összeület, annál bonyolódottabb viszonyok merülnek fel, melyeket megoldani és kiegyenlíteni az államhatalom földadata. Minél sűrűbbek lesznek az állam teendői, annál inkább kiválnak egymástól azon szervek, melyek az államhatalom helyes és czélszerű gyakorlatához szükségesek. A mai államigényeknek az államhatalom meg sem felelhet, ha a törvényhozás, kormányzás és bírói hatalom gyakorlatához külön szervekkel nem bír, melyek azonban az államhatalom teljességében az uralkodásban egy erős központot bírnak és egymásközötti szerves módon összefüggnek.

1. A k o r m á n y z á s, az egész államéletnek kiindulási pontját képezi. A ki a rendezetlen tömeget kormányzat és vezetés által egy erős egészszé, néppé teszi, az kezdetben egyszersmind a hatalom minden szükséges teendőit magára vállalja, de már kezdetben is a kormányzás lesz azon tény, melybe a többi teendők beleolvadnak. A műveltség alatt fokán a ki kormányoz, egyúttal absolut akaratát is érvényesíti és egyedül maga mint kormányzó ítéletet is hoz. (Salamon király!) De fejlettebb és öntudattal bíró népnél a kormány az uralmat nem gyakorolhatja többé. Az öntudatos nép már képességgel is bír akaratát érvényesíteni és ezen akarat a k o r m á n y z a t o t korbátózza. A kormány akaratata nem

¹⁾ Dumals bedurfte es einer einzigen Herrschaft, man mag sie Kirche oder Staat nennen, welche das ganze menschliche Leben regelte. B a g e h o t.

törvény többé, hanem inkább a törvény a kormány korlátlan akaratának határt szab.

De a törvény a kormánynak csak irányt ad, melyen belül azért igen fontos, tágkörű és önálló teendője marad, ti. a tiszta és valódi kormányzat, melynek főadata föntartani az államban a rendet és az egységet; vezetni az egész államéletet, ügyelni a törvények megtartására és fogamatot szerezeni a törvénynek az egész államban, a törvényt az egész államéletre alkalmazni, a mely utóbbi teendőit végrehajtásnak is szokás nevezni, de ezen szűkebb értelmezés eszmezavarra ad alkalmat. Végre a kormányt illeti meg a fölügyelet az egész társadalmi életre és gondoskodás annak sorsáról. Hogy pedig a kormány mind ezen teendőknek megfelelhesen, a következő jogok illetik meg:

a) az állam ügyeinek vezénylete;

b) a fő fölügyeleti jog, melynél fogva a hatalom mindenről, mi az állam föladatának megoldására nézve közérdekkel bírhat, jogositva van magának tudomást szerezeni,

c) a közigazgatás, mely már a kormányzás alsóbb foka, a kormány szándokának körösztülvitele; az általános elveknek a részletekre való alkalmazása, mely igen fontos, de a kormányzattól nem önálló teendő.

Hogy a kormányzat mindezen föladatokat megoldhassa, ahöz szükséges, hogy az egységes és erős legyen.

De sem az egység, sem az erő nem nyilvánulhat az által, ha a kormány mindennemű teendőt és hatáskört lehetőleg magas központban egyesít, mert ez által a kormányzat alsóbb köireitől, kik saját hatáskörükben legtöbb életképességgel bírnak a kormányzat föladatainak megkönnyítésére és kiknek e czélból étlettel és léttel kell bírniok, — (értem az önkormányzatot az egyes területekben) az életerőt és életképességet egészen elvonja, a néptől magát teljesen elválasztja és mint egy állam az államban ónsúlylyal nehezedik az egész állam-

életre és azt egészen elfojtja, az államot egy nagy géppé alacsonyítja¹⁾).

2. A törvényhozás az államban azon hatalom,, melynél fogva a törvényhozó akaratát általános és mindenkit kötelező alakban fejezi ki. Ezen akaratnak bizonyos mértékben ismét önállóan kell lennie, mert ha az a kormánnyal teljesen azonosítja magát, akkor a kormány működése korlátozva semmi által nem lesz, akkor a kormány teljesen önkényűleg jár el és a közérdek veszélyeztetve van, a nép érdeke és akarata semmi figyelembe nem vétetik. Ezen törvényhozás azonban szintén csak az államhatalom fejlődése által válik ki a kormányzástól: mert az államban csak azon akarat lehet irányadó, mely határozottan kifejezett alak által magának érvényt szerezni képes. A leghatározottabb és legerősebb alakban kifejezett akarat lesz tehát az államban általánosan kifejezett köz akarat, mely akarat előtt minden más akarat meghódol.

De az állam első keletkezése öntudatlan és ösztönszerű, lévén, nagyon természetes, hogy ezen akarat is öntudatlan. A ki, habár öntudatlanul, az államhatalmat az állam vezényletét és kormányzatát legelőször magára vállalta, az rendszerint saját abszolút akaratát érvényesítette és ellenében semmiféle más akarat nem nyivánulhatott. De már ezen alakilag abszolút akaratnak is meg vannak a maga természetes korlátai, még pedig nemcsak azon korlátok, melyek az absolutismust az államban egyáltalán korlátozzák; hanem még különös korlátai is vannak a nép szokásai és életnézeteiben. Ezen két tényező már öntudatlanul befoly a törvényhozásra. Ha azonban a szokások és életnézetek helyett mindig általánosabb

¹⁾ »Eine solche Sondergesellschaft wäre die grösste Gefahr für das organische Leben des Staates, weil sie wie ein fremdartiger parasit an den Staatskörper zehren, wie ein Vampyr seine besten Saft aufsaugen würde.« L i n d n e r t. i. m. 284. 1.

lesz a legkülönfélébb viszonyoknak írott törvény általi szabályozása és ha ily szabályzatot a bonyolódottabb viszonyok már meg is kívannak, akkor a kormány mindig jobban összeütkezésbe fog jönni a nép életnézetével és szokásaival és akaratának már most a nép akaratáé min- dig jobban fog ellenszegülni; — a kormány nem lesz ké- pes többé a törvényhozás óriási föladatának megfelelni. Kezdetben az államban bölcsesség, gazdagság vagy ter- mészetes tekintélyek akaratának kénytelen engedni, tehát a kiválóbbak vagy jobbak (*ἀριστοι*) érvényesítik akara- tukat és teljesítik a törvényhozás teendőit.

A nép ekkor még gyöngye egy erős közakarat nyil- vánítására, de a törvényhozás még is ott fog feladatá- nak legjobban legfelelni, a nép érdeke és életnézetével legszebb öszhangzásban lenni, a hol már elérte azon fok- ot, midőn a nép elég öntudattal és képességgel bír saját akaratát, habár csak közvete, képviseltetése által érvé- nyesíteni. Ilyenkor a n é p illetőleg a n é p k é p v i s e l ő t e s t ü l e t gyakorolja a t ö r v é n y h o z á s t, melynek a kormányzástól okvetlen külön kell válnia.

E két működési kör az államban a legfontosabb, mert ezek mindenike külön az egész államra és az állam- ban mindenikre általánosan kiterjed.

E kettő együtt magába foglalja az egész államéle- tet és épen azért e kettő egymással szerves összefüggés- ben áll. A kormány tanács, indítványozás, kezdeménye- zés sat. által befoly a törvényhozásra is, sőt a törvény határain belül egészen szabadon mozog és még a tör- vénymagyarázás és értelmezés jogát is gyakorolja: a tör- vényhozás ellenben a kormányzás alapelveit, irányát és határvonalaikat jelöli ki. A két tényező tehát egymásra kölcsönös visszahatást gyakorol és épen azért egymás- tól egészen függetlenül szét nem válhat, egyik a másik- nak pedig csak kölcsönösen és viszonylagosan lehet alárendelve.

3. A b í r ó i h a t a l o m, mely a kormányzattól igen gyakran előbb válik el, mint a törvényhozás, de attól

egészen független soha sem lehet. A bírói hatalom az egész államéletet föl nem karolja, annak inkább a társadalmi életből fölmerülő egyes vitás esetek kiegyenlítése jutott föladatul; teendője tehát speciális és esetleges, nem folytonos és általános. A bíró a törvényeket az egyes vitás esetekben alkalmazza és csak akkor működik, ha vagy az állam (államügyész), vagy az egyesek által működésre fölhivatik és hatásköre csak odáig terjed, hogy a megzavart jogrendet visszaállítsa. Ha egyes tények fel nem merülnek, melyek a törvény részleges alkalmazását kívánják, akkor a bírónak hatásköre nincs. A kormánynak és törvényhozásnak kötelessége gondoskodni arról, hogy a bíró ezen szűkebb körű működésében független legyen, de egyebekben a bírói hatalom a kormány fölügyelete alatt áll, mely egyedül felelős minden visszaélésért és így a bírói hatalom már alárendeltebb minőségű hatalmi kör¹⁾.

Újabbban némelyek (Trendelenburg és Frantz) még egy 4-ik hatalmat, a katonai hatalmat szokták megkülönböztetni. Mi a hatalmi körköt a teendő önállósága szerint osztályoztuk, s így azon kérdés támad, váljon szükséges-e, hogy a katonai hatalom oly önálló és független működési körrel bírjon, mint a bírói hatalom.

A katonai hatalom az állani területén belül a lakossággal szemben legfeljebb azon hivatással bírhat, hogy a rendet és jogbiztonságot fentartsa, a rendzavarást leverje. De a rend és jogrend föntartásáról minden szabad államban a kormány kötelessége gondoskodni, egyedül ő felel a rendért; ha tehát a rend annyira meg van zavarva, hogy erőt kell alkalmazni, ez erő alkalmazása ismét csak a kormánytól és igazgatási közegeitől

¹⁾ A bírói hatalom önállósága ma mar annyira kifejlődött, hogy Gneist, Bähr és mások a kormányzás tényeit is a bírói hatalomnak törekszenek alárendelni, hol van ennek határa, azt a Politikában fogjuk kifejteni.

függhet, mert csak ezek ítélik meg és tudhatják, hogy szükséges-e erőt alkalmazni. A katonaság tehát mint erő, Frantz megjegyzése szerint, mint »ultima ratio rerum publicarum« nem a maga hatalmából intézkedik, hanem egyik vagy másik kormányközeg egyes főlhívására; és jól rendezett államban ezen főlhívásnak el- lent sem mondhat, hanem engedni tartozik, íme! eny- nyire alárendelt hatalom a katonaság minden jól ren- dezett államban. Az állam belügyeire semmiféle befolyást nem gyakorolhat, semmi oly teendője nincs az államon belül, melynek önálló hatáskörrel kellene bírnia. Sőt épen ellenkezőleg, ha a katonaság benn az államban csaknem pusztán erőnek, az állam p h y s i k a i e r e j é n e k tekintetig mely fölött az állam rendelkez- hetik, hanem az az államhatalom szervezetében egy önálló hatalmi tényező, akkor csakhamar magához fog ragadni minden működési kört, magához a teljes ural- mat az államban. Ott tehát, hol a katonai erőnek benn az államban önálló hatalmi köre van ott az uralkodás leg- súlyosb alakja nyomja a népet ti. a k a t o n a i u r a l o m !

J e g y z e t. Az államhatalom működési köreiről és azok irodalmi fejlődéséről igen részletesen írtam »Államismerettan« cz. művemben, honnét ezen §. nagy részét átvettem. Részletesen tár- gyalják ezen fontos kérdést: Aristoteles Pol. IV. 14—16. — Locke: Two Treatises on Governement. Works. V. 2. értekez- zés. Montesquieu: Esp. d. l. IX. 4. Spittle r. Politik. 1828. 37 — 50.1. Benjamin Constant: Principes de poli- tique c. 8. R o l l e c k: Vernunftsrecht II. 211 — 235. Hegel: Hechts u. Staatsphilosophie. Werke. 8 k. 363—369. 1. B o n a l d: Oeuvres 468. 1. Krause: Rechtsphilosophie 1874. 524. 1. A h r e n s: Org. Staatsl. 174—190. és Naturrecht. II. 304. sk. 1. F r ö h e l: Th. d. Pol. I. 182—203. 1. Bluntschli: Staat und Kirche. Zürich. 1844. V. értekezés 132. 1. Trendelenburg: Naturr. 359. sk. 1. F r a n t z: 227—262. G- e r b e r: Staatsrecht. 134. sk. 1. R a n k e: Sämmtliche Werke 24 kötet. 237. 1. V o l l g r a f f: Staatsphilosophie II. h. 109. sk. Bähr! Der Rechtsstaat. 1864. 50. 1. M o r g o n s t e r n: Mensch sth. I. 298—363. Held: Sys- tem des deutschen Verfassungsrecht I. 309 — 337, végre Kiesel- b a c h: Federalist. 1871. II. k. 335. 1., hol a híres amerikai állam- férfiak (Hamilton, Madison és Jay) nézete olvasható ezen kérdéstről.

7. §. Az államcél és fogalom meghatározása.

Egy elméletileg teljes biztossággal meghatározott államcél mindenestre gyakorlati szempontból is igen hasznos volna, mert az államhatalomnak biztos irányt nyújtana teendőire nézve és így épen nem lehet csodálkozni, ha legtöbb esetben a cél úgy tekintetett, mint az összes államtudományok sarkpontja és az államhatalom tanácsadójának a politikának főadata csak azon kérdés megoldására szorítkozott, hogy miként lehet az államcélokat megvalósítani és elérni. De ezen célok nem lehetnek mások, mint azok, melyek magából az állam természetéből és természetes fejlődéséből önként következnek. Ha azonban az állam a természettörvénye által jön létre és ez által tartatik fön és fejlesztetik tovább, akkor igen könnyű belátni, hogy a természet törvényeinek működését egy eszményileg megállapított cél megakadályozni nem foghatja soha, minden elméleti cél azonban többé kevésbé csak absolut lehet, melynek a való mindig és minden körülmények között meg nem felelhet; mert habár mindenütt egy és ugyanazon ok hozza létre az államot, t. i. a s z ü k s é g p a r a n c s a, a módok és körülmények, melyek között a szükség parancsa megvalósult, igen különbözők voltak és az állam céljára befolyás nélkül nem lehettek. Államokban, melyek hódítás és a belakók legyőzése által jöttek létre, egészen más viszonyok vannak mint ott, hol a békés és természetes fejlődés akadálytalanul működött és hozta létre az államot; de nem csak a műveltség alant fokán és első stádiumában működnek igen különböző okok és tényezők az államélet létesítésében és föntartásában, hanem a magas cultur fokon is a létért való küzdelem egyetemes törvénye alatt állanak az államok és ezen küzdelem nem engedi ez államokat egyforma cél felé törekedni, nem is említve a népeknek mindenkor egymástól eltérő gondolkozását, műveltségi fokát és haj-

lamait, pedig az egész államéletet végre is mindég ezekhez kell alkalmazni.

Igaz, hogy az állam már természeténél fogva az emberi czélok előmozdítására van hivatva, de magok az emberi czélok is egészen más szempont alá esnek ott, hol az emberi méltóság tiszteletben tartatik és hol az emberek között már bízom ős jogérzet fejlődött ki mint ott, hol az egyes az államot is csak arra valónak tekintik, hogy benne az erősebb elnyomja a gyöngét. Az emberek közötti jogérzet teljes hiánya mellett ez ellen az államhatalom, ha akarna sem tehetne semmit; mert az emberek életnézeteiben mélyen gyökerező viszonyokkal szemben a legszervezettebb államhatalom is tehetetlen volna; de itt nem is gondol arra senki, hogy ezen viszonyok ellen cselekedjék, mert hisz a hatalom maga is csak ezen viszonyok kifolyása és eredménye. Az ó-kor államaiban az egyes emberek élet- és vagyonszükségletére nem is gondolt senki, sőt a középkori államoknak sem jutott eszébe e czélra hódolni és a kor igényeinek még is megfelelték, mit eléggé bizonyítanak azon rendkívüli áldozatok, melyeket a polgár az állam létéért hozott, bizonyítja ezt a mai nap is példátlan hazaszeretet¹⁾.

Minden korban és minden időben van minden államnak bizonyos általános hivatása, mennek ha többé megfelelni nem képes, létezni megszűnik. Az államok a nagy egész, az emberi nemnek tagjai. Az emberi nemet a haladás és tökéletesedésben előre vezetni, — ez volt az államok valódi hivatása mindenkor, és ha az állam nem volt képes többé az emberi nem fejlődésének szolgálatot tenni, nem bírt az többé az egyesek és a nép

¹⁾ »Der bewusste Zweck der frühsten Gesellschaften war gar nicht oder wenigstens nur im geringsten Mass der Schutz von Lehen u. Eigenthum, wie es die Theorie der 18. Jahrhunderts angenommen hatte. Selbst in früher historischer Zeit in der Jugend der Menschheit, nicht in ihrer Kindheit, verfolgten die Staaten nicht diesen Zweck.« B a g e h o t.

előtt semmi értékkel; — összetett kezekkel nézte mindenki annak megsemmisülését. Az emberek csak eszméért tudnak lelkesülni és áldozni; ha nincs többé irányadó eszme, akkor nincs miért lelkesülni. A harczok az emberi nem történetében mindig eszmékért vívottak. Minden állam számára egy és ugyanazon előre megállapított végez élt kitűzni, annyi mint az eszméket további fejlődésében egyszerre megállítani, mint az államot egy részvény-társasággá alakítani, melyben a tagok mindenike csak nyerni akar, és ha nem nyer többé, úgy nem is kell neki a társaság¹⁾).

Sem a jogbiztosságot, vagy jogvédelmet, sem a jogrendet vagy jólétet nem lehet általános czélnak tekinteni. Amit mi ma egyéni jognak és tulajdonnak nevezünk, az az emberi nem gyermekkorában nem is volt ismeretes, az embernek mint egyénnek vagy személynek sem vagyona, sem élete semmi védelemben nem részesült. A jogifogalmak magok is az állammal együttesen és az állam által fejlődnek. Jogrend nem is képzelhető, ha legalább bizonyos fokig a népeknél a jogérzet ki nem fejlődött. Az állam előbb volt mint a jog, mert az állam szüksége is előbb állott be, habár más részről jog és állam kölcsönösen fejlődnek és egymásra kölcsönös befolyással vannak. Kormányzásra és életerős államhatalomra sokkal előbb van az embereknek szüksége, mint egy megállapított jogrendre, mely a jogokat és kötelezéseket az emberek között megállapítsa és ez által a szabadságot biztosítsa²⁾. Az emberi nem összes cultural haladása szolgál

¹⁾ Der Staat ist der juristisch entwickelte Begriff für die Genossenschaft der Nation, u. Staatsrecht ist nicht anders, als eine Art des Genossenschaftsrechts. Bähr. Der Rechtsstaat. 1864, 45. lap.

²⁾ »Nicht eine gute Regierung, die das Glück ihrer Unterthanen will, sondern eine wurde volle, in Furcht haltende, die ihre Unterthanen zum Gehorsam zwingt; nichts ein gutes Gesetz, sondern ein umfassendes, bindendes, das alles Leben zu einer Ubungsache macht. Die Zeitalter der Freiheit können erst auf die Zeitalter der Dienstbarkeit folgen.« B a g e h o t.

munka nélkül nem is képzelhető, minthogy pedig az ember addig míg a munka becsét és értékét föl nem ismeri, magától dolgozni nem is hajlandó, tehát a kényszer-munka és rabszolgaság reá nézve szükség, mely nélkül gazdaszátilag fönállani nem képes. Ezen állapotból egy jobb és tökéletesebb állapothoz csak hosszú és fáradhatlan munka, szenvedés és óriási küzdelmek után juthat az ember. Ezek tanítják meg a munka becsére és embertársai megbecsülésére. Az emberek nem egykönnyen hajlandók úr aló m vágyukat fékezni és mérsékelni. Az államnak minden esetre egy jogi és erkölcsi világ rend megállapítására kell törekedni mindig és mindenütt, mert az által az államéletet megszilárdítja és biztos alapokra fekteti. De épen ezen jogi és erkölcsi világrend is mindig csak a kor nézeteinek kifolyása lehet és gyakran a jog valódi fogalmaitól igen távol áll, az adott viszonyoknak még is megfelel. A hol pedig a jog tisztább fogalmának uralma szerez magának érvényt, ott is bekövetkezhetik gyakran a létért való küzdelem folytán az önvédelem szüksége, mely a jogokat ismét egy időre fölfüggeszti, vagy legalább nem veszi figyelembe ott, hol a szükség törvényt bont. így tehát a jogrend igen gyakran még a legmagasabban kifejtett államéletnél sem valósítható meg és tartható fenn minden körülmények között. A hol pedig a jogrend által sikerült az embereknél jogérzetet kelteni és az államlakosok jogainak kellő védelmet és biztosítékot nyújtani: ott csakhamar ismét oly nagy gazdaszati haladás áll be, melyet az államnak közönyösen tekinteni nem lehet, ilyenkor ezen haladás föntartása és tovább fejlesztése, a felmerült akadályok elhárítása és a haladás pártolása az állam igen fontos feladatát képezendi. Az államlakosok jóllétét az állam ilyenkor célszerű intézmények által igen gyorsan előmozdíthatja, — a nélkül azonban, hogy egy egyedüli vagy főcélnek tekinthetné; mert az által az állam polgárait csakhamar terhes gyámság alá helyezné, mely az épen oly nagy

mutatkozott szabad mozgást és minden szabadságot és jogot tönkre tenne.

Jogbiztonság és jóllét két igen fontos és szükséges tényező ugyan az államban, de e mellett nem szabad figyelmen kívül hagyni azon eszméket, melyek egyes korszakokban a népek gondolkozása és tetteire oly döntő befolyást gyakorolnak, hogy magok a népek minden egyebet alárendelnek ezen eszmének, jóllétüket és jogaikat önmaguk teszik kockára azok kedvéért, vagy azoktól tesznek függővé mindent. Ezen eszmék ilyenkor az államok célját és sorsát kérlelhetlenül szabályozzák és azoknak ellentállani maga az államhatalom sem képes. A kereszteshadak és vallási háborúk ezt elég fényesen igazolják, mindezekkel szemben a népet eszméitől elvonni és elvont eszményi célok szerint kormányozni lehetetlen. Ha pedig megkísértetik, akkor ez által megfosztatik a nép önálló életerejétől, mi az államot is gyöngevé és erőtlenné teszi.

A mai államoknak minden esetre egyik elutasíthatlan föltétele a törvény által szabályozott jogrend, mert az egészséges államéleteknek a törvény tiszteletén és tekintélyén kell alapulni. Igen nagy haladás az államéletben, ha elvileg a törvény az egész államéletet és annak minden viszonyait szabályozza, főleg pedig, ha az egyén, nép és társadalom minden joga és érdeke úgy van a törvény által szabályozva, hogy egy részről általa az állam egysége és a törvény hatalma biztosítva legyen, más részről ezen tényezők szabad fejlődése korlátot ne szenvedjen ¹⁾).

De azért itt ép úgy mint a létért való küzdelem legalsóbb fokán, az önfentartás: az állam létének, ön-

¹⁾ Fortschritt ist nur in jenen günstigen Fallen möglich, wenn die Macht des Gesetze weit genug reicht um die Nation zusammen zu halten, aber nicht weit genug um alle Verschiedenheiten zu ertodten und den unaufhörlichen Drang nach Wechsel zu zerstören.« B a g e h o t.

állásának s függetlenségének föntartása és megóvása marad a legfőbb cél. Ez nem zárja ki azon az állam természetéből folyó elvet, hogy nem az emberek vannak az állam kedvéért, hanem épen ellenkezőleg az állam ezek kedvéért. Ez éppen önföntartásának legtermészetesebb jogalapja.

Ha tehát a mondottak után az állam fogalmát akarjuk meghatározni, úgy annak természetes meghatározását egy specziális cél kijelölése által megszorítani nem lehet, mert az állam a fejlődés és haladás törvényének alávetett természetes létszer: Állam alatt egyszerűen több családnak, mint egy szerves egészzé alakult népnek bizonyos meghatározott földterületen egy közös fő hatalom alatti állandó együttlétét értjük. Az államnak a fejlődés minden szakára alkalmazható egyetlen célja az önföntartás, mely ép az által lesz természettörvényé, hogy vele az egyes tagok önföntartási joga is természetesen összefügg.

Jegyzet. Az államcélról különféle szempontból, de részletesebben írtak: M u r h a r d: der Zweck des Staats 1832. Z a c h a r i a: 40 Bücher vom Staate. J. Th. 148. I. S c h m i t t h e n e r: 12 Bücher v. Staate I. 5. sk. 1. Stahl: Staatslehre 179. sk. 1. H u m b o l d t V i l m o s értekezései: »Über die Sitten-Verbesserung durch Anstalten des Staates. (Berlinische Monatschrift 1792. 11 db.) és Wie weit darf sich die Sorgfalt des Staates um das Wohl seiner Bürger erstrecken. Schiller Thalia 5 f. 131 — 169. I. (Újból megjelentek Heimaim hist. pol. Bibliothekájában). A h r e n s: Naturr. II. 276. L a b o u l a y e: L'état et ses limites, magyar fordításban Molnár Antaltól (1869.) B u c h e z: Traité de politique (1866.) L 55 — 133. I. H o l l z e n d o r f; Principium der Politik 1870. 183—320. I. Schulze: System des deutschen Staatsr. 1865 136. skk. 1. A fönt kifejtett nézetekhez legközelebb áll: H e l d: System des Verfassunger. 277 — 288. I. és Staat u. Gesellschaft I. 207. B l u n s c h l i: Staatsr. I. 63. sk. 1. és B u r k e u. o. a 71. lapon idézett szavai. Hazánkban Eötvös: A XIX. század uralkodó eszméi II. k. 70 — 119. I. P a u l e r: Encyclopaedia 9. és 10. §§. Kautz: Politika 7 — 18. Kogler: Allamtan és államismeretan cz. művem 102—111. I.

8. §. Az állam jogalapja és jellege.

Az emberi természetben látszik rejleni, hogy annak, mi már mint tény létezik, és mit elfogadni vagy el nem fogadni nem függ többé az ember akaratától, igazolására jogalapot keres, így törekedtek az emberek már kezdettől fogva az állam jogalapjának megállapítására a gyakorlatban ép úgy mint az elméletben. A gyakorlatban az államhatalom kezelői azért, hogy alattvalóikat engedelmességre szoktassák és őket sorsukkal kibékítsék; az elméletben pedig az államtudósok és bölcsészek azért, mert az emberi akaratot abszolút szabad akaratnak tekintették és így ezen vastag tévedésbe belemélyedve nem voltak képesek maguknak semmiféle tényt megmagyarázni, a mi az emberi akarat ellenére vagy annak hozzájárulása nélkül jött létre, így támadtak azután a téves alapból azon természetellenes tanok, melyekkel a tudomány az állam jogalapját indokolni törekedett. Ezen jogalap képezte az egész államtudományi rendszer alapját és szülte azon tévedéseket, melyek majd az államélet természetes fejlődését akadályozták, majd az egész tudományt téves irányba terelték. Legtöbb esetben az államjog és politikai elvek egész rendszere azon téveszmékre lőn alapítva, melyek az állam létezésének és az államhatalom működésének jogi alapjaként tekintettek. A különféle felfogás szerint nagyon eltérő jogalapok állítottak föl, melyeknek rövid ismertetése már azért is igen tanulságos, mert bizonyosságul szolgálnak azon fejlődési törvény létezésére nézve, mely szerint az ember a legközelebb eső igazságokat is csak a tévedések hosszú során át képes fölismerni. Az államjog alapjára vonatkozó különféle felfogások különben gyakran igen hasznos szolgálatot tettek az államnak, mert az embereket engedelmességre szoktatták és ez által az államélet fejlődésének legnagyobb akadályát elhárították; másrésről azonban a

legtisztább természetörvényeknek földmérését az cm bérre nézve nem kis mértékben megnehezítették.

Az állam jogalapjának megállapítását célzó állam-elméletek között legnevezetesebbek:

1) a t h e o k r a t i a i állameszme, mely az államhatalom jogalapját az isteni akaratra vezette vissza és mely lehetlenné vált, mihelyt megszűnt azon hit, mintha az Isten csakugyan készített volna az egyes népek számára törvényeket és alkotmányt és közölte vagy kihirdette volna azt az illető népeknek. Ott, hol ezen hit meg volt, mint például a keleti népeknél, ott az államélet fejlődésének nem csekély szolgálatot tön, mert nemcsak az államéletet és a culturfejlődést tette lehetővé, hanem a keleti népeket annyira jellemző sorsukba való megnyugvásra szoktatta. A képzelt jogalap tehát egyes adott viszonyok között csakugyan célra vezetett. Ezen theocraticus fölfogást később, főleg újabban a reactio korszakában a korlátlan monarchiái hatalom megszilárdítása végett általános államjogi elvvé akarták tenni azon elv feltalálása által, hogy minden államhatalom Istentől van és hogy a fejedelem az isteni hatalom földi képviselője. Eltekintve attól, hogy gyarló, nem ritkán rász vagy erkölcstelen embereket az istenség főnként képviselőiként dicsóítani — valódi istenkáromlás; maga a tan olyan, melynek tekintélyt egyedül a hit kölcsönözhetne, ez pedig tudományos elv alapját nem képezheti, a tudomány föladata nem hinni, hanem az alapelvek igazságáról meggyőződni.

2) A p a t r i a r c h á l i s állameszme, mely az államot családnak, az államhatalmat pedig atyai hatalomnak tekinti. Itt a családban létező természetes atyai hatalom képezi az államhatalom jogalapját, mert az állam a családi élet egyszerű folytatásának tekintetik. Ezen fölfogás legfeljebb azon első apró törzsekre lehetne alkalmazható, melyek mint nagyobb családok egy törzsfő hatalma alatt együtt élnek. De az államéletnek még igen primitív és tökéletlen foka az, hol az államélet a csa-

ládélettel úgyszólván összeesik, ezen állapotból nem lehet oly tanokat levonni, melyek a későbbi államéletre alkalmazhatók lennének, — sőt épen ellenkezőleg az állam ügy tekintendő mint az összelet egy tökéletesebb és magasabb foka, mely csak ott és akkor létezik, ha a, társas összelet a családi életen kívül is biztosítva van. Azon írók, kik az állam jogalapját a családra és atyai hatalomra törekedtek visszavinni, ezzel rendesen csak a korlátlan fejedelmi hatalmat akarták igazolni és biztosítani az ellene mindinkább elterjedt ellenkező áramlattal szemben.

3) A patrimonial állam elmélet a magántulajdon eszméjéből vonja le az állam jogalapját és az államhatalom minden jogait az államterületet illető tulajdonjogból származtatja, habár egyáltalán meg nem engedhető azon alapállítás, hogy az államterület az államhatalom birtokosának tulajdonát képezi. A tulajdon fogalma azon viszonyra, mely államhatalom és államterület között létezik, egyáltalán nem alkalmazható, mert a tulajdon nem állami, hanem tisztán magánjogi fogalom, mely rendesen az államban és az állam által létesül. Azon zavar, mely magánjog és közjog között a középkorban támadt és a XIX. századig főnállott, a patrimonialis állameszme következménye volt.

4) Az erősebb joga szintén úgy tekintetett, mint az állam jogalapja. E szerint az erősebbnek természetes joga van a gyengébb fölött uralkodni és ötét állami életre kényszeríteni. Ezen tan szerint, a kinek mennyi hatalma, annyi joga van, de az államot, mint láttuk, épen azért kénytelenek az emberek mindig és mindenütt létesíteni, mert e nélkül nem képesek saját létüket sem a természettel, sem embertársaik önkényével szemben biztosítani. Az erősebb joga tehát egyrésztől állam alakítására készlet, másrésztől azonban gyakran csakugyan államot alkot. A történet igazolni látszik első tekintetre ezen tant és újabban csakugyan igen sok író a természettani iskola indokaival törekszik azt

igazolni és megújítani: de a természettani iskola elvei szerint nem az erősebbnek joga az, mi létre hozza és fõntartja az államot, hanem a szûkség parancsa, mely az erõszak föllépése nélkül is létrehozza és fõntartja az államot. Az állam létre jön és fõnáll az erõsebb joga nélkül is, sõt létre jön ott is, hol állam létesítésére nem is gondolt senki, hol tehát erõszak egyáltalán nem is létezett.

5) Az állam jögalapja igen gyakran az elõbbivel ellenkezõleg az államlakosok akaratára vite-tett vissza. Az észjogi iskola, mely a jog egész rend-szerét abszoltnak és öröktõl fogva létezõnek tekintette, az embert is mint kezdettõl fogva szabad akaratú és kifejlõdött jogérzettel bíró lényt képzelte magának, ki az államot saját akarata, vagyis a tagok közös megegye-zése, szóval szerzõdés által létesítette. Az emberek õs állapotát e czélból úgy állítá oda, mint egy minden társadalmi köteléket nélkülözõ állapotot, melyet az em-berek nyílt vagy hallgatag beleegyezés által állami álla-potra változtattak át és mely állapot azóta folyton a tagok hallgatag beleegyezésében bírja jog-alapját.

Elteltekintve attól, hogy az emberre nézve soha más természetes állapot nem létezett, mint a társas élet és hogy ennek legprimitívebb és legnélkülözhetlenebb foka a család már az államélet csiráját képezi: maga a föltevés, hogy az emberek szerzõdés által képesek lettek volna államot létrehozni az emberi nem fejlõdés-történetével világosan ellenkezik. A hol ily szerzõdés létre jönne, vagy létre jöhetne, ott az állam már meg van és a szerzõdés legfeljebb annak egyes viszonyait szabályozhatja. Állami életet élni vagy nem élni — nem függ az ember akaratától, mert az ember akarva vagy nem akarva kénytelen államban élni. Az állam szerzõ-dés által soha sem jött létre és nem is jöhet ez úton létre; mert akkor az államéletet szerzõdés által mégis lehetne szüntetni, ennek lehetõségét pedig még képzelni

sem tudjuk magunknak. Nem is áll Eötvös, Mohl és Ahrens nézete, mintha a szerződés nem egyedüli, de még is egyik alakja volna az állam létesítésének, mert Mohl által fölhozott esetben (Kalifornia) a szerződés csak a külső jogi alakot adta meg az államnak, mely tényleg már akkor létezett, midőn a szerződés megkötése fölött tanácskoztak és a szerződés tulajdonképeni célja csak az volt, hogy szervezetet adjanak a viszonyok: hatalma által létesült államnak.

6) Az államot mint egy magasabb »szellem-erkölcsi létszert« tekintve, annak jogalapja részint a jogrend létesítésében, részint az ész u r a l m á b a n kerestetett.

Ezen eszményi fölfogás elseje szerint az állam jogalapja azon sajátzerű szükségletben fekszik, mely minden emberi és társadalmi életnél egy jogrendet hi életre. A jogeszme maga ez által testet nyer ¹⁾. Csakhogy a hol állam nincs, ott jogeszme sincs és a jogrend szükség érzete csak az állam fejlődése által hozatik létre ²⁾.

Azon fölfogás pedig, hogy az állam jogalapja a józan ész parancsa és így az államot ezen parancs létesítette, azon tévedésből indul ki mintha az állam fogalma és eszméje előbb létezett volna az embereknél, mint maga az állam, pedig az emberi nem őstörténete, sőt számos vad nép jelen állapota is fényesen igazolja ennek ellenkezőjét. Az állam sokkal előbb létezett mint az emberek fogalma az államról. Az ész parancsa csak akkor hozhatta volna létre az államot, ha az emberek állam nélkül is képesek lettek volna főállani és egyedül saját akara-

¹⁾ »Die Rechtsidee ist die Seele, welche in dem Staate sich einen wohlgegliedert Körper zu geben sucht. Ahrens. Naturrecht. II. 270.

²⁾ Maga Gneist is ezen álláspontot foglalja el, midim mondja: »Nicht die philosophierende, sondern nur die selbstthätige Gesellschaft vermag die Idee des Rechtsstaats zu verwirklichen.« A jogállam eszméje a társadalom fejlődése által támad. Rechtsstaat. 16. 1.

tükből követték volna a józan ész parancsát, de ez nem így volt az emberi nem fejlődésében.

7) Végre a történeti iskola az államnak különféle keletkezési módját vallja és az itt említett módok mindenikének lehetőségét megengedi, minek megfelelőleg többféle jogalapot ismer el helyesnek, és megengedhetőnek; de a történeti események, melyekre itt hivatkozás történik, mindenütt csak a már létező államokat alakítják át vagy szüntetik meg, hogy másokat állítsanak helyébe, de sehol sem mutatják hogy maga az állami élet miként jött létre.

Az államéletet magát mindig és mindenütt a természet örök és változhatlan törvénye hozza létre s ez képezi egyedül jogalapját ¹⁾. Egyes esetekben a közvetlen okok, melyek államok alakítására készítetnek, vagy melyek régi államok romjain új államokat hoznak létre, nagyon különfélék ugyan, de mindenütt a szükség parancsa, a természet ezen kérlelhetlen törvénye létesíti azokat. Sem a jogrend eszméje, sem az ész parancsa nem szolgálhatott rugóul az első államok létesítésénél, mert ész és jogérzet már az ember cultural fejlődésének eredménye ezen fejlődésnek pedig első alapfeltétele az állam. A társas élet mai igényeinek megfelelőleg az állam legelső és legfontosabb teendője mindenestre a jogrend létesítése, de a mai állam több mint jog-állam, a középkor és ó-kor államai pedig nem voltak jogállamok. — Jog és állam kölcsönösen egymásból és egymás által fejlődnek. A társas élet természetes következményei a jogviszonyok és ezek rendezése. A jogot ép úgy a létért való küzdelem teremti és fejti rendszerré, mint az államot, az egyik ép úgy a fejlődés törvénye alatt áll mint a másik; az önvédelem és szükség, mely az embert társas életre készíti, hozza

¹⁾ Maga Krause is azt mondja: »Der Rechtgrund des Staates ist lediglich die einzige Wesenheit und die Bestimmung der Menschheit.« (Geist der Geschichte der Menschheit. 183. 1)

együttal létre a jogfogalmakat eb kényszeríti az embe-
reket a jogrend elismerésére.

A jogállam eszméjében tehát csak annyi igaz,
hogy jog és állam egymás nélkül nem fejlődhetnek.

Ha tehát a mondottakat még egyszer összefoglal-
juk: akkor állam alatt nem érthetünk mást, mint:
több családnak, mint egyszeres egészszé
alakult népnek bizonyos meghatározott
földterületen, egy közös főhatalom alatti
állandó együttlétét.

1. Az államot mint ilyet nem emberi akarat, ha-
nem a természettörvénye hozta létre, az embert ezen
törvény mindenütt az összelet egy nemére készzeti és
ebből fejlődik önmagától emberi akarat hozzá
járulása nélkül az állam¹⁾.

2. Egyedül az államélet felel meg az ember ter-
mészetének, ezen kívül természetes állapot az emberre
nézve nem létezik, az áll a m é l e t a z e g y e d ű l i t e r -
mészetes állapot²⁾.

3. A család már magában rejti az államélet csí-
ráit, de államon kívül a család is tökéletlen és akadályozva van természetes fejlődésében³⁾

4. Több család együttélése, egy állandó földterület,
mint phisicai kapocs és egy általánosan elismert tekin-
tély nélkül állam nem létezhetik; de ezen tényezőket nem

¹⁾ Die Menschen mögen wollen oder nicht, sie müssen eini-
germassen zusammenhalten, oder sie werden untergehen.« —
Frautz. Naturl. 17. 1.

²⁾ »Der Staat ist ein nothwendiger Zustand.« (Dahlmann:
Politik. 1847.) — »Der Staat ist ein Naturproduct.« (Frantz.) —
»Das Wesen des Staates liegt in den Gesetzen, Trieben, u. Bedürf-
nissen der menschlichen Natur. (Escher: Politik. 1863.) — »Der
Staat ist das Leben selbst.« (Krause: Geist der Geschichte der
Menschheit.)

³⁾ »Die organischen Formen der Gesellung sind früher da,
als das Bewusstsein derselben in der Gesellschaft.« L i n d n e r :
Psychol. d. Gesellsch. 342. 1.

emberi akarat létesíti, hanem a természet változhatlan törvénye.

5. Az állam az emberek akarata és tudta nélkül jön létre és így eredetileg csak egyetlen c z é l j a van, melyet maga a természettörvény rejt magában és mely az emberi nem haladásának eszközlésében nyilvánul. A természet törvénye folytonos haladásra kényszeríté az embert és ebben az állam szolgál a természettörvényének leghatalmasabb eszközül. Az államnak minden egyéb célja és föladata csak magának az államnak tökéletesebb fejlődési foka által támadhat.

6. Mind ebből pedig önmagától következik, hogy az államnak, mely a természetes fejlődés által jött létre — minden alkatrészei egymástól oly sorosan összefüggnek, hogy az államtól mint egésztől többé el nem választhatók, hanem benne és általa egy szerves egységképeznek. Az államlakosság, terület és államhatalom összefüggése és viszonya egymáshoz nem külső mechanizmus, de valóságos belső o r g a n i s m u s, melyben a szerves létszer (Organismus) minden kellékei megvannak. Az állam ugyan is egy oly egész, mely a részek természetes összenövése által oly módon jött létre, hogy egy magasabb, a részek fölött álló egészet képez, mely alkatrészeinek magasabb és tökéletesebb létet kölcsönöz és melyből az egyes részek, az egyének, kiszakítva elveszni kénytelenek. Az egész létszernek életéhez természetesen az egyeseknek létezése és életműködése is szükséges, de ezek működése teljes és tökéletes csak az állam által lesz.

Az egyének családokat, a családok gazdasági viszonyokat, a gazdasági viszonyok államot létesítenek és ezen természetes növés az államot önálló életerővel ruházza föl és teszi ép oly létszerré, mint a természet egyéb élő lényeit.

Az állam mint szerves létszer a legmagasabb és legtökéletesebb a földön, mely sokkal nagyobb életképességgel és életerővel bír, mint bármely más létszer.

Egyes alkatrészei és elemei (az egyének) változnak és változhatnak, de az állam marad és saját életereje által helyrepótolja a hiányokat, úgy mint a fa, mely elhullatja leveleit, de életereje által újjal pótolja azokat. ¹⁾ Épen az állam organicus természetéből folyik annak személyisége, függetlensége vagyis souverenitása és egyéni jellege.

Az állam nem jogi személy, mert az csak szerződés vagy más módon kifejezett akarat vagy megegyezés által jöhetne létre, hanem physica i személy mely létének indokait önmagában hordja. Az állam természetes fejlődés által jöven létre, csakis természetes személy lehet. Mint ilyen pedig minden más személytől vagy tényezőtől független és önálló, a souverenitás államjogi fogalma tehát nem egyes tényezőre, nép vagy államhatalomra, hanem magára az egészre, t. i. az államra vonatkozik. Az államoknak pedig mind ezzel kapcsolatban ép úgy meg van a maga egyéni fejlődésük és jellegük, mint az egyes embernek.

Az állam organismusa végre egy általános természettörvény, a növéstörvénye által jön létre és az emberek egymáshoz való viszonya eleinte csak igen tökéletlen körökben nyilvánul, melyek az emberekhez legközelebb fekvő speciális érdekek által hozatnak létre és melyeknek egyik legprimitívebb alakja a család. Ezen körök életműködésük harmóniája mellett egy magasabb egységet, t. i. államot hoznak létre, de emellett saját organicus működésük az állam által meg nem szűnik, sőt inkább továbbra is fönmarad és nagy mértékben megerősödik; ezen az állam életében tovább működő tervek adják együttvéve a társadalom fogalmát.

Jegyzet. A theocratiai állameszme legkiválóbb védelmezői: a középkorban a guelfek, főleg Petr. de Andlo.

¹⁾ Az Organismus fogalmát és fejlődési törvényeit érdeke- és népszerűen fejti ki. Haecckel: Entstehung des Menschengeslecht V irchow gyűjteménye 52. és 53. f.

De imperio Romano (1460.), a jelen században: J a r c k e: Vermischte Schr. 1839 — 1854. M ü l l e r A d á m: Elemente der Staatskunst. 1809. és ges. Sehr. II. 1839. Végre S t a h l: Staatsl. II. k. A p a t r i a r c h a l i s állameszme többnyire a theoc. irányhoz hajló írók által védetett, legnevezetesebb ezek között: F i l n i e r: Patriarchia. London. 1569. és B o η a l d: Principe constitutif de la société. Oeuvres. 449. sk. A p a t r i m o n i a l i s állameszme kiváló védelmezője H a l l e r: Restauration der Staatswissenschaft 1816 — 34. és J a r c k e f. i. m. — Az erősebb jogára alapítják az államot: H o b b e s: De cive, németül Kirchmann-tól 1873. és Leviathan (egy német fordítás Halléban 1795-ben.), és S p i n o z z a Tract, theologico-politicus. Hamburg. 1760. — Spinozza különben az erősebbnek jogából eredő önkényt, valamennyinek kölcsönös szerződésével óhajtja korlátozni. — A szerződésről szóló tan legelőszőr G r o t i u s-nál »De jure belli et pacis« lép föl határozottan, föllépése óta az egész régi eszjogi iskola mereven ragaszkodik hozzá, általános elismerést és tekintélyt Rousseau műve által nyer, ki művével: Contrat social. 1752. az eddiginél határozottabb és népszerűbb alakban öntötte ezentant, illetőleg a végső következményeket vonta le abból, utána még K a n t és követői (Fichte, Feuerbach, Rottek stb.) erősen ragaszkodnak a szerződési tanhoz, habár részben már a jogállamhoz való átmenetelt képviselik. A jogállam alapeszméi már Puffendorf műveiben föltalálhatók, de tulajdonképeni alapítója az egészen eszményi alapokból kiinduló K r a u l e. Követői között leghíresebb A h r e n s és R ö d e r; legmerekvebben fogja föl a jogállam eszméjét Bähr. Der Rechtsstaat.

Az ész souverénitását védik: Benjamin Constant; Cours de politique; Bülau: Encyclopedic és Humboldt Vilmos. Abhandlungen über Geschichte und Politik. — A történeti iskola egy része az általunk fent kifejtett természetes alapot fogadja el; maga ezen irány alapítója M o h l azonban csak a történeti események lefolyása alatt fölmerült közvetlen államalkotó történeti tényeket fogadja el jogalapul és ezek között a szerződést is szerepelteté, míg Eötvös a történeti fejlődést épen csak a társadalomra alkalmazza, az állam keletkezését pedig a szerződés egy nemére gondolja visszaviendőnek. A történeti iskola fő hibája, hogy az emberi nem östörténetére egyáltalán nem reflectál. Újabbban Seydel: Grundzuge einer allgemeinen Staatslehre. Würzb. 1873. von K r i e k e n. Über organische Staatstheorie. 1873. és G e r b e r Deutsches Staatsrecht, az államhatalom akaratában keresik az állam jogalapját. — P l a n t a, F r a n t z, H e l d, B l u n t s c h l i, L i n d n e r, sőt maga a bölcsészeti irányt követő M o r g e n s t e r n. Hazánkban H a j n i k (Magyar jogtörténet 5. l.) és K o g l e r (Államtan, 103. l.) a moralstatistikusok én a társadalom természetana után kutató írók az állam jogalapját a természettör-

vényében keresik, a nélkül azonban, hogy valódi organismusnak, szóval phisicai személynek tekintsék, ezen eszmét úgy látszik egyedül Borst fejezte ki. (Über das Naturr. 1818.) ezen szavakkal: »Es muss über den menschlichen Individuen noch eine Gesamtheit derselben sein, welche ebenfalls durch ihre Kraft und Wirkung sich als etwas lebendes bekundet.« Ezen fölfogással szemben azután Krieken egész bírálata az organicus fölfogás elméletéről magától összedől, mert ő az Organismus lehetőségét csak a jogi személyre nézve mutatja ki, — de az állam nem jogi személy. — Az állam jogalapjáról lásd különösen r P a u l e r: »Az álladalom jogalapja« Magy. akad. évk. VIII. k. 30—62. lap és Eötvös: korunk uralkodó eszméi II, 61 — 71. Bluntschli: Staatsrecht I, 250 sk. 1. Az állam jellegéről: dr. Pricker és Holdera tübinger Zeitschrift 25. és 26. füzetében; Stein: Államigazgatás ford. Kautz Gusztáv 4. sk. 1. Lindner Psych, d. Gesellsch. 72 — 88. 1. Ranke sämtliche Werke 24. k. 225— 237. 1. — v. Krieken Org. Staatstheorie (1873.) és Államismerettan« című művem 115 —122. 1.

II. FEJEZET.

Társadalomtan.

9. §. A társadalom fogalma és fejlődése.

Az emberek összélete a fejlődésnek már magas és előrehaladott fokát éri el ott, hol a természetnek folytonosan működő társadalmi törvényei által — állam jött létre. Az emberek azonban csak lassanként folytonos csoportosulás által nőnek egy nagy hatalmas testté, melyet államnak nevezünk, e mellett azonban az államot alkotó egyes csoportok életerejé nem vész ki, sőt inkább nagyobb életerővel működik tovább, mert az állam az egyes csoportoknak nagyobb életerőt kölcsönöz.

Azon csoportok, melyek természetes vonzó erejük által az egyéneket szorosabbra össze fűzik és egymás-

sal összenőtt viszonyaik által múlhatlanul az államot létesítik, nem egyebek azon életköröknél, melyek az emberek között a létért való küzdelem által hozatnak létre. Az első szükség, mely az embernél mindenhol és mindenütt nyilvánul, saját létének föntartása. Ez csak akkor van biztosítva, ha az ember rendelkezik azon eszközökről, melyek által magának a szükséges táplálékot megszerezheti, épen mert az emberre nézve ez több nehézséggel jár mint a természet minden más élő lényekre nézve, beáll az embereknél mindjárt, a legsó fokon a társasulás, melynek alapját az ember életmódja képezi. Valahányszor az ember életmódjában valami változás, vagy lényeges haladás áll be mindannyiszor az emberek közötti csoportozatok is átalakulást szenvednek. A földművelésre való áttérés mellett például egy új csoport, a földmivesek osztálya támad, úgy azonban, hogy az előbbi foglalkozások: halászat eb marhatenyésztés jelentőségüket épen nem veszítik el, hanem továbbra is jelentékenyek maradnak.

Mihelyt azonban az emberek között az életmód különfélesége, különböző csoportokat létesített, az emberbe oltott önfentartási ösztön ezen csoportokon belül oly módon érvényesíti magát, hogy mindenki azon állást, mely neki a létért való küzdelemben természet-szerűleg létre jött társadalmi csoportban jutott, föntartani és javítani törekszik.

De ezen törekvés egyrésről kölcsönös lévén, más részről pedig az egyik csoport vagy osztály előnye csak a többiek előnye árán lévén megszerezhető: ez által a társadalom különböző csoportjai között egy általános érdek-küzdelem támad, melynek nélkülözhetlen eredménye az állam. Ezen érdek küzdelem mindig és mindenütt létezik, mert ez a létért való küzdelem kifolyása; épen ez által lesz lehetetlen állam nélkül azon emberi csoportoknak fennállása, melyek az emberek létének föntartása céljából jönnek létre. Az állam tehát ép úgy mint az emberek minden más társasulása a létért

való küzdelemre vezetendő vissza, de a különbség a kettő között abban rejlik, hogy a társadalom minden egyéb csoportjai érdek-küzdelmet létesítenek, míg az állam mindezen széttörékvő erőkkel szemben az összetartó erőt képviseli. Ez képezi alapját minden különbségnek, mely állam és társadalom között létezik. E szerint: társadalom alatt foglalatját értjük mindazon tényleg létező társadalmi köröknek, melyek az államon belül föltalálhatók.

A társadalomtan tehát azon tudomány, mely foglalatját képezi mindazon elveknek, melyek szerint a társadalom és annak körei, mint az államon belől létező egész fejlődnek, alakulnak és átalakulnak, megismertet továbbá azon befolyással, melyet ezen egész fejlődésre az állam gyakorol.

A társadalomtan fontossága az államtudományokra nézve abban nyilvánul, hogy a társadalom fönn idézett törekvései által az állam alakítására is döntő befolyást gyakorol és épen azért, mert az állam maga is első fejlődésében igen gyönge, gyakran magánál az állam alakításánál is egyes társadalmi érdekek érvényesítik magukat és az államot ezek megszilárdítására használják eszközül a többi társadalmi érdekeknek és magának az államnak rovására, így támadnak azután azon kinövések, melyek az egészséges állam életfejlődését ép úgy akadályozzák, mint a társadalmi életét.

10. §. A társadalom körei és azok fejlődése.

Az ember születése, nevelése és önérdelkei által egyképen már a műveltség legalantabb fokán a társadalom valamelyik osztályához tartozik, a társadalmi körök és osztályok a viszonyok sokfélesége szerint nagyon különböző módon alakulnak, de főleg első alakzatait mindig az emberi létei jobb és tökéletesebb biztosítása hozza

létre. A különféle társadalmi osztályok mindenike saját érdekét a többi fölé helyezi, és így a szellemileg vagy fizikailag erősebbnek sikerül a többi rovására saját érdekét érvényesíteni, sőt azt az állam által is biztosítani és ez mindjárt az első lépés, midőn a társadalmi körök szabad fejlődése megakadályoztatik. A történet szakadatlan folyama bizonyítja, hogy mindenütt, hol a társadalomnak voltak oly osztályai, kik a többi osztályok fölé kerekedtek, ezek egyúttal az államhatalom kezelőné tették magukat az alkotmány és a kormányzat rendszerének meghatározása által.¹⁾ így támadtak az állam első fejlődési stádiumában a rabszolgaság és a kasztrendszer. A társadalmi osztályok önzése és egyenetlensége teremtette mind a kettőt, az állam pedig kezdetben maga is egészen a társadalmi érdeküzelem eredménye.

A rabszolgaság épen nem felel meg a társadalom rendes és egészséges fejlődésének, sőt ellenkezőleg akadályozta azt, de mert az emberek a természet törvénye által mindenütt munkára készetve, a természet ezen nagy törvénye alól menekülni törekedtek, azért tolták a munkát a társadalom azon osztályára, mely leggyöngébb volt és az erőszaknak legkevésbé tudott ellentállani.

A rabszolgaság intézménye háború és hódítás nélkül nagy terjedelmet és maradandó jelleget nem tudott magára öltetni sehol. A győztes mindig kizsákmányolja a helyzetet, a ki észszel nem képes reá, az vad erőszakkal teszi azt és ezen erőszak eredménye a rabszolgaság. Különben a rabszolgaság egyszer létesítve maga is fontos tényező az emberi nem haladásában, mert először általa jött létre az első és legtökéletlenebb munkafelosztás; másodsor mert harcziás és kegyetlen népek igen könnyen a már egyszer elért culturalis eredményeket is a munkától való nagy idegenkedésük miatt elveszni enged-

¹⁾ Die in der Gesellschaft herrschenden Klassen bemächtigen sich des Staatswillens durch die Verfassung, der Ausführung des Staatswillens durch die Verwalt. Gneist. Rechtsstaat 1872. 81.

nék, így azonban a munkások ezen osztálya által fön-
tartják azt.

Végre a rabszolgát tartó népek jobban élhetnek a
hadi és állami foglalkozásnak, miáltal más államok fö-
lött előnyben vannak. Ezen előnyök okai annak, hogy a
rabszolgaság oly eredménynek tekintetik, melyhez a
népek egyszer hozzá szokva, arról lemondani egyhamar
nem képesek.

De a rabszolgaság mind ennek daczára a társa-
dalom törvényének erőszakos megváltoztatása, mely ma-
gát mint a természet minden törvényének megszegése
keményen megboszulja. A rabszolga maga legtöbb eset-
ben beleszokik sorsába vagy gyöngé az ellentállásra, de
a rabszolgatartó népek megszegték a természet azon
nagy törvényét, mely az embert kivétel nélkül
munkára kényszeríti és midőn a rabszolgaság
arán magokat a természet ezen törvénye alól kivonták -
akkor mindenütt a társadalmi corruptiónak estek áldo-
zatul, melynek be kell állani ott, hol a társadalomnak
egyik része a másíknak munkájából él és ebből akar
meggazdagodni. Az ókor összes államaít ezen corruptio
söpörte el³⁾. A rabszolgaság különben az emberi nem
társas életében tulajdonképeni haladásnak nem tekint-
hető, mert a rabszolgaság intézménye mellett minden
haladás alapfeltétele: a munkafelosztás nem az
emberek különféle hajlamai, tehetségei és testalkata
szerint, szóval nem a munkaerők aránya szerint, hanem
az erősebbnek akarata szerint alakul. A rabszolgaság
egyedüli magyarázatát abban leli, hogy az embereknél
az uralomvágy és érzékiség kora mindig előbb áll be,
mint a mérséklet és józan ész uralma, habár ez utóbbi
mellett az emberi, nem jóléte és műveltsége sokkal gyor-
sabbban halad, mint azt az újkor kulturái fejlődésének

¹⁾ Der Fortschritt wäre nicht so selten, als es wirklich ist,
wäre nicht die frühere Nahrung später zu Gift geworden. Bage-
hot. 85. 1.

története fényesen bizonyítja. A rabszolgaságnak különben egy oly korban, midőn az emberek még sokkal vadabbak semhogy indulataikat fékezni tudnák és midőn az emberek legnagyobb része a munkát kerüli és megveti, — mindjárt az első háború után okvetlen be kellett következnie. Az ember igen helyes tapintattal tekint ki ma is azon embert a társadalmi rend legnagyobb ellenségének, ki dolgozni nem akar, a munkakerülés különben ma is igen sok alakban jelentkezik, a börzejáték is ennek egyik neme.

A társadalmi élet fejlődésének egy másik kinövése a kaszttrendszer, mely szintén ott jön létre, hol a társadalom egyes osztályai ennek fejlődését saját előnyükre kizsákmányolni törekedtek. A kaszttrendszer-nél már vannak a foglalkozás különfélesége által létrejött társadalmi osztályok, a társadalom fejlődése tehát már bizonyos fokig előhaladt ott, hol az erősebbek a gyengébbet örökre bizonyos kasztban maradni kényszerítették. Itt az ember egész jövő sorsa fölött a születés határoz, tehetségei és hajlamai nem használnak semmit, a kaszt bizonyos foglalkozáshoz köti, melytől meg nem menekülhet egész életében. A társadalom szabad fejlődésének erőszakos megállítása a kaszttrendszer által ép úgy megbosszulja magát, mint a természet törvényének minden más megszegése. Miután a társadalmat a maga fejlődésében megállítani nem lehet, tehát az erőszakosan főtartott társadalmi osztályok is azon korlátokon belül, melyet számukra az erőszak jelelt ki — tovább fejlődnek. Azok, kik előnyös helyzetüket akarták biztosítani, csakugyan a jobb táplálék és kevésbé nyomasztó munka által testileg és lelkileg fejlődnek és utódaikra minden szerzett előnyt átruháznak; az alsóbb osztályok mostoha helyzete ellenben épen ezen fejlődést akadályozza és ez által maga az ipari foglalkozás is az átöröklés és szokás által megmerevedik s az iparossal együtt

elsatnyul¹⁾). De visszahat ez a felsőbb osztályokra is, kik jólétüket az alsóbb osztályok jóléte árán szerzik meg magoknak. A magasabb osztályoknál hiányzik minden haladás életető eleme, a munka. Az érzékiség és erkölcsi sülyedés a munkások jóléte árán szerzett kényelemnek természetes következményei. A merev kasztrendszer a magasabb osztályokat is megóvja minden új erők és elemek közbevegyülésétől és így a teljes elfajulásnak a természet törvénye szerint itt is be kell következni. Végre, a kasztrendszer fölszí magába minden társas életet. Állam és társadalom, család és vallás, tudomány és művészet, mind a kasztok szerinti föl-osztás rideg formáihoz vannak kötve és így bármilyen bőven hintse a természet az egyéni képességek csirait, a pillanatnyi és látszólag gyors fejlődést kell hogy rohamos és teljes elsatnyulás kövesse²⁾). Hogy a kasztrendszer nem a társas élet természetes fejlődésének eredménye, azt eléggé bizonyítja azon körülmény, hogy azon államokban hol mereven kifejlődött, különböző népfajok

¹⁾ Durch diese kastemässige Theilung der Arbeit bildeten sich einerseits Fähigkeiten aus, ohne welche die fast unglückliche Leistungen mancher Arbeitszweige bei den so äusserst geringen technischen Hilfsmitteln des Alterthums kaum zu erklären sein würden; andererseits aber ging jede solche sich vom Geschlecht zu Geschlecht vererbende Specialisirung der menschlichen Anlagen stets mit einer Verkümmernng Hand in Hand, unter welcher das allgemeine Wesen des Menschen u. namentlich seine Anlage zur Vernunft u. Freiheit leiden musste. Lange: Arbeiterfrage. 1875. III. kiadás 55. l.

²⁾ Steffens (Liberty etc.) Lange: (f. i. m. 47. l) es Hellwald: (Cultur. 103. l.) azon állítása, hogy az emberi képességek oly bőven vannak elhintve, hogy a haladást ezek elfojtása veszélylyel nem fenyegetheti, = nem áll. »Die Keme der Befähigung u. Neigung zu einer leitenden Stellung sind in Massen ausgestreut u. die grosse Mehrzahl derselben ist von der Natur zur Verkümmernng bestimmt.« Ezzel szemben valóban találó a szinte természettudományi alapon álló B a g e h o t megjegyzése: »Fortschritt ist nur in jenen günstigen Fällen möglich, wenn die Macht des Gesetzes weit genug reicht, um die Nation zusammen zu halten, aber nicht weit genug um alle Verschiedenheiten zu

érintkezésében, egyik fajnak a másik által történt legyőzetésében leli alapját¹⁾.

A kasztrendszernek és a rabszolgaságnak, tehát csak annyiban van természetes alapja, a mennyiben az emberi nem alacsonyabb fejlődési fokán az önérdék még sokkal erősebb és barbárabb alakban nyilvánul, mint később és az ember rász tulajdonai, mint tökéletlenebb tulajdonok a természettörvényének rendé szerint előbb fejlődnek ki, mint magasabb és nemesebb tulajdonai, melyeknek legmagasabb és legtökéletesebb foka mindenestre az, midőn az ember nem többé, vagy legalább nem egyedül önérdékéért, hanem embertársainak javáért és érdekeiért is küzdeni képes. Ez az ember erkölcsi fejlődésében a tökély legmagasabb foka, melynek elérését maga a társadalom természetes fejlődése is nagyban elősegíti.

Kezdetben ugyan is, mikor a társadalmi körök csoportjai még igen egyszerűek, minden társadalmi érdek egyes társadalmi osztályok érdekének rendelkezé alá, később még mindig a társadalmi előjogok szerepelnek, míg végre a társadalom saját életfejlődése által föloldja ezeket is.

Az emberi nem fejlődésével folyton növekednek az emberi élet viszonyai és körülményei; az ember testi és szellemei tulajdonainak minden tökéletesedése, az erő- és jóllét növekedése, a forgalmi eszközök, emberi szükségletek minden szaporodása; az oktatásügy, a gyógyászat, a gépészet, a tudomány és művészet minden haladása, — növeli az emberek közötti osztálykülömbiséget, növeli a technikai egyenlőtlenséget és ezáltal az állam és társadalom fölötti osztályérdekeket parányaira oldja

ertodten und den unaufhörlichen Drang nach Wechsel zu zerstören (73. l. t. i. m.) De a kasztrendszer éppen ezt teszi, és az embernek sehol, hol a fejlődés természetes törvényébe belenyúl, nem lehet joga a fejlődést akadályozni, hanem csakis előmozdítani.

¹⁾ Maga az indiai »várna« szó arczszínt jelent. Peschel t. i. m. 234. l.

fő, egyiknek érdekét mindinkább a másiknak érdekétől teszi függővé és így a parányaira feloszlott osztály-érdekekből érdekazonosság támad, melyben mindenki erkölcsileg a társadalmi egyenlőségre törekszik, melyben az emberi erők és képességek folytonos váltakozása és azok szabad küzdelme többé korlátozva nincs, melyben a társadalmi körök, az emberi természetnek megfelelőleg szabadon fejlődnek.¹⁾ így lesz az emberi nem természetes haladása által a kasztok érdekküzdelmé egy magasabb erkölcsi küzdelemmé, melyben az önérdek az emberi nem közérdekével nem folytathat többé elkeseredett harcot, hanem önérdekét a közérdekkel összeegyeztetni kénytelen²⁾. Ez a társadalmi élet fejlődésében a tökély azon foka, mely felé haladni maga a fejlődési törvény készlet, mely azonban ismét a természettörvényénél fogva nem juthat el azon fokig, hol minden további fejlődés megszűnnék, vagy lehetetlen volna.

Jegyzet. A rabszolgaság társadalmi jelentőségéről és fejlődéséről H e l l w a l d: Culturg. 108. I. B a g e h o t: Urspr. d. Nationen 82. I. P e s c h e l: Völkerk. 253. B, o s c h e r: A nemzetgazdaság alaptanai, ford. Kiss János. 124. sk. 1. — A kasztrendszeréről: H e l l w a l d 102. I. P e s c h e l f. i. h. L a s-« e n: Indische Alterthumskunde. Bonn. 1847. L a u r e n t: Etudes sur l'Histoire de l'Humanité. T. I. B l u n t s c h l i: Staatsrecht I. 285. sk. 1. B l u n t s c h l i és Brater: Staats Wörterbuch 5. k. Art »Kasten.« A társadalomtan irodalmát 1. a következő §. végén.

¹⁾ »Die Vervollkommung aller Mittel der Körperlichen und geistigen Ausbildung, Kraft und Wohlfahrt, der häuslichen Einrichtungen, der Verkehrsmittel, der Nahrungs- und Kleidungs - Stoffe, der Unterrichtsanstalten, der Heilkunde, des Maschinenwesens, der Wissenschaften und Künste: alle diese Fortschritte der Gesellschaft beruhen auf der technischen Ungleichheit und wirken für die sittliche Gleichheit, unter der wir die Gleichheit anerkannter Menschenwürde für Jeden und für Alle verstehen. F r o b e l: Theorie der Politik. II. k. 75.1.

²⁾ Az emberi nem fejlődésének ezen nagy törvényét fejezte ki C a s t e l a r spanyol szónok híressé vált mondatával: »Az emberi nem története nem más mint az eszmék és önérdek örökös

11. §. A társadalmi körök fejlődési törvénye.

Maga azon körülmény, hogy a társadalmi körök folyton szaporodnak, hogy a civilisatio és műveltség haladásával mindig jobban elágaznak egymástól azon okok, melyek társadalmi köröket hoznak létre: megszüntetni azok régi és egyedüli rugóját, az osztály-érdeket és mindig nemesebb rugókat szerepelhet a társadalmi körök alakulásában, minők: a szeretet és a rokonszenv, az emberi méltóság, jótékony-ság, vallás és humanitás eszméi. Ezen eszmék és érzelmek az embereket az osztály érdektől eltekintve fűzik közös társadalmi körökbe úgy, hogy ezen körök sokszorosán összevegyülnek azon körökkel, melyeket ma is a foglalkozás, tőke, vagyonállapot, helyi érdek és együttlakás létesít az embereknél.

A társadalmi körök főbb csoportjai:

a) a család, nemzetség és törzs.

A fejlődés magas fokán a családi élet rugója a szeretet és kölcsönös rokonszenv, mely a baráti és rokoni körben tovább él, míg a közös származáson alapuló törzs és nemzetség ismertető jelei mindinkább elmosódnak. Legfeljebb egyes külső jelek maradnak meg, melyek azonban a közös származástól egészen függetlenül fejlődnek tovább és egy újabb körnek szolgálnak alapul, t. i.

b) a nemzetek. A nemzet már a fejlődés alsó fokán is csak legfeljebb regeszertü emlékét bírja a közös származásnak és az csaknem mindig föltevésen alapul, de ennek is meg van a maga alakító hatása, melynél fogva idegen elemeket kirekeszt és mint külön önálló kör fejlődik a nélkül, hogy az államlakosság fogalmával összeesnék. Sőt ellenkezőleg már a legrégibb nemzetek,

harcza, melyben első pillanata mindig az önérdek, maradandólag az eszme győz.« (Mondatott 1809. május 20-án). Ez nem frázis, mint Hellwald állítja, hanem természettörvény.

kik tiszta nemzeti jellegüket minden idegen beavatkozástól távol tartották, más népekkel egy közös államban éltek, melyben az egyik nemzet a másik fölött uralkodott és melyben csak lassankint történt meg az együttlakás folytán az átalakulás, mely a nemzeti jelleget elmosta.

Mennél többet és sűrűbben érintkeznek egymással, a nemzetek, annál inkább elmosódnak az éles nemzeti különbségek, melyek az emberek közötti érdek ellentét és ellenséges indulatnak egyik hatalmas rugóját képezték. A fajgyűlöletet az emberek közötti folytonos és sűrű érintkezés, a társadalmi körök alakulása, bizonyos eszmék közössége (vallás és humanizmus) mind inkább elmossa és a különféle nemzetek is a mindig növekvő társadalmi körökben egymással találkoznak és egyesülnek.

Az egyes népfajok által az emberi nemnél még elég élesek a határvonalok, de ezeket tisztán physical okok hozták létre s így nem társadalmi természetűek, míg a nemzeti különbség egészen társadalmi természetű a folyton változó társadalmi viszonyok befolyása alatt áll annyira, hogy a nemzeti jelleg ennek megfelelőleg folyton változik és e változásnak maga a nemzeti nyelv is alá van vetve.

A nemzeti jelleg, mely itt épen az összetartó kapcsolatot képezi, nem jelent mást, mint több vagy kevesebb általános és sajátos szokások összegét, melyek annál jellemzőbbek, minél kevesebbet sajátít el érintkezés útján valamely nemzet más nemzettől, annál csekélyebbek, minél élénkebb érintkezésben áll más népekkel. Itt is tehát az ellentét és fajgyűlölet az emberi nem haladása által önmagától meggyengül és társadalmi válaszfalnak nem szolgál többé alapul.

c) A közös foglalkozás a társadalmi köröknek mindig alapul fog szolgálni. Az egyenlő foglalkozással bíró egyének egymással a létért való küzdelem-

ben állanak ugyan, de ezen küzdelem végeredményében itt is valamennyi közérdekének védelmére és így egyesülésre kényszeríti őket. Az egyesülés annál szorosabb, minél inkább szükségessé teszi azt az egyenlő foglalkozással bíró egyének közérdeke. Kezdetben itt is az erősebb az egyesülést arra használja, hogy a gyengébbet elnyomja, erre szolgáltak a kasztok, céhek és kiváltságos rendek. Később ezen állapotot a természetes előnyök váltják föl és be áll a szabad verseny, melyben ismét mindenik kölcsönös támogatás és szövetkezés által képes csak fentartani és megmenteni azon előnyöket, melyeket a szabad verseny védelme alatt kivívni sikerült. Az erők szabad versenyének minden fejlett társadalomban be kell következni és ezen verseny folyton új és új társadalmi körök alakítására késztet azon egyszerű okból, mert a munkaerők összesítése, minden egyesnek munkájára óriásilag productív mérvben hat.

Iparos és kereskedő, ügyvéd és orvos, katoná és pap, mindenkor a társadalom mind megannyi osztályait fogják képezni, melyeket az önérdék tart össze, de melyeknél még egy magasabb közös kapocs is képződik, mely valamennyit összefűzi és ez a munka, mely a vagyonnal szemben összes életérdekeik alapját képezi;

d) a v a g y o n a legfontosabb és legállandóbb társadalmi különbségek alapját képezi.

Az ember társadalmi állására nézve a vagyonnak minősége és mennyisége egyformán döntő. A vagyonkülömbőség maga az emberek egyenlőtlen szellemi és phisicai képességén alapul és így természettörvény, de oly törvény, mely végleteiben megbosszulja magát, és melynek végleteit az önérdék mozdítja elő és a jól felfogott közérdek háríthatja el. Azok, kik vagyon birtokában vannak, már óriási előnyöket élveznek azokkal szemben, kik egyedül munkaerővel rendelkeznek. Amazok a létért való küzdelemben sokkal erősebbek és a szabad verseny csak is ő nekik használ, míg ez utóbbiaknak semmi előnyt nem biztosít. Ez által a s z e

g é n y és g a z d a g közötti érdekellentét támad. A hol a társas élet elég sok oldalú, ott a kiváló munkások és azok, kik kitűnő munkaerő mellett aránylag csekély vágyonnal is bírnak, az érdek-küzdelemben a közép helyet foglalják el és a végletek kifejlődését megakadályozzák. A hol ily közép osztály nincsen és a hol nincsenek nemes gondolkozásnak, kik mások érdekeiért is készek küzdeni: ott a gazdag társadalmi előnyeit a szegény kizsákmányolására használja föl, a nagy társadalmi ellentét pedig a társadalmat az állammal együtt elpusztulásra vezeti.

A vagyon mennyisége mellett, a vagyon minősége is dönt. A mennyiség létesíti a szegények és gazdagok osztálya mellett a közép osztályt, a vagyon minősége azonban szintén befolyással van a társadalmi állásra és létesíti a föld- és tőkebirtokos közötti különbséget. A tőkebirtokos társadalmi jelentősége főleg a mai cultur-államokban igen nagy azon függés által, melyben a munkát tartja. A tőke productiv ereje az apró tőkék egyesítése által sokkal n a g y o b b arányban növekszik, mint a munka productiv ereje a munkaerők összesítése által és így a munka a szabad versenyben gyöngébb a tőkénél. Ebben rejlik alapja a nagy társadalmi egyenlőtlenségnek, mely munkás és tőkebirtokos közt napjainkban fennáll és melynél az érdek ellentét és összeütközés még legkevésbé van kiegyenlítve.

Ezen összeütközés a mai társadalomnak legfontosabb kérdése, mely mint később látni fogjuk, csak azért fájulhatott el annyira, mert a tőke a részvénytársulatok privilégiumai által előjogokat élvezett és a munka becsét és értékét a gépek által lenyomta.

e) A z e g y ü t t l a k á s szintén közös társadalmi érdekeket szül, melyeket az állam inkább törekszik kellő korlátok közé szorítani és hatalmának k ö z v e t l e n ü l alárendelni, mint a társadalom egyéb főreit, mert az államérdekkel szemben áll és gyakran összeütközésbe jön a helyi érdek, mely a

társadalmi jellegű összekötő kapcsot képezi azok között, kik egy község tagjai.

f) Az eszme végre a társadalmi körök alakulásában a legmagasabb erkölcsi rugót képezi, mely hivatva van az önérdék által létesített összeütközéseket kiegyenlíteni, az önérdék által szétválasztott embereket közös társadalmi kötelekekben összefűzni, az önérdéket az általános közérdekekkel: az emberi nem jóllétével kiegyenlíteni; a társadalmi egyenlőtlenségek nyomasztó hatását a gyöngébbekre nézve kevésbé érezhetővé tenni; végre az emberi nem haladásának minden eszközeit fölkarolni. Az ember általán csak akkor képes haladni, ha az önérdék rideg ködéből kibontakozott és ha eszmékért lelkesedni képes, ez képviseli az ember állati ösztönei mellett az embernek magasabb fejlődésű emberi tulajdonait. Hogy az emberek eszmékért lelkesedni képesek és hogy ezen eszmék akár alapultak csak pusztán alanyi, akár tárgyilagos igazságon, — az emberi nem haladásának óriási szolgálatot tettek és az emberi nem helyzetét csakugyan javították, azt a történet szakadatlan folyama bizonyítja.

Az eszmék csak lassanként tudtak az önérdéktől különválva a társadalmi élet rugóivá lenni, de egyszer a kasztrendszer, előjogok és az önérdék egyéb békóitól felszabadítva, folyton az emberi nem szolgálatában állottak. Igaz, hogy az emberi nem fejlődésének alsó fokán az eszme gyakran oly ellenállhatlan hatalmat gyakorolt az emberekre, hogy a fanaticus türelmetlenség kísérőül szegődött, de ez is a természet törvényén alapul. Az ifjú ma is elragadtatja magát az eszmék által, míg a férfi azokkal komolyan számol, így van ez az emberi nem és az egyes népek ifjú korában is.

Vallás és humanizmus, tudomány és művészet, emberi méltóság és jótékonyság, egyenlőség és testvériség, a társadalmi élet mind megannyi eszméi, melyek az önérdék összeütközéseit elhárítani és kiegyenlíteni hivatvák, melyek ezernyi társadalmi körök alakítására

szolgálnak rugóul, melyben emberek, kiket az önérdek harca egymástól szétválaszt egymással egyesülnek és közös eszméért harcolnak.

Vallásfelekezetek és humanistikai társulatok; művészi körök és tudományos társulatok; tanodák, egyetemek és képzőintézeteket alakító és főtartó társulatok, ápodák és segélyegyletek mind megannyi kisebb-nagyobb társadalmi körök, melyekben nem az önérdek képezi a kapcsolatot, hanem azon eszmék, melyektől az emberi nem javulását és haladását reménylik azok, kik föl tudtak a tőkély azon fokára emelkedni, hol nem csak magukért, hanem embertársaikért is éreznek és gondolkoznak. Ezen haladás előidézéséhez legtöbb esetben az első nevelő intézet a vallás, ha egyszer a kasztrendszer békőiből kiemelkedik.

Mindezekből látjuk, hogy a külső okok, melyek az emberi társadalmat szabályozzák, melyek az állam mellett és azon belül társas köröket hoznak létre, igen sokfélék ugyan; de mindezek az emberi társadalomban folyton működő két mozgató erőre vihetők vissza: az önérdekre és az eszmére.

Az önérdek saját előnyének mások érdekei rovására való érvényesítésére törekszik; az eszme hatalma a törekvést mérsékli és az érdekek összeütközést kiegyenlíti. Az emberi nem első fejlődésében az önérdek vergődik túlsúlyra, később az eszme. Különben mennél inkább kifejlődik a társadalmi élet, annál többfélék az egyes ember céljai és érdekei s így azok érvényesítése végett több különböző kört kénytelen gyakran fölkeresni.

Midőn tehát a társadalmi körök szaporodnak, az embernek is mindig tágabb és tágabb alkalma nyílik érdekeinek megfelelő köröket fölkeresni.

Mennél nagyobb ezen körök száma, annál speciálisabb célú tűznek ki magoknak és így az egyes ember sokféle anyagi és szellemi céljainak kielégítését egy körben föltalálni nem képes többé, minek folytán egy és

ugyanazon időben minden ember több különféle társadalmi körnek tagjává kénytelen lenni.

Az ember tagja a családnak, a czéhnek, az egyháznak, a községnek stb. Ha tehát ezen körök egyike vagy másika egészen ellenkező érdekekkel bír is, az egyes embernek érdekében áll ezen ellentéteket ismét kiegyenlíteni és a különféle köröket összhangba hozni. Az egyes körök szétágazó érdekei e szerint a tagok különféle érdekei által ismét kiegyenlítettnek és benső összefüggésbe hozatnak, így lesz az önérdek a közérdek szolgájává. Így szoknak lassanként hozzá az emberek a gondolathoz, hogy az önérdek fölött az igazság, méltányosság, egyenjogúság és humanizmus eszméinek kell uralkodni és az önérdeket mérsékelni. Ez által válnak lassanként ezen eszmék a jobbak szívében a lelkiismeret szózatává. A társadalom lelkiismeretévé!

A körök különfélesége és sokfélesége tehát emeli az összhangot a társadalmi életben, közelebb hozza az embereket és azok érdekeit egymáshoz és végeredményében az ellentétes irányok teljes kiegyenlítésére vezet.

A társadalmi érdekek kiegyenlítése azonban soha sem vezethet teljes társadalmi egyenlőségre, ez csak jogilag képzelhető és lehetséges, tényleg az egyenjogúság nyújthat (bár nem mindig) a gyengébbnek az erősebb ellen védelmet, de a társadalmi egyenlőség lehetetlenség, mert a társadalmi különbség végeredményében természettörvényen alapszik, azon törvényen mely az embert egyenlőtlen phisicai és szellemi képességekkel ruházta föl, melyeket az ember szokás és nevelés által némileg módosíthat ugyan, de meg nem szüntethet soha.

Valamint magában az egész nagy természetben a létért való elkeseredett harc végeredményében összhangot mutat föl, mely azonban épen az erők egyenlenségén alapul: úgy az ember társas életében.

A terebélyes fa mindig hatalmasan fog kiválni az öt környező apró növények közül és a föld életerejéből többet fog fölszíni, a nap sugaraiból többet igényelni,

mint a tövében és árnyában virágzó kis ibolya, mely mind ennek daczára megelégedve nyitja ki kelyhét és érzi hogy a természet díszéhez ő is hozzájárul és hogy a fa hús árnya elősegíti virágzását.¹⁾ Ily összhangnak kell uralkodni a társadalom különféle körei között, de ezen összhang küzdelem és érdek összeütközések nélkül el nem érhető. Az ellentétes érdekek tehát gyakran küzdelemben állanak egymással, de az összeütköző érdekek mindig csak azok összhangba hozása által lesznek jogossá. Egyedül a harmóniában álló érdekek jogosak,²⁾ a többiek a természet nagy törvénye, a létért való küzdelem lassankint kiirtja.

J e g y z e t. A társadalom fogalmának kifejtésében legtöbb érdeme van Krause-nak és főleg Mohl Robertnek, ki a társadalom fogalmának és a társadalomtannak tulajdonképeni tudományos megalapítója. A társadalomnak Mohl által kifejett eszméjét az újabb nők nagy része egészen magáévá teszi, így Frantz, Holtzendorf és Gneist; Ahrens Krause nézetet fejt ki bővebben és ez alapon tisztázza a társadalom fogalmát. Stein a társadalmi körök egyedüli alapjául a gazdasági viszonyokat tekinti, egyéb tekintetben Mohl eszméit igen szellemidusan fejt ki »Gesellschaftslehre« (1856.) című művében.

Jelentékenyebb művek e téren: Vollgraf: Staats und Rechtsphilosophie II, 112. sk. 1. (az első gyarló kísérlet); Krause: Geist der Geschichte der Menschheit (1843. — Urbild der Menschheit (1808.) System der Rechtsphilosophie (1874.) 501 sk. 1. Ahrens: Organische Staatslehre 49 sk. 1. U. a. Naturrecht II, 319. sk. 1. Mohl: Tübingsche Zeitschr. 1831. evf. 1. f. és főleg: Literatur der Staatswissenschaften I, 102 — 110. 1. Stein: Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich. 1850. 1. k. és Gesellschaftslehre, Holtzendorf: Principien der Politik (1869.) Frantz: Naturlehre des Staates (1870.) Held: Staat u Gesellschaft (1861.) főleg 3. k. Hazánkban: Kogler. Államtan (1868.) 40-46. 1. és Kautz: Országásztan 136 — 149.

¹⁾ Hoffmann: Jog és államtud, folyóirat 1. évf. 4. f. »Állam és társadalom« ez. értekezésem 322 1.

²⁾ Bastiat megfordítva a priori fejezi ki ezen társadalmi törvényt midőn mondja: »Tous les interets legitimes sont harmoniques.«

1. Nemzetgazdaságtan 2 — 4. §. Főleg- »állam és társadalom« című értekezésén Hoffmann »jog és államtudományi folyóiratának« 1871. EVI folyamának IV. f.-ben és Államismeretben ez művem 18 sk, lap hol nagyrészt az itt kifejtett elvek alapján a társadalom fogalma behatón tárgyalatik

12. §. A társadalom viszonya az államhoz és a társadalmi tudományok rendszere.

Az eddig előadottakból világosan kitűnik, hogy az állama társadalommal nem összeeső fogalom és hogy az állam épen nem tekinthető sem a társadalom egyes körének, sem a társadalmi körök pusztá összegének.

A társadalom mint láttuk, foglalatiját képezi az államon belől tényleg létező társadalmi köröknek. Igaz ugyan, hogy a társadalmi körök és ezekkel maga a társadalom eszméje az egyes államok határain igen gyakran túlterjed, hogy a társadalmi körök e határokat átlépő kapcsolatot képeznek az emberek között. Az egy vallásfelekezeti tagjai például az egyes államok határain túlterjedő szellemi kapcsolatban állanak egymással, de a társadalom mindennek dacára minden körével együtt épen az államon belül képez oly harmonikus egészet, melynek önálló fejlődési törvényei vannak. A legáltalánosabb társadalmi körök is p. a vallásfelekezetek az egyes államokban többé-kevésbé speciális jelleget öltenek magukra ¹⁾, mely jelleg az illető állam összes társadalmi viszonyainak befolyása alatt keletkezik. A társadalmat tehát épen az államon belül vehetjük mintegy önmagában véve egészet — beható vizsgálat alá. Azon valódi belső organikus összefüggés, mely egy-egy állam népénél és igen gyakran még sokkal határozottabban minden egyes nemzetnél mutatkozik, ha nem is képez külön államot egyedül a társadalmi életnek eredménye. A társadalom adja meg minden népnek azon sajátyszerű

¹⁾ Ugyan azon okok, melyek a román népeknél a vallási közönyt szülték, a germánoknál ugyan azon időben a reformatióra vezettek.

egyéni jelleget, mely az összélet minden viszonyaiban oly sajátzerű és jellemző kifejezését leli.

A népeknek és nemzeteknek egyéni jellegét tehát a társaséletben lehet egyedül felismerni és már ebben fényesen nyilvánul a társadalomnak döntő befolyása az államra; ezért oly fontos és lényeges föladata az államtudományoknak a népek jellemét és szokásait, úgy ezek általános fejlődési törvényeit beható tanulmány tárgyává tenni.

Ebben nyilvánul az államtudományok és társadalmi tudományok közötti szoros viszony.

Minden állami cselekvés és működés épen akkor és az által vezethet célra, ha a nép gondolkozása, fölfogása, szokásai és nézeteinek megfelel. Jog és törvény kell, hogy a népek társadalmi életének és fölfogásának kifolyásai legyenek. Törvény és társadalmi szokások, állam és társadalom között tehát szoros összefüggés létezik, a népek életében mind a kettő fontos tényező. Állam és társadalom kiegészítik egymást és egyik a másik nélkül fönn nem állhat.¹⁾ e kettő egymástól elválaszthatlan, a nélkül még is, hogy egymással teljesen összeesnék.

Állam és társadalom között sok tekintetben lényeges különbség létezik, az emberi összéletnek két külön szempontját képezik, és hivatásuk épen abban áll, hogy egymást kiegészítsék.

Az államnak általános az egésznek érdekeit fölkaroló célja van, míg a társadalmat sokféle apró az egyéni érdekeknek megfelelő speciális cél jellemzi; a társadalom speciális egyéni érdekek által jön létre, míg az állam az ellentétes érdekeket fölkarolja és az összérdeket tartja szem előtt.

¹⁾ Gesellschaft und Staat sind daher eben so untrennbar mit einander, wie Landesgebiet u. Staat, Bevölkerung u. Staat, Guterleben und Staat.« Gesellschaftslehre L. 1. I Stein.

A társadalom feladata az emberek viszonyait egymáshoz fejleszteni, javítani és átalakítani;

az állam feladata a különféle társadalmi körök számára egy külsőleg összetartó központot teremteni és az egyén viszonyát az államhoz szabályozni.

A társadalmi élet kifolyása a magánjog, az államélet kifolyása a közjog, amaz az államlakosok társadalmi viszonyait, emez azok viszonyát az államhoz és államhatalomhoz rendezi.

A magánjog és közjog közötti különbség egyik igen határozott külső kifejezése azon különbségnek, mely állam és társadalom között létezik, természetesen ezen különbség csak az emberi összélet fejlődött fokán lép előtérbe és a közjog és magánjog közötti különbség ezen fejlődés eredménye.

Az államnak feladata továbbá a polgári egyenlőség és egyenjogúság előmozdítása és biztosítása, valamint a szabad anyagi és szellemi fejlődés általános akadályának elhárítása: a társadalom feladata ellenben az emberek anyagi és szellemi érdekeinek ápolása és biztosítása.

Az állam és társadalom közötti különbség végre abban is nyilvánul, hogy az emberi nem összéletében a fejlődés mai állapota szerint az államok mind megannyi egyedek, melyek egymástól teljesen külön állanak és az államok tagjai mint ilyenek egymással semmiféle szorosabb viszonyban nem állanak; ellenben a társadalmi körök ezernyi speciális érdekekkel az idegen állam polgárai közötti válaszfalakat átlépik, közérdeket teremtenek azok között, kiket az állami érdek elválaszt és nem ritkán a társadalmi érdekek azok, melyek az emberek természetében gyökerezni látszó fajgyűlöletet lerontják és az ellenségéből jó barátot csinálnak. A társadalmi élet fejlődése tehát közelebb hozza az embereket egymáshoz és igen gyakran lerontá már azon válaszfalakat és megszünteté azon ellenséges indulatot melyet az államok féltékenysége támasztott:

A társadalmi fejlődés ezen iránya az önérdék eredménye ugyan és végső elfajulásában könnyen az állami érdekek veszélyeztetésével járhat, de másrészt az egészséges korlátok közötti fejlődés az emberi nem tagjai közötti testvéri érzület eszméjére vezet.

De midőn az állam és társadalom közötti különbségre utaltunk és a különbséget az emberi összélet két külön iránynyá való fejlődésében kerestük; akkor egyúttal nem szabad szem előtt téveszteni, hogy e kettő között csak általános irány különbség létezik anélkül, hogy részletes és éles határvonalat lehetne e téren tenni.

Állam és társadalom az emberek életében két különböző szempontot képeznek ugyan, de általános és nagy részben közös fejlődési törvények alatt állanak. A műveltség alatt fokán állam és társadalom egészen összeesik, a társadalom sokféle körei és érdekei még fejletlenek és egyes társadalmi érdekek, a melyek a többiekkel szemben a kedvező viszonyok befolyása alatt gyorsabban fejlődtek minden állami és társadalmi érdeket saját érdekeiknek rendelnek alá. Így a kasztrendszer mint láttuk egyrészt a társadalmi érdekeket rendeli alá egyes körök önérdékeinek, másrészt az állam alkotmánya is a kaszt-rendszerben leli egyedüli kifejezését. Ekkor még sem az állam nem bír kifejlődött és életerős akarrattal, sem a társadalom nem bír elegendő számú életerős körökkel, melyek az egyes körök önérdékeit mérsékelhetnék és ellensúlyozhatnák. Ezen tökéletlen fejlődési állapotból először az államhatalom bontakozik ki mint az egyes társadalmi érdekek fölé emelkedő hatalom, mely magának és céljainak minden társadalmi érdeket alá rendel, és melynek törekedését az elnyomott társadalmi körök előmozdítják s így lesz ezek segítségével az első életerős hatalom a társadalom minden érdekei fölött uralkodó korlátlan önkény, mely minden társadalmi érdeket tekintet nélkül az államnak, illetőleg saját hatalmának föltétlenül alárendel. A társadalmi körök és érdekek mind ennek daczára tovább fejlődnek, az

állam és társadalom közötti összeütközésre vezetnek, mely összeütközésnek természetes következménye az állam és társadalom közötti helyes viszony létre jötte, a valódi közérdek, melyben állam és társadalom többé nem fejlődnek egymás rovására, hanem egyiknek fejlődése a másiknak fejlődésével összhangban áll. A fejlődés legmagasabb fokán végre úgy az államnak, mint a társadalomnak érdekei az egyes emberek érdekeivel is mind inkább összeesnek, sem az állam, sem a társadalom nem tekintik az egyes embert pusztá eszköznek, hanem önjogú tényezőnek, ki az államnak és társadalomnak az által lesz életerős és egészséges elemévé, ha ezek minden más érdekekkel harmóniában álló érdekeit előmozdítják, így lesz az egyes társadalmi érdekek szűkkeblű önzése, az államhatalom zsarnoki uralma, az állam és egyes társadalmi körök (például aristocratia) uralomvágya közötti összeütközés: a szabadságnak és valódi általános emberi érdekeknek, a jól fölfogott egyéni érdekeknek és a valódi társadalmi szabadságnak fejlődési tényezőjévé, így bontakozik ki lassanként a tökéletlen emberi társas életből az emberi összelet két külön oldala: az állam és társadalom. A hol egyszer ezen kifejlődött állapot meg van, ott az államhatalom föladata ezen egészséges fejlődést fönntartani és megerősíteni.

Az állam és társadalom közötti helyes viszony elvei magából ezen fejlődési törvényből igen egyszerűen és könnyen levonhatók. A társadalmi egyenlőtlenség, mely a kasztrendszerben nyilvánul és az alkotmányban kifejezését nyeri, mindenesetre már egy bizonyos fokú társadalmi fejlődés eredménye, átmenet azon állapotból midőn a tökéletlen és csekély munka folytán mindenki egyenlően szegény. A kasztrendszer kinövéseit legelőször az állami despotia távolítja el vagy mérsékli és az államhatalmat a társadalmi körök önkénye fölé helyezi. A keleti államok legnagyobb része a fejlődés ezen fokánál előbbre ma sem jutott. Az ókor classical államaiban a despotia állami omnipotentiává változott, a középkorban

pedig az anyagi és szellemi fejlődése által a társadalom újból megerősödött s ez által az állam és társadalom közti küzdelmet idézte elő, mely főleg az aristocriatizmus és fejedelemség, továbbá az állam és egyház közötti küzdelemben nyilvánult és egyrészt az államhatalom megszilárdulására, másrészt a társadalom és egyén szabadságára és egyenlőségére vezetett.

A társadalom haladása és fejlődése által mindig élesebben elválik ugyan az államtól, de azért csak ennek védelme alatt fejlődhetik. Jobbiztonság és jogvédelem a társadalomra nézve a nap és eső, mely nélkül nem virágozhatnak, e kettőt pedig az állam adja meg. Az uralkodó a társadalom minden körei fölött az államot illeti meg, mert egyedül ez azon hatalom, mely az egyes társadalmi körök érdekei fölött áll és melynek gyöngesége esetén egyik társadalmi kör érdekeit a másiknak rovására érvényesíti. A társadalmi életnek szabad fejlődésre van szüksége és éppen ezen szabad fejlődés az, melyet az államnak biztosítania kell. Az állam különben az ehhez szükséges hatalomra már természeténél fogva törekszik, mert ily hatalomra szüksége van és e nélkül zavartalanul fenn nem állhat.

A társadalom viszont, ha egyszer kifejlődött, valószínűsége hatalommá lesz az államon belől, melynek befolyása alól egészen az állam sem menekedhetik; s így érdekében áll az államnak; hogy a társadalom természetes és egészséges fejlődésére bizonyos befolyást gyakoroljon, de éppen e téren a kellő határ fölismerésére, mely a társadalom fejlődését nem veszélyezteti — igen fontos feladatát képezi mindenkor az államhatalom kezelőinek.

Ha az állam a társadalom fejlődésének minden irányát egészen önkényűleg akarná megállapítani, azt lenne kénytelen tapasztalni, hogy a társadalom oly hatalom, melynek az államban a legnagyobb erő is engedni kénytelen. A társadalom adja meg a népnek sajátosságát és önálló jellegét, a nép jellege pedig az alkotmány

és jogfejlésére ellenállhatlan befolyást gyakorol. A nép műveltség foka és erkölcsi állapota a társadalmi élet eredménye, mind ez pedig az alkotmányban és állami törvényekben is kell hogy kifejezést nyerjen, főleg a magánjogi törvényhozás a társadalmi viszonyoktól el nem választható¹⁾).

De ez még nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az állam is bizonyos módosító befolyást gyakorolhasson a nép szellemére és erkölcsi jellegére és ez által a társadalom egészséges fejlődésére.

Főleg a közigazgatás és rendészet az, mely által az állam a társadalmi életre nem csekély befolyást gyakorolhat, de ezen befolyás csak akkor lesz üdvös és hasznos az államra és társadalomra egyképen, ha a kényszer, mely visszahatást szül, lehetőleg mellőztetik. De természetesen az államnak nem csak egy általános erkölcsi rend fölállítására kell törekedni, hanem azt, a mi ezzel ellenkezik büntetni is. Igaz ugyan, hogy ezen erkölcsi rend már a dolog természeténél fogva okvetlen a társadalmi életnek lesz kifolyása, de épen ezért kell az államnak lassanként arra törekedni, hogy magából a társadalomból minden erkölcstelen lehelőleg eltávolítson, vagy legalább minél szűkebb körre szorítsa azt. Az államnak mindig jogában áll azt a mi nézete szerint az erkölcsi renddel ellenkezik vagy előlegesen megtiltani, vagy utólag büntetni, de ott hol a társadalom bizonyos erkölcsi elvek iránt közönyös, ott ez az államhatalom kezelőire is átmegy, mert ezek végre is koruknak és társadalmi életüknek gyermekei. Ily énkör az állam csak bizonyos helyes tapintat mellett érhet czélt főleg az által, hogy a rendelkezésére álló erővel maga is részt vesz a társadalmi életben és ily utón hat rá, az állam az egye

¹⁾ »Niemals ist es gelungen und niemals kann und wird es gelingen eine Rechtsordnung wirklich zur Geltung bringen, die mit der Gesellschaftsordnung nicht harmonirt für welche sie gelten soll. Stein. Gesellschaftslehre I. 64. 1.

társadalmi körök tevékenységével versenyre kel intézmények létesítése és fõntartása által, melyek az állam szorosán vett hivatásához épen nem tartoznának. Az állam például mérsékleti vagy javító egyleteket lehet életbe, pártolhatja azokat, vagy népszínházakat állíthat, melyek a nép szellemére gyakran igen fontos befolyást gyakorolhatnak. Ezen és hasonló intézmények által azonban az állam csak a társadalom általános szellemére hat hat a nélkül, hogy ez által az egyes társadalmi körök fejlõdését akadályozza, mert ezekre általában az állam ellenõrizet és felügyelet által oly módon hathat, hogy a társadalmi erkölcsök javulását elõmozdítsa. Sikerrel ez csak úgy történhetik, ha az egyes társadalmi körök fejlõdése nem akadályoztatik és az állam közbelépése a társadalom általános szellemével és a korszellemmel összeütkezésben nem áll. Az államnak végre mindig arra kell törekedni, hogy minden jogos társadalmi érdek lehetõleg egyenlõen védelmeztessék meg általa, mert az állam épen az által biztosítja hatalmát az egész társadalom fölött ha lehetõleg megõvja semlegességét az egyes társadalmi érdekekkel szemben.

Mind ezek alapján már most levonva azon általános törvényeket, melyek az állam és társadalom közötti természetes viszonyt szabályozzák, — a következõ eredményre jutunk:

A társadalom mindig az államon belül és ezzel együttesen fejlõdik, úgy azonban, hogy az uralom az állam kezében van.

Atársadalom uralma az állam fölött csakis egyes társadalmi körök érdekuralmában állhat és ez a társadalom és állam fejlõdését egy képen akadályozza.

Az államnak arra kell törekedni, — hogy minden jogos társadalmi érdek egyenlõ módon fejlõdjön, a kifejlõdött társadalmi érdekeket és köröket pedig egyenjogúaknak kell tekinteni.

Ennek folytán végre az állam minden jogos társadalmi érdeket egy másik társadalmi kor túlkapásai ellen megvédeni tartozik. Minden társadalmi érdek számára egyenlő jogvédelem.

Hogy ezen elvek hogyan érvényesítik magukat az államélet speciális viszonyai között és minő befolyással vannak magára az állam életfejlődésére az az élettan (politika) föladata. A közjog föladata pedig ezen elvek érvényesítése. A társadalom és állam közötti viszony, tehát oly beható befolyást gyakorol az államéletre és az államtudományok rendezésére, hogy az államtudományok alapelveit a társadalomtan fölveinek ismerte nélkül fölismerni nem is lehet.

Ezért képezik a társadalomtan és azon társadalmi tudományok az államtudományok tanulmányozásának kiegészítő részét, melyek a társadalmi élet különböző szempontjainak általános fejlődési törvényét tárgyalják. A jogtudományok, melyekkel a mű első részében megismertünk, a társadalom jogi fejlődését tárgyalták: az erkölctan a társadalom erkölcsi fejlődését, a művelődés története az egész társadalmi élet általános történeti fejlődését, a nemzetgazdászati gazdaszáti; a népisme és statistika, az e t h no gráfiai, természettani és phisicai fejlődést van hivatva feltüntetni; mind ez pedig az államéletre oly fontos, hogy e nélkül az államéletet helyesen fölismerni nem lehet; a szó tágabb értelmében vett egyéb társadalmi tudományok ily jelentősséggel nem bírnak.

J e g y z e t. A társadalmi tudomány ok ágainak irodalmával, alább a társadalmi tudományok rendszerénél fogunk megismernedni. Az állam és társadalom közötti viszonyt pedig csak közjogi és politikai szempontból szokás tárgyalni, mint azt az illető helyen idézendő művekből fogjuk láthatni. A társadalmi tan általános elveivel foglalkoznak Mohlnak fön idézett korszakot alkotó értekezésén kívül: S t e i n: Gesellschaftslehre. 1856. — R i e h l: Die Naturgeschichte des Volkes. 1866. — B a a d e r: Grundzuge der Societatsphilosophie. 1865. — H e l d: Staat und Gesellschaft és L i n d n e r: Ideen zur Psychologie der Gesellschaft. 1871.

III. FEJEZET.

Államtudományok.

13. §. Az államtudományok rendszere és az államtörténet.

Állam és társadalom, mint láttuk az emberek összéletének egymást kiegészítő két köre, melyek egymással a legszorosabb összefüggésben állanak, ezen összefüggés az állami és társadalmi tudományokra nézve is áll. Az államalaptan és a társadalomtanban megismerkedtünk az összelet ezen két szempontjának alapfogalmival. Az állam és társadalmi tudományok közül pedig csak azokat sorozhatjuk a bevezetés ezen rendszerébe, melyek az egész emberi nem állami és társadalmi életére alkalmazható általános szabályokkal foglalkoznak és így értelemben e helyütt csak is az államjog, államélektan és államélettanról lehet szó; ezen felül az államtörténet is úgy kell tekintenünk, mint az összes államtudományok tanulmányának alapját és kiindulási pontját.

Általános érvényességű elveket csak is a tapasztalás alapján lehet levonni és épen az államok története azon tudomány, mely hivatva van az államélet fejlődésének minden adatait összegyűjteni és ez által alkalmas anyagot nyújtani arra nézve, hogy az államélet fejlődési törvényeit fölismerhessük. Főleg az emberi nem őstörténete és a mai vad népek társas viszonyainak beható tanulmányozása által ismerhetjük föl a fejlődés azon törvényeit, melyek az államélet minden viszonyaira nézve érvényesítik magukat. Az államtörténet nem lehet az államnevezetesebb eseményeinek korszerű

összefoglalása, hanem az államélet fokozatos fejlődésének és haladásának föltüntetése; mert az államjog, államerkölcsstan és államélettan rendszere ezen fejlődés állapotától függ, azon fogalmak és elvek, melyek ma ezen tudományok rendszerét képezik, az emberi nem fejlődésének eredményei. Az összes államtudományok rendszerének megértésénél tehát még egy fő feltétel az újabb kor fejlődésének beható tanulmányozása, főleg a 18. és 19. század története ¹⁾; mert ezen történeten alapszik az államtudományok jelen rendszere. Legnagyobb fontossággal tehát mindenesetre azon történeti események bírnak, melyek korunk szellemét és gondolkozását közvetlenül alkották, mert ezen tényezők jelölik ki a tudományok irányát. Az államélet általános fejlődési állapotát a legrégebb kortól napjainkig főleg a cultur történet van hivatva föltüntetni, mely egyúttal a társadalmi élet fejlődését tárgyalja és melynek jelentőségéről a társadalmi tudományoknál fogunk szólni. A szorosabb értelmében vett államtörténet, mint államtudomány a népek benső államéletének és az államrendszereknek történetét, illetőleg fejlődését van hivatva oly módon föltárni, hogy föltüntesse a népek sajátos jellegének befolyását az államéletre, hogy rendszeresen előadja az államok alkotmánya és kormányzatának fejlődését; föltüntesse azon eseményeket és jeles férfiakat, kik az állam fejlődés menetére befolyással voltak; végre hogy nemcsak az államélet és államintézmények virágzására, hanem azok hanyatlására is tekintettel legyen; mind azt pedig mi ezen czélok eléréséhez nem szükséges, mint a fejedelmek életrajza, vagy háborúk leírása — elmullozzon. Ez az államtörténetnek mint tágabb értelemben vett államtudománynak föladata ²⁾.

¹⁾ Gervinus: Geschichte des XIX. Jahrhunderts és Müller: Politische Geschichte.

²⁾ Nevezetesebb ily iramu művek: Heeren: Gesch. des

Valamint állam és társadalom kölcsönösen kiegészítik egymást, úgy az állam és társadalmi tudományokat is kölcsönösen egymás segéd eszközeinek kell tekinteni, azért az államtudományok tanulmányozásánál mind a kettő egyforma jelentőséggel bír. A mi különösen az államtudományok rendszerét illeti, az az államélet hármas szempontja szerint három önálló részre oszlik. Az államéletet ugyanis vagy a jogi fejlődés eredménye szerint vizsgálhatjuk és ily úton az államéletjogi fejlődésnek állapotát, vagy is az államjogot nyerjük; vagy az erkölcsi elvek hatását és befolyását az államéletre úgy azok jelentőségét az állam különféle viszonyaira nézve vesszük vizsgálat alá, és az államerkölcs-tant nyerjük; vagy végre a szerves államélet összes életműködését és annak tényezőit vesszük vizsgálat alá és ennek rendszerét az államélettanának tekintjük. Ezen három tudománykör tehát az összes államtudományok rendszerét magában foglalja és így először az államjog, azután az államerkölcs-tan és végre az államélettan (politika) főelveiről fogunk szólni.

Jegyzet. Az államtörténet főadata és módszeréről részletesebben szól Mohl: Az államtudományok Encyklopediája, ford. Löw Tóbiás 470 sk. 1. és Ranke: Sämmtliche Werke 24. k. 280 sk 1.

A. Államjog.

14. §. Az államjog fogalma és rendszere.

Államjog alatt aszó tágabb értelmében fogalalatját értjük mindazon jogoknak, melyek az államot, mint olyt megilletik. De

europaischen Staatensystems (1809). — Bülow hasonczímú műve (1853); — Thiers: Hist. de la Revotution francaise. — Gervinus és Müller fönt idézett művei. — Laurent: Historie de l'humanité. — Ranke: Sämmtliche Werke. — Macaulay: Geschichte Englands. Rómára nézve Mommsen és Niebuhr, Görögországra: Hermann és Wachsmuth művei.

ezen jogokat azon szervek gyakorolják, melyek együtvéve az államban az akaratnyilvánítás tényezőit képezik és így az államjog mindenestre kiterjed azon kérdésekre is minő szervekből áll az államakarat, mi módon és milyen alakban nyilvánuljon ezen akarat, melyek ezen akarat természetes és jogi korlátai, azaz meddig terjedhet az akarterő az államban. Az egyes államokban mind ezt az államok tételes joga határozza meg. Minden államnak vannak jogszabályai és intézményei, melyek azon szervek alakját és működési körét szabályozzák, kik együtvéve az államakarat nyilvánítására, illetőleg az államhatalom gyakorlatára hivatvák; minden államban léteznek közegek és intézmények, melyek egyrészt az államhatalom biztosítása és megvédésére, az államjogi viszonyok föntartására; másrészt az alattvalók jogvédelmére és jogaiknak biztosítására szolgálnak. Mind az mi ezen sokféle viszonyok szabályzására vonatkozik, képezi egy-egy államnak pozitív államjogát.

Az általános államjog kiterjed ugyan mindezen kérdésekre, de ily részleteket magában nem foglalhat, az államhatalomnak mindadig és minden körülmények között vannak természetes korlátai, melyek minden tényleg létező államban más más módon érvényesítik magukat, de meg is mindenütt többé kevésbé rendszeres jogi korlátot öltenek magokra és így a pozitív államjogok létesítésére mindenütt egyképen rugóul szolgálnak. Azok, kik az államhatalom tényleges birtokában vannak, mindenkor ezen hatalom megszilárdítására és biztosítására törekeshnek és így biztosítani akarják magoknak mindazon eszközöket, melyek a hatalom föntartására szükségesek; azok pedig, kik a hatalmon kívül állanak, a hatalomban való részvételre és saját függetlenségük és jólétük biztosítására fognak törekedni.

Ezen két ellentétes irányú törekvés szolgál minden államban államjogi intézmények és törvények létesítésére rugóul és így ezen kettős törekvés képezi minden állam közjogi fejlődésének alapját. Míg tehát a tételes állam-

jog föladata az ez alapon létre jött intézmények, törvények, szokások és szabályrendeleteket megismertetni: addig az általános államjog csak azon törvények fölismerésére törekszik, melyek minden tételes államjogi intézménynek és szabványnak rugóját és alapját képezik.

Az egyes államoknak tételes intézkedései a szerint a mint vagy a törvényhozás, illetőleg az államakarat szerveit és hatáskörét szabályozó elveket; vagy a végrehajtó közegek szervezetét és működését szabályzó rendeleteket; vagy a nemzetek egymás közötti viszonyaira nézve fönnálló szabványokat és szerződéseket tárgyalják: közjog (alkotmányjog), közigazgatás és tételes nemzetközi jogra oszlanak.

Ennek megfelelőleg az elméleti államjogot is közjog, vagy alkotmányjogra, közigazgatásra és nemzetközi jogra osztjuk föl, mely részek mindeikének föladata azon törvényeket megismertetni, melyek a körébe tartozó szervek, intézmények és szabványok általános alapját és indító okát képezik és melyek mind ezen tényezők általános jogi fejlődését szabályozzák. Ily értelemben az államjog egyes részeit a mű első része tárgyalja. E helyütt egyedül azon természetes törekvésnek általános törvényei fejtendők ki, melyek szerint az államhatalom tényezői hatalmukat és előnyeiket biztosítani törekednek és mely szerint az államban lévő egyéb tényezők ezen törekvést ellensúlyozzák és korlátozzák. Ezen kettős törekvésnek eredménye egyrésről az államhatalmat mint ilyet megillető jogkörnek meghatározása, másrésről azon szabadságnak elismerése és biztosítása, mely az államhatalomnak jogi korlátait képezi. Az ily módon létre jött jogkör nemcsak az államjog egész rendszerének alapját képezi, hanem egyúttal az állam erkölcsi és élettani fejlődésére is döntő befolyással van, sőt a társadalmi élet minden viszonyaira is kihat, annak beható ismerete tehát az állam és társadalmi tudományoknak nélkülözhetlen alapját képezi és így e helyütt először az államhatalom természetes korlátait;

ebből kifolyólag annak jogi korlátait és végre az államhatalom általános jogkörét, mint az államjog legfontosabb kérdéseit fogjuk tárgyalni, — a többire nézve pedig a jelen mii első részére utalunk.

15. §. Az állam hatalom természetes korlátai.

Az államhatalmat az államjog szempontjából abszoltnak szokás tekinteni, holott az már természeténél fogva sem lehet abszolút hatalom. Korlátlan hatalom a szó valódi értelmében csak az volna, melynek semmiféle határai és megszorításai nincsenek, ily hatalom végnélküli volna, azt véges emberi lény nem is gyakorolhatná; ezért szokták a korlátlan hatalom tanát védői leggyakrabban az Istentől származtatni, holott az isteni hatalom senkire e földön átruházva nincsen, a természet kérlelhetlen törvényeinek minden ember egyenlő módon alá van vetve, az emberi természet gyarlóságai mindenkire kivétel nélkül kiterjednek ¹⁾).

De ha nem is ily értelemben vesszük az abszolút hatalmat, hanem alatta egyedül a hatalmat értjük az állam minden tényezői és viszonyai fölött korlátlanul rendelkezni, akkor is ezen hatalom jogilag létezhetnek ugyan, de tényleg nem. Ha minden hatalom egy ember kezében pontosul is össze és ezen hatalomnak a jog és törvény semmi határt nem szab, akkor is maradnak az egyes államokban még mindig olyan korlátok, melyeket a hatalomnak átlépnie a legtöbb esetben nem is lehet, akár akarja azokat elismerni jogilag, akár nem. Az egyes államokra nézve ezek is az illető államhatalom természetes korlátaivá lesznek.

Ilyen korlátok lehetnek az adott viszonyok különfélesége szerint:

1. a vallás, főleg az uralkodó vallás, melynek az

¹⁾ »Ob der Mensch wolle oder nicht, er bleibt den grossen Naturgesetzen und den Fortschritt der göttliche Weltleitung unterworfen. Bluntschli.

államfő a legtöbb esetben külsőleg legalább magát alárendelni kénytelen.

2. a nép közigazgatási és nemzetközi szerződéses;

3. a népszokásai, természete és történeti fejlődése; végre

4. a szerzett magánjogok, melyekkel szemben az államhatalom korlátlan önkénye gyakran igen megsze lehet ugyan egyes esetekben, de a mely hatalom azokat általán mindenkire nézve kérdéssé akarná tenni, az bizonyosan fönn nem állhatna. Az természetesen fejletlen állapot mellett gyakran előfordulhat, hogy a magán tulajdon és egyéb szerzett jogok jogilag az államban biztosítva nincsenek és államjogi szempontból csak is ily értelemben lehet abszolút hatalomról szólni.

Abszolút államhatalom e szerint jogilag képzelhető ugyan, de tényleg nem. Az államhatalomnak jogi korlátai vad népeknél, és az államélet alatt fejlődési fokán igen csekélyek, gyakran csaknem egészen ismeretlenek, de tényleges korlátai annál nagyobbak, legnagyobbak a patriarchális hatalomnál, mely jogilag teljesen abszolút. Itt a törzsérzet, a törzstagok atyái hatalma, a különféle szokások és erkölcsök, főleg pedig a fő és alattvalók közelsége és folytonos közvetlen érintkezése korlátoznak úgyszólván minden mozdulatot.

Ez oka annak, hogy az államhatalom kivétel nélkül mindenütt egy államjogi rendszer megállapítására törekszik, mely által hatalmát jogilag biztosíthassa. Egy államjogi rendszer fölállítása azonban bármily korlátlan hatalmat biztosítson is, korlátok nélkül nem képzelhető és így maga a hatalom biztosítása egyszersmind korlátok elismerésére kényszerít. Az államhatalom tehát, midőn magát biztosítani és megszilárdítani törekszik, akkor egyúttal az államlakosok jogait is elismerni és biztosítani kénytelen és így az államjognak első természetes következménye az államlakosok szabadságá-

n a k elismerése, így lesz a szabadság, mely államjog nélkül nem is létezhetik, az államjog természetes korlát - jává. Az államjog az államhatalmat, mint személyt megillető jogokat törekszik összefoglalni és biztosítani, ezen törekvés mindenütt, hol öntudatosan kifejlődött államhatalommal kell hogy létezzék, mert az önvédelem parancshatalmára nézve megtestesülést és biztosítást keresni. A hatalommal szemben álló tényezők vagyis az államlakosoknál pedig ezen törekvés ellentállásra nem talál, mert az önkény ellen a hatalom jogkörének meghatározásában biztosítást találnak. Ez által jön létre az államjog egész rendszerének alapul szolgáló jogviszony az uralkodó és alattvaló között. Az uralkodó az államjogokat gyakorolja mind azon factorekkal együtt, kik az államhatalomban való részvétre hivatvák, az uralkodó jogkörével szemben pedig mindenki alattvaló, és él szabadságával az államhatalom által kijelölt jogkörön belül szabadon cselekedni. Az államhatalom birtokosai főleg arra fognak törekedni, hogy jogi biztosítékot is szerezzenek magoknak az iránt, hogy a hatalom gyakorlata, szóval az uralom őket illeti meg, mit legbiztosabban úgy érnek el, ha az államban mindenki által elismertetik az alkotmány törvénye, A módok, melyek által ezen elismerés eszközölhető, az államlakosok viszonyai, gondolkozása és a történeti események különfélesége szerint egymástól nagyon eltérők. Majd a nép hite a törvények isteni eredetében, majd a hódítására alapított hatalom, majd ismét az ész és képesség elismerése szolgálnak a hatalom jogi elismerésére rugóul. A szabadság szerető görögök például mindig a jobbaknak és a nép szabadságát tiszteletben tartó elemeknek kezébe óhajták letenni a hatalmat, de mert nem mindig a legjobbab voltak a legeszesebbek, a nép legtöbbször eszes és ravasz zsarnokok által lett megcsalva. A hatalom állandósága a szabadságnak többnyire nagyobb biztosítékot nyújt, mint a folytonos változás; mert a nép szabadsága az államon belül nem állhat másból,

mint a hatalom korlátozásából. A hatalom korlátozása használ, a hatalom megsemmisítése árt a szabadságnak. Ez oka annak, hogy az alattvalók törekvése szabadság után és az urak törekvése hatalom után a két tényező közötti szükséges egyensúlyt hozza létre. Az állami összérdek és az egyéni érdek között mindenütt egy igazságos határvonal létesül, melyen belül a tagok szabadsága biztosítva van. Ezen határvonalat a hatalom tényezői állapítják meg minden államban. De az államélet és társadalom természetes fejlődésének ezen határvonal csak akkor fog megfelelni, ha egyrészt az államhatalom főállása és az összérdek teljesen biztosítva van, másrészt pedig az alattvalók egyéni érdekei ez által a lehető legcsekélyebb korlátokat és hátrányt szenvedik. Ez esetben az alattvalók az államhatalom főtartása iránt magok is érdekelve vannak és így az államhatalom az egész államélettel teljes harmóniában áll. Ily értelemben az államjognak egyik természetes alapelve, hogy az államhatalom van a népért és nem megfordítva.

Szabadság és államhatalom tehát eredetileg úgy állanak szemben, mint egymással ellenkező két törekvés, mely egymás ellen küzd és ezen küzdelem kényszerít a két tényező közötti igazságos határvonal fölállítására. Ezen igazságos határvonal az állam jog által jön létre és így a természetes állami életnek az államjog csak akkor felel meg, ha biztosítva van az állam legfontosabb szervének az államhatalomnak főállása és ha nincsenek ez által veszélyeztetve az államlakók érdekei. Az uralkodó és alattvalók közötti helyes jogviszony fölállítása tehát minden államjogi rendszer alapföltétele.

16. §: A szabadság fogalma és a politikai szabadság foglalatja.

Mint az eddig előadottakból kitűnik, a szabadság alapföltételeként a rendezett társadalmi életet a szerve-

és törvény által meghatározott államhatalmat tekintjük. Ezen fölfogással szemben az egyes embert, mint a természet korlátlan urát és mint teljesen független és szabad embert tekinteni vastag tévedés (Rousseau)¹⁾. Nem az egyes ember ezen tökéletlen és nagy részben csak képzelt szabadsága szolgál az államjog alapjául, hanem az állam szerveinek természetes és szükségképi fejlődése. A szabadság, mely az emberre nézve a társadalmi életen kívül létezik, semmiben sem különbözik a vad állatok szabadságától. Az ember társadalom nélkül a természetnek nem ura, hanem a természet egyéb élő lényeivel egy törvény alatt élő egyenjogú tényező. Az erősebb joga kölcsönös jog, az ember pedig társasélet nélkül épen nem a legerősebb. Szabadságról tehát az államon kívül szó sem lehet. Az egyes ember akkor a természetnek nem ura, hanem rabja. Az emberre nézve tehát szabadság az államon kívül nem is létezik, vagy legalább semmi értékkel nem bír. Hol a hatalomnak nincsenek korlátai, ott nincs szabadság; s így a szabadság alapfeltétele a rendezett államhatalom. Szabadság tehát az államban egészen mást jelent, mint az államon kívül.

Szabadság az államban a hatalom korlátozását jelenti, és az államban csakis ily szabadságról lehet szó, — ezt nevezhetjük állami, vagy politikai szabadságnak. A szabadság ily értelemben nem jelent mást, mint az egyéni létezés föltételeit a hatalom önkénye ellen minél tökéletesebben biztosítani. Ezen törekvés ép úgy jogi alakot és elismerést nyer a törvény által, mint az államhatalom. Az államhatalom van hivatva szabályozni és korlátot szabni azon termé-

¹⁾ »Quand on sait creuser un canot, battre l'ennemi, construire une cabane, vivre de peu, faire cent lieues dans les forêts, sans autre guide que je vent et le soleil, sans autre provision qu'un arc et de fleches; c'est alors qu'on est un homme! R a y n a l: Histoire des Indes (1780). Livre 15. és R o u s s e a u: Discours sur l'inégalité 1754.

szetes küzdelemnek, mely hatalom és szolgaság, állam és társadalom, egyéni érdek és összérdek között létezik, és mely ha elfajul akkor az alattvalók egy részét a többinek pusztá eszközeié teszi, az elnyomott rész fejlődését megakadályozza és ez által az egész államéletet gyöngévé teszi, ha ellenben ezen természetes küzdelem az állam által igazságos korlátok közé szoríttatik, helyesebben mondva: az egyéni fejlődés mindenki számára egyenlőn biztosítatik, akkor az a m u n k a f e l o s z t á s hatalmas törvényének egészszéges megvalósítására vezet, mi az emberi nem fejlődésének és haladásának legbiztosabb alapföltétele.

Különben azon korlátok, melyeket az államhatalom elé az egyéni létezés természetes joga szab, nem lehetnek mindig és mindenütt egyenlők, mert az egyes ember maga is csak a társadalmi élet által lesz a szabadságra képessé. Kezdetben az ember a létért való küzdelemben oly gyöngé, hogy minden törekvése arra irányul, magát a küellenség ellen minél biztosabban megvédeni; ez az állam legelső és úgyszólván egyetlen föladata. Az állam első fejlődésében még maga is gyöngé és szervei fejletlenek, annak föntartásáért mindenkinek minden egyebet föl kell áldozni, mert a legelső szükséglet a létért való küzdelemben az emberre nézve az állam; csak ha ennek fönnállása biztosítva van, akkor újulhat meg a küzdelem az egyéni létért és ezen küzdelem e r e d m é n y e aztán az egyéni jog, társadalmi jog és népjog elismerése az államhatalom részéről.

Az államhatalom joga gyakorlata alkalmával folytonosan a másik tényezőre, a népre szorul és így ezen tényezőt megnyerni érdekében áll. A műveltség alatt fokán e célból oly eszközöket használ, mely által a nép kegyeit megnyeri és azután egyedül saját céljaira használja föl, ily eszközök a hatalom részéről az isteni nyilatkozat a theokrátiánál, hízélgés vagy rászédes a despotiánál, fegyveres erő és hatalom az aristokratiánál. Az aristokratia hatalmát mindenütt a hódí-

tásra alapítá. Népeknél, kikenél az egyéni szabadság érzete fölébredt: mindezen eszközök nem elegendők többé, hanem a szabadságérzet kielégítése által kell őket a hatalom számára megnyerni. A képesség politikai szabadságra meg van ugyan minden embernél, de azt ép úgy lehet egyideig mesterségesen elfojtani és a népet a hatalom pusztá eszközévé tenni, mint viszont fejleszteni és ez által a népet a szabadság gyakorlatára minél előbb éretté tenni. A fejlődés mesterséges elfojtása csak időleges lehet és az elfojtott vágyak életre ébredve ellentállhatlan erővel és vadsággal rombolnak szét mindent, mint azt a francia absolutismus története bizonyítja. »A szabadság — mondja Börne — még sírjában is virágozni fog, hogy szétrepessze szemfödelét és új életre ébredjen.«

Az államhatalomnak tehát a szabadság elfojtása nem nyújthat semmi biztosítékot hatalma fönmaradására nézve, hanem inkább a szabadság jogi elismerése és biztosítása. A népet, ha még nem érett a szabadságra, akkor arra lassanként nevelni kell, ha érett, akkor a szabadság jogait biztosítani kell, így lesz azután a nép a hatalom föntartása iránt érdekelve.

A szabadság alapföltétele nem az egyenlőség, hanem az egyenjogúság.

Az egyenjogúság elismerése pedig az egyéni jogok elismerése és biztosítása által történik. Egyéni jog alatt minden embernek azon jogát kell érteni, hogy az államon és az állam törvényein belől saját személyes céljait és érdekeit belátása szerint érvényesíthesse. Az ember nemcsak az államnak tagja és mint ilyen az egésznek föntartásához járulni kénytelen, de egyúttal öncélú szerv is, mely önmagát föntartani és létét biztosítani törekszik ¹⁾. Ezen törekvés minden kö-

¹⁾ Der Mensch trug überall u. zu allen Zeiten die Doppelseigenschaft an sich ein Individuum für sich und ein Glied einer

rülmények között jogos, mert az önföntartás természet-törvényén alapul és így ezen törekvést az államhatalom elismerni kénytelen. Ott, hol ezen törekvés elé akadályok gördítettek az államhatalom által, ott az egyéni érdek a közérdekkel mindig nagyobb összeütközésbe jó és az állami élet egészséges fejlődése akadályozva van; ellenben ott, hol maga az államhatalom távolítja el az egyéni fejlődés akadályait, valódi összhang fog helyre állani az egész és az egyes tagok között; a fejlődés törvénye tehát mindenütt kijelöli az utat, melyet követni kell. A természet ugyan bőven hinti a képesség magvait az emberek között, de ebből nem az következik, hogy a kifejlődést akadályozni kell, hanem inkább az, hogy mennél több képesség fejlődik ki, annál egészségesebb és életerősebb az egésznek vagyis az államnak fejlődése.

Az egyénnek tehát meg kell adni mindazon szabadságot, mely saját létének minél teljesebb kifejtésére szükséges és mely a többi egyének létjogával és az egész társadalom létföltételeivel összeütközésben nem áll.

Az egyéni létezés és fejlődés föltételei, melyeknek elismerésére az államhatalmat a fejlődés törvénye előbb-utóbb kényszeríti, a következők:

1. A személyes létjog, melynek alapján az ember élete és léte föntartásában az állam nem akadályozhat senkit; sőt az egyes ember személyes létezési jogát minden más személyektől származható támadás és veszély ellen még megvédeni is köteles, ha pedig ebben akadályozva volna, el kell ismernie az egyes embeire nézve az önvédelem jogát, mely a támadó fél létjogának el nem ismerése és megsértésében nyilvánul. Az állam pedig csak ott és annyiban veszélyeztetheti az ember létjogát, mennyiben ezt az állami és társa-

dalmi rend fönnállása szükségessé teszi. Testcsönkítés, polgári halál, önkényes letartóztatás vagy emberáldozás és több efféle szükségleten és ép ezért jogtalan eszközök.

2) A hivatásjog, mely abban áll, hogy létünk föntartására a legalkalmasabb eszközöket szabadon, mások hason jogának sérelme nélkül választhassuk. Egy természettörvény sem érvényesíti magát oly határozottan, mint az, melyen az ember hivatásjoga alapszik. E jog teszi az emberi nem fejlődésére nézve nélkülözhetlenné az emberek egyenjogúságának elismerését, de viszont ezen alapul az emberek egyenlőtlensége a társadalomban. Az egyenlőtlenség igazságos, ha azt a természettörvénye hajtja végre, mely az embereket a legkülönfélébb képességekkel ruházta föl és ép az által teremté azon életerős organismust, melyben egyik tag a másikat kiegészíti; igazságtalan, ha az emberi önkény hajtja végre és ez által a természetes képességek fejlődése mesterségesen akadályoztatik. — A kasztrendszer, a rendi, nemesi és más kiváltságok az emberek képességeinek fejlődését mesterségesen akadályozzák, az egyenjogúság és szabadság előmozdítják az emberi nem fejlődését. Ez oka annak, hogy a kasztrendszer nyomása alatt gyorsan eltesped minden és az államból kivész minden életerő; a mesterségesen biztosított kiváltságok pedig az elfojtott erőket annál nagyobb ellentállásra és minden létezőnek földülésára készítetik. Ebben rejlik oka majd az államok lassú és teljes elsüllyedésének minden külső ok közbejötté nélkül, majd ismét a forradalmaknak és beháborúnak. Ez oka annak, hogy államok, melyekben a kasztrendszer uralmát a despotia váltja föl, az előbbi állapothoz képest gyors virágzásnak indulnak; mert valamennyinek egyenlő elnyomása is közelebb áll az egyenjogúság természet-törvényéhez, mint a természet törvénye ellen köröszültvitt munkafelosztás a kasztrendszerénél. Az állam tehát

annál erősebb lesz mennél inkább elhárítja a hivatásjog akadályait és mennél inkább lehetővé teszi az egyéni erők és képességek szabad fejlődését.

3) A tulajdonjog¹⁾ az előbbi jog szükséges eszköze. Ha joga van mindenkinek ahhoz, hogy létét függetlenül föntartsa és másnak túlkapásai ellen megvédje, ha joga van életmódját szabadon választani: akkor jogának kell lenni ahhoz is, hogy az eszközöket, melyeknek épen a hivatásjog szabad gyakorlata által birtokába jut, — meg is tarthassa, céljainak elérésére szabadon fordíthassa és e jogát minden beavatkozás ellen megvédhesse. Ebben áll a tulajdon. Az egyéni tulajdon ezenfelül az összes emberi nemre nézve a leghatalmasabb fegyver a létért való küzdelemben, mert csak ez által hajthatjuk hatalmunk alá a természet minden erőit, csak ez által lesz az ember a természet központjává és urává.

4) A becsület joga, melynek alapján maga az állam és az állam minden tagja embertársának becsületességét elismerni köteles mindaddig, míg azt s a j á t t é n y e á l t a l el nem veszítette. Ez a társadalmi rend fönnállásának egyik alapföltétele és az ember szabadságának nem csekély biztosítója. E jog védelméről az állam is gondoskodni kénytelen, ha az egyéni egyenjogúságot, mint természettörvényt megszegni nem akarja. Embertársai becsületére ugyan nem lehet senkit kényszeríteni, de becsületének elismerésére a becsületsértés büntetése által igen. Persze a becsület fogalma az emberek erkölcsi, szokásai, műveltsége és társadalmi nézetei szerint különböző, de itt mindig a társadalom igényeinek megfelelő és a társadalmi rend alapföltételeit képező becsület értendő; és így abszolút meg-

Igen érdekes és becses munka e téren Rádai Lajosnak a pesti m. tud. egyetem által jutalmazott pályaműve: »A tulajdon bölcselete.« 1875.

határozása ezen fogalomnak nem létezik, de a becsület-jog védelme szempontjából nem is szükséges.

5) A gondolat és vélemény szabad nyilvánítása nem jelent mást mint öröklött és tovább fejlesztett gondolkozó tehetségeinknek jogos használatát szó és írás által. A haladás és emberi fejlődés törvényének legkegyetlenebb megszegése volna az embert gondolatainak kifejezésétől eltiltani. A gondolat és vélemény szabad nyilvánítása elé az egyesre nézve csak másnak hasonló joga és a becsületjog tiszteletben tartásának kötelessége szabhat határt, az államban legmagasabban álló személyek védelmére is csak ezen általános elv szolgálhat irányadóul. A becsület formyszerű megsértése nélküli becsmélés vagy kicsinlés, a tisztességes hang mellözése legfeljebb a fejedelem és családjára nézve szolgáltathat okot arra, hogy az általános korlátok valamivel szigorúbban értelmeztessenek, de másnál senkinél sem. A sajtó által ezen jog gyakorlata sokkal nagyobb jelentőséget nyert az államban, mint az előtt bármikor, másrésztől a sajtó befolyása alatt nagyra nőtt közvélemény gyakran igen nagy erkölcsi nyomást gyakorol az egyéni gondolatnyilvánításra, de ezen belső és el nem hárítható korláton kívül csakis oly korlátoknak lehet helye, melyek az állam önvédelme szempontjából elkerülhetlenül szükségesek. A szükséges korlátok általán a büntető jog tárgyát képezik és az államban, hol rendszeresen kifejlődött büntető jog létezik, ez képezi az egyedüli helyes biztosítékot a gondolatszabadság túlkapásai ellen.

A szabad vélemény-nyilvánításnak minden oly szerű korlátozása, melyet mások hason jogának és többi egyéni jogainak, úgy az állam létjogának megvédése nem tesz okvetlen szükségessé, — csak az emberi ön-hittség és elbizakodottságnak lehet eredménye, mert a ki másnak saját véleménye nyilvánítását túrni nem akarja. az magát c s a l h a t a t l a n n a k tartja. Történet és tapasztalás azonban elég fényesen bizonyítja, hogy sem

egy ember, sem a nagyobb tömegek által bármily határozott alakban nyilvánuló közvélemény csalhatatlan soha nem lehet. A véleményeknek másra erőszakolása semmi körülmények között és semmi téren nem alkalmazható, de legkevésbé a vallás terén, mert a vallásosság lényege és értéke éppen abban rejlik, hogy mindenki saját legbensőbb meggyőződése szerint tisztelje Istenét. Socrates és Spinoza mindig fényes példái lesznek azon egyéneknek, kik habár nem csatlakoztak semmi felekezethez, mégis az erkölcs törvényeinek megfelelőleg éltek és híven betöltötték minden polgári és emberi kötelességeiket. Az állam csak a tényeket van hivatva büntetni, de nem az egyéni lelkiismeret meggyőződését¹⁾.

Mindez együtt képezi a személyes szabadság fogalmát és föltételét az államban, e nélkül szabadság nem létezik. A személyes szabadság elismerése és biztosítása az állam részéről szükséges, mert ez minden emberi fejlődés és haladás nélkülözhetlen alapföltételét képezi. Az emberben persze csak a képesség van meg mindazon jogok gyakorlatára, melyek által a fejlődés magasabb fokára juthatnak, ezek nem vele született, elidegeníthetlen ősjogai az embernek, hanem szerzett jogai, melyeket a társasélet fejlődése közepette a létért való küzdelemben szerez meg magának az ember, de melyek megszerzése reá nézve múlhatlanul szükséges és melyekről ha azokat a fejlődés folytán egyszer kivívta, le nem mondhat többé. A személyes létjog és hivatásjog biztosítása által jön létre minden emberi haladás alapföltétele a munkafelosztás, a tulajdonjog által lesz az ember a természet urává, a becsületérzés által valóban társas lényvé, a gondolat szabadsága által pedig az emberi haladás minden vívmányainak feltalálójává. Mind ezen jogokra tehát az embernek múlhatlanul szüksége van, de j o g o k k á ezek csak az államban és az állam

¹⁾ Les lois ne se chargent de punir que les actions extérieures. Montesquieu. Esprit de lois XII, 11.

által lesznek és épen azért az állam feladata fokonyként létesíteni mindazon intézményeket, melyek által a személyes szabadság biztosított, a személyes szabadság szükségérzete csak fokonyként fejlődik ki az emberben, az államnak kötelessége a személyes szabadság szükségérzetét kielégíteni, a mely állam erre nem hajlandó, az csakhamar más állam által, mely az ember szükségérzetének jobban megfelel és ez által hatalmasabbá és erősebbé lesz, — elsodortatik és legyőzetik. Midőn az állam létesíti azon intézményeket, melyek a személyes szabadságot biztosítják, akkor ez által megoldja mindazon kötelekeket, melyek az emberi tehetségek szabad fejlődésére bénítólag hatottak, ezek megoldása által az emberek egyenjogúakká lesznek, de nem egyenlőkké, az emberi tehetségek és erőknek sokfélesége épen az egyenjogúság biztosítása által fejlődik ki és így a törvény előtti egyenlőség nem szüntetheti meg soha, sőt inkább növeli a társadalmi egyenlőtlenséget. Azon jogoknak, melyeket az államban a törvény mindenki számára egyenlőn biztosít, mindig több hasznát veszi az, ki a jogok gyakorlatához szükséges eszközökkel kellőleg el van látva. A gondolat szabadság gyakorlatához és, a tulajdonjog gyakorlatához vagon szükséges, aki az egyik vagy másiknak nagyobb mértékben birtokában van, az a szabadságnak előnyeit kizsákmányolja és a létért való küzdelemben a többi fölé kerekedik, ez magában véve még nem baj, mert minden finomabb és nemesebb életélvezeteinket, a művészetet, tudományt és költészetet épen annak köszönjük, hogy ezen egyenlőtlenség folytán az egyiknek több szabad ideje maradt mint a másiknak; de ezen egyenlőtlenség végeredményében mégis oda vezethet, hogy az több egyik ember pusztá eszköznek tekinti a másikat és saját szabadságát mások elnyomására használja fel, az újabb erők kifejlődését hatalma által elnyomja; az emberi nem haladását a maga előnyére föltartóztatni törekszik, ez ellen azonban a legbiztosabb óvszert ismét a szabad-

ságban t. i. a társadalmi szabadság, vagyis a szabad egyesülés jogában leljük föl. A mit egyes ember magára hagyatva nem képes elérni, azt ember társaival szövetkezve, együttes működés által könnyen és biztosan elérheti!! A személyes szabadságnak tehát nélkülözhetlen biztosítékát az ember egyesülési joga képezi. A gyöngébbek számára ez által a létért való küzdelem nagyban megkönnyítettik, ¹⁾ az állam pedig a hatalmasok túlkapásai által biztosítatik.

Jegyzet. A szabadság és egyéni jog irodalmára nézve első helyen említendők azon nagybecsű monográfiák, melyek a fogalom tisztázására nézve legtöbbet tettek, u. m. Milton: *Areopagitica*. 1664. Lieber: *On civil liberty and selfgovernment*; német fordításban és kivonatos gyarló magyar fordításban. J. S. Mill: *On Liberty* magyar ford. Kallay B.-tól 1867. (A szabadságról) és Mill ellenfele Steifen: *Liberty, equality és fraternity* c. újabban megjelent műve. Említendők még: Valonno: *de libertate politica*. Krakkó. 1672. Collins: *Discours sur la liberté de penser*. 1766. angolból fordítva. — Dupont-White: *L'individu et l'état*. III. kiadás 1865. Schmaltz. *Über bürg. Freiheit*. Halle. 1804. Daunou: *Essai sur les garanties individuelles*. Paris. 1819. — Dumont: *Traité des sophismes politiques és Sophismes anarchiques* — Fitz-Gerald: *L'Individualisme*. — Pelletan: *Les droits de l'homme* ford. németre Peters. 1870.

17. §. A személyes szabadság biztosítékai. Társadalmi jog Nemzeti jog. Népjog.

A személyes szabadság érvényesítésének az előbb mondottak szerint egyik leglényegesebb és nélkülözhetlen alapfeltételét a szabad egyesülés joga, vagy is az egyes embernek társadalmi joga képezi. A

¹⁾ »Neben dem das? die Organisation die Gesellschaft in ganzen kraftigt, dass sie die Streitbarkeit des einzelnen, u. zwar speziell seine Intelligenz steigert, müssen wir eines dritten Vortheils gedenken, den der einzelne einer so beschaffenen Gesellschaft verdankt: der Kampf ums dasein ist für ihn wesentlich erleuchtet.« Jäger, die Darwinsche Theorie u. ihre Stellung zu Moral u. Religion. Stuttgart. 1869.

társadalmi jog egyszerűen foglalatját képezi mindazon jogoknak, melyek az egyes embert társaival való érintkezésére és vele való egyesülhetésére nézve az államon belül megilletik. Az embernek egyesülése embertársaival az ember személyes szabadságának természetes következménye, mert eredetileg nem jelent mást mint az egyéni szabadság-jogok együttes gyakorlását.

Valamint a személyes szabadságnak minden korlátozása, mely nem az önvédelem szükségképeni következménye, az emberi nem fejlődését veszélyezteti és hátráltatja: ép úgy az emberek, társadalmi jogának korlátozása veszélyezteti nemcsak a személyes szabadságot, hanem az egyéni tulajdonok és képességek fejlődését és az egészséges munkafelosztás érvényesülését; ez utóbbi nélkül pedig emberi haladás nem létezik. A társadalmi jog kell hogy magába foglalja mindazon jogokat, melyek annak sikeres gyakorlásához szükségesek ilyenek:

a) az egyesülés joga, vagyis az állam minden tagjának azon joga, hogy egyéni céljainak biztosabb elérése és egyéni szabadságjogainak mások túlkapásai ellen leendő sikeres megvédése céljából másokkal egyesülhessen és jogait ezekével egyesítve gyakorolhassa. Ez által az ember nem adja fel természetes szabadságát, hanem csak jobban biztosítja azt. Az egyesülési jognak nem is szabad soha túl menni azon természetes határokon, melyeket számára eredeti célja kijelöl, vagyis nem szabad az egyes ember szabadságát semmiféle kényszer által, például a kilépés megtiltása által veszélyeztetni; nem szabad oly célt kitűzni, mely más kívül állónak jogait sérthetné, sem bármiféle erkölcs-telen irányt követni, minthogy ily irány nemcsak az emberi nem méltóságával és haladási törekvésével ellenkezik, de mások jogaira is kártékonyan hat, sőt az egyes tagokat is okvetlen a társulat jogtalan túlkapásának áldozatává teszi. Mindezen fontos érdekek fölött örködni az állam van hivatva, mint a társadalom fejlődésének természetes őre. A szabad egyesülés joga képezi

alapját az államban fejlődő és az emberi célok elérésére szükséges társadalmi köröknek, szóval a társadalomnak, melyben az egyének jogai összesítvék.

b) A társulat függetlensége, autonómiája, mely abból áll, hogy a társulat a maga céljaira szükséges eszközöket megszerezhesse, működését szabadon terjeszthesse, érdekeit minden támadás ellen megvédehesse; társulatába mindenkit befogadhatson és saját maga állapíthassa meg létezésének és működésének szabályait a törvény és mások jogainak sérelme nélkül; szóval a maga számára törvényt (szabályrendeletet) alkothasson. Az egyesülési jog érintett korlátain belül ezen szabadságnak minden társulatra ki kell terjedni. Főleg az egyes vallásfelekezetek azok, melyek gyakran ösztönyszerűleg egymás elnyomására törekednek és épen itt legszükségesebb, de legnehezebb az államra nézve semlegességét megóvni, az egyenlő védelem mindenik számára itt annál inkább szükséges, mennél fontosabb és magasabb emberi érdek teszi szükségessé a vallásos vagy erkölcsös érzelmek föntartását és terjedését, minden vallásos kényszer, vagy felekezeti előjog veszélyezteti azt és hideg közönyt szül, ellenben a szabadság fejleszti a belső vallásos érzelmet és meggyőződést.

c) A társulatok egyenjogúsága szintén nélkülözhetlen föltétele a társadalmi jognak, mert e nélkül egyik társulat a másikat fejlődésében megakadályozza és az erősebb a gyengébbet nemcsak korlátozni, de előlni fogja. Az egyenjogúság mellett és daczára is azon társulat, mely céljai elérésére jobb és alkalmasabb eszközöket szerez magának, óriási előnyben van, de ezen előny, természetes és ép azért igazságos. Ez által a jobb és célszerűbb nyomja el a rosszabbat, míg egyes társadalmi körök mesterségesen az államhatalom által védett és föntartott előjogai által épen ellenkezőleg a jobb, életrevalóbb és a haladást jobban előmozdító társulat fejlődése van veszélyeztetve, vagy végképen akadályozva.

d) Végre az ö n k o r m á n y z a t j o g a szintén megillet minden jogosan létrejött társulatot. Az önkormányzat joga nem más mint a jog saját társulati eszközeivel belátása és tetszése szerint rendelkezni, ügyei és vagyona fölött saját szabályrendeletei értelmében intézkedni. Mindezen jogok biztosítása, és elismerése az egyéni szabadságnak nélkülözhetlen föltétele, mert ha az egyesülés joga nincs mindenki előtt egyenlőn megnyitva, akkor azokkal szemben, kik jogaik védelmére szervezett társulatot alakítottak, vagy alakíthatnak, a magára hagyott ember jogait, függetlenségét, önállását és létezési jogát megvédeni nem képes. Az ember öszszes haladását, függetlenségét és önállását, egyéni szabadságát és annak minden biztosítékát, a létezés föltételeinek minden könnyítését, a természet hatalmáról való függetlenségét, a létért vívott küzdelemben minden más élőlény fölötti diadalát egyedül azon körülménynek köszönheti, hogy szervezett társadalomnak t. i. az államnak tagja és hogy ezen belül, sőt ettől bizonyos mértékig függetlenül tehetségei, hajlamai és élethivatása szerint, másokkal szövetkezhetik és a természet bámulatos világrendje és törvénye szerint, t. i. a munkafelosztás elve alapján szervezkedhetik. Ez adja meg neki az erőt és hatalmat a munkafelosztás örökös törvénye szerint működő természeti erőkkkel szemben is ¹⁾. Társaság nélkül az ember még a nyelvet birtokába sem juthatna, mely pedig minden haladás és emberi uralomnak egyik alapfeltételét képezi. A társadalomnak szabad fejlődése kérlelhetlen természettörvény, melynek megszegése, el nem ismerése, vagy az állam létjogán túl menő korlátozása súlyosan boszulja meg magát az állam tagjainak elsatnyulása által. Népek, melyek nem bírnak elég élet-

¹⁾. »Alles, wass der Mensch ist, kann und treibt, das verdankt er dem Unstand, dass er in einer nach den Prinzip der Arbeitetheilung organisirten Gesellschaft lebt.« J ä g e r f. i. m. 109. lap.

Erővel a társadalmi élet egészséges szervezéséhez, elpusztulnak ép úgy mint népek, melyeknél minden társadalmi életet az állami önkény és zsarnoki uralom tesz tönkre.

Az általános társadalmi fejlődés mellett azonban van az emberi nem társas fejlődésében a társadalmi köröknek még egy sajátos alakja, mely gyakran az egész társas élet fejlődését magába fölszívja, arra ellenállhatlan befolyást és hatalmat gyakorol, sőt az államéletet is magában egyesíti; gyakran ismét minden állami és társadalmi fejlődésre nyomasztó befolyással van, a közérdeknek és szabadságnak elnyomására álarcul használtatik és egyes kasztok önértékének szolgál eszközül, — ez a nemzetiségi jog.

A nemzet fogalma egy alig meghatározható, az emberi nem fejlődésében mégis döntő befolyással bíró tényező. A nemzet fogalmát tisztán elméleti úton meghatározni alig lehet, lényegében azonban még sem tekinthető másnak, mint a társadalom egyik körének, mely az emberek között az állami összetartozás érzeténél szorosabb és bensőbb természetes kapcsolatot létesít, melynek rugóját a közös gondolkodás, érzelem, szokás, történeti fejlődés és legtöbbször főleg a nyelv képezi. Már ezen rugók sem mindig közösek és egyformán jelentékenyek, az okok pedig, melyek által ily nemzetek létrejönnek nagyon eltérők lehetnek. Eredetileg mindenestre a származás közös volta játszotta a döntő szerepet a nemzeti jelleg létrejöttében. Az apa jellemző szokásai, nem ritkán szeszélyei a fiúra szállanak át, az utódok a megszokotthoz öntudatlanul ragaszkodnak és a jellemző szokások egész törzsek és nemzedékek sajátos jellemvonásaivá lesznek, ehhez járul még a gyermekek nagy gyöngesége és halálózása, úgy hogy azon gyermekek, kik a törzs szokásai és sajátosságainak befogadására kevésbé képesek, vagy kisebb hajlammal bírnak a barbár szülők által rendszerint jobban elhanyagoltatnak és így

idő előtt elvesznek ¹⁾). Eredetileg a nyelv is csak egy neme ezen szokásoknak, melyek nemzetségről nemzetségre szállanak. Természetesen évszázadok múlnak el az alatt míg a jellemző szokások annyira kifejlődnek, hogy egy önálló szokások, nyelv- és gondolkozással bíró nemzetet létesítsenek, ennek kifejlődéséhez azonfelül még a phisicai alkat és fejlődés, az éghajlat és általában mindazon külső okok, melyek az annyira jellemző fajkülömbiséget létesítették az emberi nemnél — mint fontos tényezők járulnak.

De bármily nagy szerepet játszik is a nemzetek létesülésében a régihez való ragaszkodás, a szokások fönmaradása; még sem kerülhetik el a változást és nem menekülhetnek a fejlődés és átalakulás nagy törvénye alól. A körülmények, melyek között a nemzetek fejlődnek és gyakran nagyra nőnek, folyton változnak és főleg a nemzeteknek más nemzetekkel való érintkezése nem maradhat nemzeti jellegük és erkölcsiekre befolyás nélkül. Az erősebbek a gyengébbekre készítetik nyelvöket és szokásaikat, vagy csak azok valamelyikét és ez által maguk is legtöbbször elvesztik eredeti jellegöket. Ezen átalakulási és érintkezési processus gyakran oly erővel és hatalommal működik, hogy belőle századok multával egészen új nemzetek állanak elő és a régiek az enyészet örvényébe merülnek, így támadt a longobárdok, nyugati góthok és frankoknak a római népekkel való érintkezéséből a mai olasz, francia és spanyol nemzet, melyet a római idióm még máig is lelkesít, annak dacára, hogy mint ellenségek érintkeztek egymással. A szokások hatalmát tehát a viszonyok hatalma gyakran ellensúlyozza és legyőzi. Mennél élénkebb és folytonosabb a népeknek egymással érintkezése, annál inkább elmosódnak a nemzeti jelleg sokféle sajátságai, annál inkább eltűnik az

¹⁾ »Das Kind das am meisten befebigt ist ein guter Spaitaner zu werden, wird auf dem wahrscheinlichsten die spartanischen Kinderjahre überleben. B a g e h o t . i . m, 121. 1.

emberek között azon ellenséges indulat, melynek a fajgyűlölet képezte rugóját; s így az emberek közötti elkeseredett harcok ritkábbá lesznek. Sűrűn érintkező és főleg rokon phisicai viszonyok közt élő népeknél gyakran a nyelv az egyedüli külsőleg könnyen észlelhető jellemző különbség. De azért nagy tévedés volna a nyelv különbségét akár a műveltség alatt főkán, akár a fejlődés ezen magasabb fokán a nemzeti különbség biztos ismertető jelének tekinteni, sőt épen ellenkezőleg főleg ma a cultur népek nyelve messze túlmegy azon határon, mely a nemzetet magában foglalja és viszont a nemzeti érzelem és gondolkozás mellett gyakran hiányzik a nemzet számos tagjánál a nemzeti nyelv tudása¹⁾. Sőt az ókor története is bizonyítja, hogy a származás és minden szokásaikra nézve jellemző hamit népek szemit nyelvekét beszélnek és megfordítva; sőt a vad c a r i b o k nál Amerikában férj és nő más nyelvet beszélnek²⁾.

A nemzet tehát bármennyire fontos tényező is, a nép életfejlődésében, az államok alakulásának és átalakulásának történetében, még is oly fogalom, mely folytonos változásnak van alávetve és mely lényegében a külsőleg soha meg nem határozható és körül nem írható érzelmen alapul. N e m z e t szorosán értelmezve végre sem jelent mást, mint: »általános megnevezését kisebb vagy nagyobb számú szokások összegének«; ³⁾ mint ilyen pedig nem tekinthető egyébnek, mint cultur fogalomnak, vagyis a társadalom egyik saját-szerű és önálló culturalis körének, mely az államjog terén csakis mint ilyen jöhet tekintetbe. A társadalmi körök legnagyobb részétől abban különbözik

¹⁾ »Beispiele dafür, dass Volker einer Race die Sprache einer ändern Race reden, sind in der That vorhanden und man ist daher aus der Sprache allein noch nicht berechtigt einen sichern Schluss auf die Nationalitäten zu ziehen.« Hellwald Culturg. 164. lap.

²⁾ Peschel: Völkerkunde 192. 1.

³⁾ Bagehot: 122. 1.

a nemzet, hogy nem bír oly határozottan jellemző ismérvekkel, melyek alapján a hozzá tartozóság iránt kétség nem lehet, hogy nem oly éles és határozott a válaszfal, mint más társadalmi körök, például a vallásfelekezetek között és végre, hogy körei nem az emberi akarat szerint alakulnak, vagy legalább ez igen csekély szerepet játszik. Ennek oka abban rejlik, hogy a nemzet végső csirája a család, melynek nagyranövése és összetartása által lőn nemzetté, mely sokszoros összevegyülés és érintkezés által eredeti jellegét, mint nemzetiség elvesztette ugyan, de melynél egy közös származásban fektetett hit még ma is nagy szerepet játszik annak dacára, hogy történeti ismereteink kezdete óta úgyszólván minden cultur nép már mint más elemekkel összevegyült nemzet (Mischvolk) szerepel a történetben. Az összetartozás és közös származás tudata itt már csak a hitben és érzelemben, de nem a tényben rejlik. Ez teszi éppen a nemzetet annyira változó és nehezen meghatározható egészszé, mely mint ilyen az államban másra nem tarthat igényt, mint a társadalmi jognak sajátos viszonyaihoz mért alkalmazására; de ennek alkalmazása egy egy nemzet irányában annál fontosabb, mert a társadalmi jog elismerése nélkül az államon belől élő nemzeteknek összes egyéni jogaik, szóval szabadságuk veszélyeztetve van. A hol a nemzetek nem élvezik a társadalmi autonómiát, ott nem is szabad tagjai az államnak. Ezen autonómia pedig áll:

a) A nemzet nyelvének szabad használatában, a nyelv művelése és tökéletesítésére való joggal: a sajtó, a társadalmi élet és a tanítás terén.

b) Nemzeti szokásainak és sajátosságainak szabad használatában, a mennyiben azok mások jogával és a vele együtt élő népek közérkölcseivel ellentétben nem állanak.

c) A nemzeteknek mint ilyennek tett ígéreték és vele kötött szerződések megtartásában, miután a nemzet ép úgy mint más társadalmi kör az

állam által jogok szerzésére képes személynek tekintendő.

A hol ezen jogok elismerve nincsenek, ott az illető nemzetek minden jogai veszélyeztetve vannak, mert a nemzeti jogok elismerése az egyéni és társadalmi jognak alapfeltétele. Ezen jogok negatiója a nemzetek kiirtását célozza és legnagyobb önkényre vezet, mint azt a történet számos példával igazolja; a németrend például a középkorban a wend-nyelv használatát halál büntetés terhe mellett tiltotta.

A fõnt említett körön túl azonban a nemzeti jog határai nem terjedhetnek, mert az államlakosság, vagy is a nép fogalma legritkábban esik össze egy-egy nemzet fogalmával és a politikai nemzet legtöbb esetben több cultur jellegű nemzetnek összege, melyek minde-nike csak társadalmi jogainak elismerése mellett élvezheti szabadságát az államban; ezen nemzeti szabadság azonban nem zárja ki azt, hogy az államhatalom összes tényezői a többi nemzetek társadalmi jogainak elismerése mellett a maguk részéről az állam egyik nemzetiségének különösen hódoljanak annyival inkább, mert a legtöbb esetben a történeti múlt és állami fejlődés, az államalapítás vagy fõntartás tudata az állam egy nemzetének jellegével, gondolkozásával és szokásaival sokféleképen összefor és egy nemzeti i d i ó m tyusát nyomja az államra. Ez az államélet fõntartásában oly fontos tényező, hogy az állam azt el nem hanyagolhatja. Az állam nyelve és a törvényhozás általános szelleme kell, hogy ezen idióm-mal összesség és a többi nemzeteknek ezzel szemben csak arra lehet igényük, hogy nemzetiségük miatt általános polgári, társadalmi, egyéni és minden magán jogaikban kárt vagy hátrányt ne szenvedjenek.

A nemzetek azon joga, hogy mint ilyenek önálló államokat alkossanak, avagy hogy az államok nemzetek szerint alakuljanak: államjog vagy általános közjog már a fogalom határozatlanságánál fogva sem lehet, de azért sem, mert a nemzeti állam esz-

méje jogcím nem lehet azon államok fölforgatására, melyek hivatásuknak megfelelnek és elegendő életerővel bírnak; de az erő és képesség is hiányoznék az ily államok fölforgatására és bizonyára nem pusztán a nemzeti államnak legtöbb esetben ephemer eszméje volt az, mely Olaszországot és Németországot egy életerős nagy állammá tette és itt nem is az egységes és egy politikai nemzettel bíró államok szétbomlásának, hanem csak az együvé tartozó és rokon elemek összeolvadásának voltunk tanúi¹⁾.

Minden egészséges és életképes államnak lakossága egy életerős egészet képez, melynek alkatrészei külön nemzethez tartozhatnak ugyan, de a közös múlt, közös történeti fejlődés és sors, közös hatalom és törvények, sőt a hazaszeretet benső érzete által is szorosan összetartva, mint ilyenek az államélet szerves alkatrészét képezik és mindent, mi ezen szerves fejlődésre zavarólag hat, saját életerőjük és az államhatalom támogatásával eltávolítani igyekeznek.

Egy-egy államnak összes lakossága szabadságának végső biztosítékát épen ezen összetartozásában fogja föllelni, ez teszi őtet az állam egy önálló szervévé, t. i. néppé, mely mint ilyen, természetes állami jogok alanyává lesz, azon jogok alanyává t. i. melyek alapján:

a) a nép egyetlen tagjának joga ellen irányult sérelem az egész nép ellen irányzott sérelemnek tekintetik; mert az mindenkinek hasonjogát veszélylyel fenyegeti:

b) ennek folytán joga van az összeségnek vagy is az egész népnek bármely egyes tagja ellen irányzott sérelmet elhárítani vagy megakadályozni, magát minden sérelem ellen biztosítani, jogainak sérelme ellen óvással élni:

¹⁾ Az állam-alakítás jogi kérdése részletesen és behatólag tárgyalatott »Állam ismerettana című művem 16. §.-ában 63. sk. lap.

c) mindezzel pedig szükségkép összefügg a nyilvánosság és tudomás szerzés joga mindazon kormányzati tényekre nézve, melyek a népeletre kihatnak;

d) végre a jog a társadalmi körök keretein kívül eső esetenkénti nagyobb gyülekezeteket, vagyis népgyűléseket tarthatni a közérdekű ügyek fölötti tanácskozás céljából. E jog azonban több mint a társadalmi jog egyszerű következménye, mert itt összejövetelekről és nem szabad egyesülésről van szó, és épen azért egészen mások a jog ellenőrzési és felügyeleti szabályai, melyeket a kormány szem előtt tartani köteles. Itt bizonyos megelőző intézkedések el nem kerülhetők.

Ha végre a népjog ezen részeit összefoglaljuk, önként azon kérdés merül föl, mennyire hatásos biztosítékait képezhetik ezek a szabadságnak. A társadalmi körök és az általuk gyakorolt társadalmi jog feladata a gyengébbekre nézve jogaik gyakorlatát lehetővé tenni, őket a szabadverseny káros következményei ellen megvédeni, illetőleg a versenyzést minden téren reájok nézve is lehetővé tenni; — a nemzeti jog feladata az államokban levő egyes nemzetek egyéniségének tiszteletben tartása által nekik teljes biztosítékot nyújtani az iránt, hogy egyéni és társadalmi jogaikat egyenként és összesen véve gyakorolhassák; a népjog feladata végre biztosítékot nyújtani az iránt, hogy az államhatalom kezelői minden körülmények között tiszteletben fogják tartani az alattvalók összes jogait és hogy ennek biztosítékát a nép önmagában bírja. Ezen biztosíték tulajdonképen a nép jogérzetében rejlik, annak, a mit népjog címe alatt fölemlítettünk, értelme csak azon esetre van, ha a nép minden tagjában megvan a jogérzet, a törvény iránti tisztelet és egyetemlegesség azon tudatja, mely szerint a nép egyik tagja ellen irányult jogsérelem mindenki által éreztetik; a hol ez nincs meg, a hol az egyes tagok egymás jogait kölcsönösen nem tisztelik, ott a zsar-

noki uralomra és önkényre maga a nép nyújtja a legal-
kalmassabb fegyvert¹⁾.

De nem lehet tagadni másrésről azt sem, hogy egyeseknek sikerül csel és áruulás, a népbizalommal való visszaélés által a legnagyobb jogérzettel és életerő-
ül bíró népeket is elnyomni és legszentebb jogaiktól megfosztani. A népnek semmi jogai nincsenek elismerve ilyenkor és a nép legszentebb jogainak érvényesítését sem óvás, sem semmiféle törvényes eszköz gyakorlata által nem eszközölheti. A népjogok elismerése és békés utón kivívhatására többé semmi kilátás nem nyílik.

Ily körülmények között a nép jogát az ellentál-
lásra, sorsuknak az erőszak segedelmével leendő javítására tagadni nem lehet. A népek törekvése helyze-
töket javítani és biztosítani két irányban nyilvánul, re-
f o r m a d a l o m által.

R e f o r m a nép törekvése helyzetét a törvény ál-
tal megengedett határokon belül békés utón javítani,
szabadságát ily módon biztosítani.

Forradalom a népek törekvése helyzetüket erő-
szakos utón megjavítani, szabadságuk biztosítékát physical
erő alkalmazásával kinyerni. Lehetnek esetek a népek éle-
tében midőn a forradalom egyértelmű az önvédelemmel,
az önvédelem pedig végső esetben alkalmazva jogtalan
nem lehet. A végszükség jogát nemcsak az államhata-
lom, de ugyanazon jog alapon a nép is igénybe veheti²⁾;
mert minden állami fejlődésnek alapfeltétele a hatalom
részéről annak tudata, a nép részéről pedig annak öné-
zete, hogy nem a nép van az államért, ha-
nem az állam a népért. Ez azon alapelv, mely-

¹⁾ »Ce ne sont pas les tyranis qui font les esclaves, ce sont
les esclaves qui sont les tyrans.« L a u r e n t.

²⁾ L. erről N i e b u h r-nak Államismerettan című művem
77. lapján idézett szavait. (Geschichte des Zeitalters der Revolu-
tion. I. 211. l).

ból kiindulva mindig a tényleges viszonyoknak megfelelőleg lehet a szabadságot fejlesztem. A nép forradalmi vagy ellentállási joga, oly természetes jog mindebből kifolyólag, hogy azt államjogi szempontból kétség tárgyává tenni nem is lehet; de viszont gyakorlati szempontból a forradalom ép oly veszélyes a népre, mint az államhatalomra nézve, a nép jogai fölött ilyenkor a phisicai erő dönt és a népek a forradalom által helyzetöket nem ritkán roszszabítják, sorsukat súlyosabbá teszik. A végső önvédelem tehát a jogok biztosításának igen kétes eszköze, e helyett azonban van az egyéni, társadalmi és az összes népjogoknak sokkal hatalmasabb biztosítékuk, mely abban áll, ha a nép különböző elemei és rétegei maguk részt tesznek az államhatalom gyakorlatában, ha maguk szabnak maguknak törvényt és ezek szerint kormányoztatnak; ilyenkor a törvény és népjog iránti tisztelet a nép összes szabadságának teljes biztosítékát képezi.¹⁾ Azon törvényeket, melyek szerint a nép a hatalomban részt venni van hivatva, a politika tárgyalja és a nép etéreni jogai képezik a politikai jogokat.

Jegyzet. A társadalmi joggal általában az előbbi §.-ban idézett írók csaknem kivétel nélkül foglalkoztak, ezenfelül említendő: Mohl: Az államtudományok Encyclopaediaja magyar ford. 156—165. I. és Bluntschli: Statsrecht. II, 493—550. I.

A nemzeti jog irodalmára nézve különösen említendő: Bluntschli: Statsrecht I, 84—89. I. és Die Nationale Staatenbildung Wirchow gyűjt. 105, f. Mohl: Staatsrecht II. 33.—372. Froebel Theorie d. Politik. 87—109. I. Escher: Politik I. 109—116. Prantz: Naturlehre 139 —149. I. Stahl:

¹⁾ »Auch ein Volk nennt man frei, und versteht darunter, das es allein nach Gesetzen regiert wird, diese Gesetze aber selbst gegeben tat: den alsdam befolgt es überal nur seinen eigenen willen«. Schopenhauer: Grundprobleme der Ethik. II. kiadás 1860. 4. I.

Statslehre 166. 1. T u r k h e i m: Betrachtungen auf den Gebiet der Verfassungs- und Staatenpolitik 1842. I. 37 sk. 1. B e c k e r: Missbrauch der Nationalitäten-Lehre. II. kiadás. 1869. B a g e h o t Ursprung der Nationen. Hitelesített német fordítás. 1874 — Hazánkban b. E ö t v ö s: a 19. sz. uralkodó eszméi, K a u t z: Országászatban 23—32. 1. és Államismerettan c. művem 63. sk. 1.

A n é p j o g i r o d a l m á r a nézve már az ókorban, mint államjogi kérdés tárgyalattott a zsarnok megölésének joga. C. N e p o s 19. és 20. P o l y b. II. 59, 6—60 és C i c e r o: de off. 6, 4, 23. Később foglalkoztak még ezen kérdéssel:

B o d i n: De la République. II. 5; H o b b e s De cive cap. 12, §.3. M a r i a n a: De rege I, 1. főleg azonban a nép souverainitás magasabb szempontjából folytatják a vitát I. Károly lefejeztetése fölött: M i l t o n: Defensio pro populo Anglicano 1750. és S a l m a s i u s: Defensio regia pro Carolo L 1649. Ujabban csakis a nép ellentállási jogának vannak védői és pedig a legjelesebb írók ide tartoznak: B l u n t s c h l i Statsr. II. 541 — 550. 1. D a h l m a n n: Politik 195—204. 1. F r ö b e l: Politik I. 101 sk. 1. M o h l Staatsr. II. 333. sk. Ezen elv föllállítása nem egyértelmű R o u s e a u népfenségi elvével. Leghatározottabb ellenei ezen elvnek az újabb írók közül S t a h l: Philosophie des Rechts III. 552. 1. és G l i n k a: die menschliche Gesellschaft 1873. 156. sk. 1.

18. §. Az államhatalom jogköre.

Valamint a nép összes jogainak az államban csak azon esetre van jelentősége és értelme, ha a nép tagjai rendelkeznek azon eszközökkel, melyek jogaik, illetőleg szabadságuk gyakorlatához szükségesek: úgy az államhatalomnak is föl kell ruházva lenni mind azon jogokkal, melyek hatalmának gyakorlatához nélkülözhetlenek és melyek viszont ép úgy korlátait képezik a nép szabadságának, mint a szabadság korlátját képezi a hatalomnak. A kellő határvonal megállapítása tehát e téren a szabadságnak ép úgy, mint az államhatalom szükséges függetlenségének biztosítékát fogja képezni. E határvonal megállapítása az államhatalom és nép közötti belső ösztönszerű küzdelemnek eredménye. Igazságos ezen határvonal csak akkor lesz, ha az egyéni érdekek és szabadság lehető legcsekélyebb korlátozása nélkül fönáll és biztosítva marad az öszérdek,

mely az államhatalom egységében nyeri hű kifejezését. Az egyeseknek viszonyait az öszérdekhez a közjog szabályozza, de ez az államhatalom számára marandó alapot csak akkor biztosít, ha nem az uralkodó önkénye, hanem az államot képező tényezők összesége létesíti azt, mert csak ezen esetben fog az államhatalom a tényleges viszonyoknak és az állam fejlődési állapotának megfelelni; a mely hatalom pedig ezen kellékeknek meg nem felel, az nem is tarthatja fön magát. Az államhatalomnak ugyan is mint azt az állam alaptanainál (33. 1.) láttuk, bizonyos természetes jellege van, mely ha elvész, akkor vele együtt az államhatalom maga is létezni megszűnt, illetőleg új tényezők által váltatik fõl, melyekben megvan az államhatalom természetes jellegétõl elválaszthatlan életerõ. Az államhatalom természetében rejlik, mint azt fõnnebb kifejtettük, hogy az egy államban egyetlen egy és oszthatlan, önálló és örökös, végre kizárólagos, de azért korlátolt legyen. A viszonyok hatalma és a nép fejlődési állapota minden államhatalomra nézve korlátot képez, mely a közjogban positiv kifejezését fogja lelteni és a hatalomnak annál biztosabb támaszul szolgálni, mennél hívebb kifejezése a közjog a tényleges állapotnak. Az államlakosok fokkonkénti fejlődése és ezzel harmóniában fejlődõ szabadsága tehát az államhatalmat mindinkább korlátozni fogja, és a kifejlõdött egyéni jog, társadalmi jog, nemzeti jog és nép jog korlátokat képeznek, melyek az államhatalom jogköre elé határokat szabnak a nélkül, hogy azt megfosztanák azon eszközöktõl, melyek fõnállásához szükségesek, sõt inkább azokat számára jogilag biztosítják, hogy saját jogait azután, mint a hatalom jogkörével õszhangban állót, annál biztosabban élvezhesse. Azért mindenütt hol az államjog a lakosság szabadságát biztosítja, az államhatalom számára is biztosítva kell lenni azon jogoknak, melyek az államhatalom fenés és fejlődésének szükséges eszközét képezik és

melyek minden időben és viszonyok között részint az államlakosok személyére, részint vagyona vonatkoznak; egyedül a mód és alakra nézve, melyben a jogosított államhatalom az adást vagy tevést követelheti, szenvednek ezen jogok némi változást és e szerint az államélet jelen fejlődési viszonyai között következők azon jogok, melyek nélkül az államhatalom fön nem állhat:

1)Jog a polgárok vagyona nézve és pedig:

a) jog az adóra, mely szerint a polgárok jövedelmük egy részét, illetőleg csak tiszta jövedelmük egy részét az állam számára átadni kénytelenek é« erre az államhatalom által szoríthatók;

b) j o g az államhatalom részéről teljesített bármiféle szolgálatokért díjakat szedni mind azoktól, kik ezen szolgálatokat igénybe veszik, ha nem is állampolgárok és az illető állam kötelékében egyáltalán nincsenek.

c) jog az állampolgárok vagyona mindannyiszor, valahányszor ezt a közjó érdeke szükségessé teszi. E jog a kisajátítás joga, mely az államlakosok legfontosabb joga a tulajdonjog ellen irányul ugyan, de a tulajdonjog megsértésének csak akkor tekintethetnék, ha megszegetnének azon korlátok, melyeket ezen jog elé épen maga a tulajdon szentsége szab. E korlátok pedig abban állanak:

hogy a jog csak oly esetben gyakoroltassék, hol az államra, vagy az állampolgárok egy jelentékenyebb részére a közjó szempontjából is indokolt előny származik;

hogy ezen előny eléréséhez a kisajátítás szükséges legyen;

hogy mind azon hátrány és veszteség, melyet a tulajdonos szenved, részére a lehető legteljesebb módon kárpótoltassék;

vége hogy e jog mindig csak az államhatalom nevében és felügyelete mellett gyakoroltassék; egyesek tehát csak a törvényben nyert különös fölhatalmazás útján gyakorolhassák azt.¹⁾

2) Jog a polgárok személyére nézve. E jog természetesen szintén csak korlátozott jog és soha nem terjedhet odáig, hogy az állam-hatalom az egyesnek személye fölött kénye-kedve szerint rendelkezék, vagy épen azzal mint valami dologgal elbánjon (államrabszolgaság); sőt ellenkezőleg a személy fölött csak annyiban intézkedhetik az állam, a mennyiben tagjaitól bizonyos cselekvést kívánhat, mely az államnak érdekeire vonatkozik és ép azért rendesen oly természetű, hogy nemcsak kötelességet foglal magában az illető alattvalóra nézve, hanem egyúttal tágabb vagy szűkebb értelemben az államhatalomban való részvétet. Ilyenek:

a) A közügy érdekében teljesítendő személyes szolgálatok, melyekre az igazgatás vagy jogszolgáltatás érdekében az állam saját tagjait kényszer eszközök által is szoríthatja, például a béke-bírói tiszt elvállalására, vagy az esküdtzéknél való részvételre; vagy más tiszteletbeli állásoknak időleges elvállalására,

b) az állam tagjait kötelezni arra, hogy az állam védelmében személyesen részt vegyenek és a közérdek megóvása céljából saját személyes létüket is kockára tegyék, az az a honvédelmi kötelezettség teljesítését a legszigorúbban megkívánni.

c) A szülőket szorítani arra, hogy gyermekeiket a fontos állami kötelességek teljesítésére kötelezzék, és így az éhez szükséges oktatásban részesítsék, mi legsikeresebben az általános tan kötelezettség szigorú alkalmazása által történhetik.

1) Meyer: Das Recht der Expropriation. Leipzig, 1868, A kisajátítás jogát kimerítően tárgyalja.

d) Tagjait az államban fenálló jogrend megtartására kényszer eszközökkel szorítani és azt, ki a jogrendet megsérti, büntetni.

Az államon belül eső dolgokra vagy dologi szolgálatokra az állam joga kiterjed azzal szemben is, a ki nem áll az állam kötelékében, mert a dologi kötelezettségek teljesítésére nézve belföldi és külföldi között nincs különbség; miután itt az állam joga nem a személyt, hanem az államterületén belül eső dolgot illeti; ellenben a személyes szolgálatok teljesítése egyenesen azon föltételhez van kötve, hogy a kötelezett személy az államnak tagja legyen. Csak ez után lehet az illető közjogok alanyává, csak ezen föltétel alatt vehet részt az államhatalomban, és csak ezen föltétel alatt szorítható személyes szolgálatok teljesítésére. Az alattvalói és állampolgári jog megszerzésének föltételeit és módzatait az állam határozza meg törvény által (Indigenatus); a jog megszerzése pedig egy nem benszülöttre nézve mindig az illető föltételek teljesítésétől függ. A személyes jogokat az államban csak ez utóbbi esetben gyakorolhatja és ez a leglényesebb különbség azon jogok között, melyek valami dolog átengedésére és melyek valami személyes szolgálat teljesítésére vonatkoznak.

3) Az államhatalom jogai a többi államokhoz való viszonyában végre következők:

a) külső államokkal és hatalmakkal politikailag saját állama nevében érintkezni és magát vagy állandó vagy ideiglenes megbízottak, követek stb. által képviseltetni;

b) háborút üzenni, viselni és békét kötni;

c) más államokkal saját államát kötelező vagy följogosító szerződésre lépni.

Mind ezen itt elősorolt jogok együttes gyakorlata felelhet meg egyedül az állam-hatalom fogalmának, mert ezen jogok nélkül az államhatalom magát és az államot föntartani képes nem volna, és így egy oly

állam, mely ezen jogok gyakorlatára hivatott tényezőkkel nem bírna, nem is volna képes egy perczig sem főállani. Az, a mit ezen felül mint az államhatalom természetes jogkörét elősorolni szokás, csak ezen jogok következménye és ezen jogok rendszeres kifejlődésének eredménye. A hol az államhatalom ezen jogköre már teljesen szabályozva van, hol az államhatalmat megillető jogok az egyéni és társadalmi joggal öszhangzásban állanak: ott mind ezen jogokat oly törvény szabályozza, mely az egész nép életnézeteinek hű kifejezése és mely törvény egyrésztől biztosítja az államhatalom jogait, másrésztől pedig korlátozza az államhatalom azon jogát, hogy akaratát az állampolgárok szabadság-jogainak rovására föltétlenül érvényesítse és törvénynek tekintse. Ezen korlátok mellett azonban az államhatalom az állam és annak minden alkatrészei fölötti jogok összegét magában egyesíti, akaratát törvénynek tekintti, a már föntebb kifejtett bírói, törvényhozói és kormányzói hatalmat gyakorolja mind azon részletekkel, melyeket e helyütt, mint az államhatalom jogkörét elősoroltunk. Végre az államhatalom ezen tág jogkörétől elválaszthatlan azon legfőbb és minden körülmények között teljesítendő kötelessége, hogy az államot megvédje és föntartsa, hogy elég erővel és hatalommal bírjon mindenkor megszerezni azon eszközöket, melyek által az államot föntarthassa és megvédhesse. Azért minden állam csak addig állhat fön, míg van elég hitele és ereje az állam fentartásához és épen ezen körülmény jogosítja föl az államhatalmat arra, hogy mindannyiszor, valahányszor a rendes hatalom gyakorlata és a törvényes eszközök használata nem elegendő az állam föntartására: rendkívüli eszközöket használhasson és azok által mentse meg az államot. Ezen eszköz használata mindig súlyos felelősséggel jár ugyan, de az állam megmentésére a veszély alkalmával szükséges és így az államhatalom szükségjogát képezi.

Ezen jog époly természetes jog, mint az államhatalom egyéb jogai, és nélküle sehol semmiféle állam fön nem állhat, de a jog gyakorlata a legsúlyosabb felelősséggel jár, főleg azért, mert ezen jog már természeténél fogva olyan, hogy egyedül az államhatalom van hivatva megítélni, hogy éljen-e és mennyire éljen ezen jogával.¹⁾

Mind ezen jogok együtt véve képezik a hatalom összeségét az államban, és az állami souverainitás vagy fenség alatt nem érthetünk mást, mint az államhatalom jogainak összeségét, vagy is azon legfőbb hatalmat az államban, mely az állam minden alkatrészére és az államban élő minden személyre kiterjed, fölöttük önálló, de nem korlátlan hatalmat gyakorol. A souverainitás fogalma az állammal a legszorosabban összefügg és attól époly elválaszthatlan, mint maga az állam-hatalom²⁾. Az állami fenség vagy souverainitás jogai tehát mindig egyedül azt illetik meg, a ki az államhatalmat gyakorolja.

A törvényszerűség fogalma végre a tételes államjog szempontjából létezik ugyan, a mennyiben törvény által vannak meghatározva azon tényezők, kik az államhatalom gyakorlatára hivatvák, de ezen törvény sem lehet merev, mely az államhatalom tényezőit örök időre szentesíthetné és azokra nézve minden változást kizárhatna; mert a tételes jog is csak azon tényezőknek adhatja meg a törvényes tekintélyt az államban, kik az államhatalom gyakorlatára elegendő akarattal, erővel és képességgel bírnak. Az általános államjog szempontjából még sokkal kevésbé létezhetik

¹⁾ A szükség-jogra nézve beces fejtegetéseket foglal magában: Bischof: Das Nothrecht des Staates. 1860. es K a u t z: Politika. II. kiadás 154. s. k. 1.

²⁾ »Die Souveränität ist weil der Staat ist. Sie ist nichts Gemachtes oder Zufälliges, sondern etwas gewordenes und Nothwendiges; sie muss sein.« Held: Verfassungsrecht. I. 238. 1.

törvényszerű államhatalom oly értelemben, hogy a hatalom a magánjog által fölállított jogszerzési címeknek megfelelő módon szereztessék. Az államhatalom egyedül az államélet természetes fejlődési törvényeinek megfelelő módon jöhet létre és e szerint fejlődhetik, ezen fejlődési törvényeknek pedig a magánjogi elvekhez semmi köze.

Az államélet természet törvényei szerint nem az a törvényes hatalom, mely a magánjog kellékei és elvei szerint, pl. adás-vevés, vagy ajándékozás útján jött létre, hanem egyedül az, mely az államhatalom föladatát megvalósítani képes.

Az államhatalom jogalapja egyedül a szükséglet megvalósításában fekszik.

A ki a teljes fejetlenség, az államélet teljes fölbomlása közepett ismét rendet és államéletet képes teremteni, az joggal is bír az általa teremtettt államot vezetni.

A törvényes államhatalom jogcíme a tények hatalmában és a dolog természetében keresendő, annak okmányokhoz és diplomákhoz semmi köze. (Fröbel).

A legtörvényszerűbb államhatalom az, mely föladatának legjobban képes megfelelni.

Ha pedig egyáltalában a tényleg főnálló államhatalom törvényszerűségéről akarunk szólni államjogi szempontból, úgy valamely fenálló államhatalomnak törvényszerűsége egyedül abban nyilvánulhat, hogy mind azon korlátokat, melyeket bármiféle jogok biztosítására törvény vagy bármely más nyilatkozat (p. ígélet) által önmagának szabott — szigorúan megtartsa.

Általában az állami fenség jogoknak ép úgy, mint a népjogoknak legfőbb biztosítója egyrészt a népek jogérzetében, másrészt a hatalom kezelőinek jogérzetében rejlik.

Jegyzet. Az államhatalom jogkörét tárgyaló művek közül különösen említendők: F r ö b e l Theorie d. Politik I. 169. sk. 1. B l u n t s c h l i: Staatsr. II. 63. sk. 1. H e l d. Verfassungsrecht der Staaten Deutschlands. 1856. I. k. 233. sk. 1. Staat u. Gesellschaft. II. 478. sk. 1. — V o r l a n d e r: Über die Grenzen der Rechte der Staatsgewalt und des Volkes (Tübingische Zeitschr. 1860. évi folyam). — Gerber: Grundzuge des Deutschen Staatsrechts (1865.) 42. és k. 1. — Seydel: Grundzuge einer allgemeinen Staatslehre. 1873. 52—69. 1. O p z o m e r: Die Grenzen der Staatsmacht (1873.) Hazánkban: K a u t z: Politika. II. kiadás. 144. sk. 1. K o g l e r: Allamtan 174—182. 1. és Állam ismerettan című művem 85. sk. A törvényszerűség fogalmára nézve pedig Brockhaus érdekes monográfiája: Das Legitimitats-Prinzip (1868.) említendő és Állam ismerettan című művem 98. sk. 1. Az államjog irodalmára nézve: W e r n e r: A bölseleti jogtudomány története. 1875.

B. Államerkölcsstan.

19. §. Az államerkölcsstan fogalma, föladata és alapelvei.

Míg az államjog föladata egyedül a külső rend fentartására szorítkozik, mely külső kényszer útján is érvényesíthető; addig az államerkölcs az államtagok azon cselekvényeit veszi vizsgálat alá, melyeket sem a polgári törvény, sem phisicai kényszer nem szabályoz, melyeknél tehát oly más rugók működnek akaratumk elhatározására, melyek az egyes ember cselekvényeire nézve nem kényszerítőleg hatnak és melyeknek engedni vagy nem engedni külsőleg legalább az államtag szabad akaratótól függ. Igaz, hogy az emberre nézve ily esetben is nem szeszélyes és teljesen szabad akarata lesz az a mi őt valaminek elhagyására bírja mit a törvény nem tilt. vagy valaminek elkövetésére a mit a törvény nem parancsol; hanem minden egyes esetben azon befolyás lesz döntő, melyet ily esetben a belső indokok az egyes állam tagok kifejlődött jellemére gyakorolnak¹⁾ és a cselekvés mindig ezen jellemnek lesz megfelelő; de épen

¹⁾ J. C. F i s c h e r: Die Freiheit des menschlichen Willens. Lipsce. 1871. 2. kiadás 211—222. 1.

ezen jellemet az egyes esetekben elkövetett cselekvényekből ismerjük föl és ezért van minden valóban erkölcsös cselekvénynek az állami és társadalmi életre nézve oly nagy értéke; azért kell ezen cselekvényeket és ezek rugóit úgy az államéletre, valamint a társadalmi életre nézve beható vizsgálat alá venni. E cselekedeteknek szintén vannak bizonyos törvényei és ezeket az erkölcs tan tárgyalja.

Valamint az embereknek egymás közötti társas viszonyában; úgy az államéletben is vannak oly cselekvények, melyeknek elkövetésére vagy abban hagyására az államtagokat se törvény, se phisikai hatalom, sem az önérdék vagy önzés nem készíti, hanem egyedül a cselekvőnek belső nemesebb ösztöne; ezen tények az erkölcs körébe esnek és az erkölcs tan földadata ezen cselekedetek rugóit, általános törvényeit és végső határát fölismerni és ezek alapján az ember erkölcsi cselekedeteinek rendszerét egybe állítani.

Az állam erkölcs tan tehát foglatját képezi az államfő és az összes államtagok mind azon erkölcsi cselekedeteinek, melyek az államélet bármely viszonyaira vonatkoznak és ismeretét azon törvényeknek, melyek ezen cselekményeket uralják.

Az ember összes erkölcsi cselekvényei, bizonyos általános törvények alatt állanak ugyan, de ezek csak az erkölcsi élet általános fejlődésére vonatkoznak és egy általános minden körülmények között érvényes erkölcs tan épen nem foglalnak magukban. Sőt ellenkezőleg az emberek erkölcsi életét uraló törvényekből azt tanuljuk, hogy az emberi erkölcsök az emberi fejlődés eredményei és hogy erkölcsi fogalmak általán csak az emberi nem fejlődésének bizonyos fokán jöhetnek létre.

Az embernek azon képessége, hogy ott hol külső kényszer nem létezik saját önzését fékezze és embertársainak, vagy épen az egész emberi nemnek javát is képes legyen cselekedeteinél számításba venni: szintén

a létért való hosszas küzdelem eredménye. A küzdelem első stádiumában az embernél egyedül az önfentartás ösztöne működik, a lét föntartása ekkor még sokkal nehezebb és sokkal több küzdelmet kíván, sem hogy az emberek más egyébre is gondolhatnának, mint saját létükre. Csak később midőn az emberek mindig alkalmasabb eszközök fölött rendelkeznek a létért való küzdelemben, midőn egymás jogainak tiszteletben tartása és főleg a tulajdon elismerése által létüket biztosabb alapra fektették: támadnak az emberekben azon nemezebb érzelmek, melyek minden erkölcsös cselekvényeinek biztos rugóit képezik.¹⁾ De még ekkor is igen sokáig csak a csekély számú műveltebbek és jobbak között fogunk az erkölcsi érzés nyomaira akadni, a többiekre nézve az erkölcs elvei kényszer alakjában, túlvilági büntetések által érvényesítettnek és egy az államéletre nézve is annyira fontos erkölcsi világrendet az emberi nem ezen gyermekkorában másképp létesíteni nem is lehet.²⁾ Ezen kényszer nyomása alatt mesterkélten jön létre az, mit lelkiismeretnek szokás nevezni. Ezen időszakban az emberek nézetei az iránt, hogy mi legyen erkölcsi szempontból jó és helyes, mi legyen megengedve és mi nem, — még rendkívül eltérnek. Az elaggott apák agyon ütése,³⁾ az emberáldozat, a rabszolgaság, a zsidóüldözés, az inquisitio és kínvallatás az illető korszakokban épen nem tekintettek az erkölcsessel ellenkező cselekedeteknek; mert az emberek egész erkölcsi rendje nem egészséges és nem természetes alapokon nyugodott.

Az ember erkölcsi cselekedeteinek biztos rugója és alapja csak akkor van, ha nem mesterséges kényszer biztosítja az embereknek ezen körbe eső cselekedeteit,

¹⁾ Ily értelemben elfogadhatók B ü c h n e r szavai: »Neben Bildung sind Glück und Wohlstand Hauptquellen der Moral und Tugend.«

²⁾ Eudamonismua.

³⁾ Pápuák és Bodokudok ma is.

hanem magában az ember természetében és jellemében rejlő érzés és jóindulat. Egyedül ennek fölkeltése fog tehát az erkölcs számára biztos alapokat szolgáltatni. Az ember minden erkölcsös cselekedetei egyedül két alapra vihetők vissza: a jogérzet és részvét embertársunk sorsa iránt. E kettő képezi egyúttal minden állami erénynek és így magának az állam-erkölcstannak is alapját.

A két legfőbb erény tehát az államélet terén is ép úgy, mint a magán életben, az igazságosság és embertársaink szeretete: e kettő képesíti az államhatalom összes tényezőit és az állam minden tagját mindazon erénynek gyakorlatára, melyek az állami életben mint magasabb erkölcsi kötelek szerepelnek és melyeknek részletes összeállítása az államerkölcstannak egyik további feladatát képezi. Az igazságosság és humanismusból folyó magasabb erkölcsi kötelesek az államban azon állás és hatáskör szerint különböznek, melyet a különböző államatagok elfoglalnak. A legfőbb államerényekből folyó erkölcsi kötelek tehát a szerint osztályozhatók, a mint azok: 1) az államfőre; 2) az államügyek viselésével megbízott személyekre (hivatalnok, képviselő és esküdt); 3) az állampolgárokra általában vonatkoznak.

Ezen tényezők mindenikének más-más erkölcsi kötelek és erények felelnek meg, melyeknek azonban mind a három tényezőre nézve az igazságszeretet és emberszeretet képezi közös forrását. Az igazságszeretet az egész államéletnek nélkülözhetlen alapját képezi, az emberszeretet pedig első sorban az alattvalók és a polgártársak szeretetében pontosul össze, a mi ezen határon túlmegy, az már az általános erkölcs tan körébe tartozik.

Mindazon kötelek és erények elősorolása, melyek ez alapon az állami élet sokféle viszonyaira nézve fölláthatók, ezen bevezetés keretén túlmennek és így csak azon általános erkölcsi köteleseket említ-

jük meg, melyek az állam minden tényezőire egyformán alkalmazandók és melyek az erkölcstan két legfőbb erényének kifolyásait képezik, ezek következők:

a) Mindenki az államban csak azt törekedjék megvalósítani, a mi senkinek jogait nem sérti és se saját jogait ne érvényesítse mások jogainak árán, se ne engedje magát a gyengébbek jogainak megvédésétől elriasztani.

b) Polgártársainak életcéljait époly tiszteletben tartani, mint saját céljait és a mennyiben saját céljai megengedik, azokat elő is mozdítani.¹⁾

c) Végre valamennyinek közös jólétét saját egyéni céljai és szükség esetén saját léte fölé helyezni; vagyis magát a közjóért föláldozni. Ez minden állami erénynek legmagasabb fokát foglalja magában és az önzetlen hazaszeretet érzelmében nyilvánul. A valódi hazaszeretetnél az emberi önzés teljesen megszűnik és az ember polgártársainak jólétét saját jólétével teljesen azonosítja, illetőleg saját jóléte fölé helyezi.²⁾ A hazaszeretet adja meg az állam tagjainak a valódi közszellemet, mely nélkül virágzó államélet nem is képzelhető. Az állami boldogság ideálja: a testvériség, csakis ott érhető el, hol az egyes polgár a köztudat ezen magas fokára emelkedett. Az ó-kor classicus államaiban a jobbak és nemesebbeknél a hazaszeretet elérte ugyan azon fokot, hogy a polgár egyéni érdekeit az öszérdeknek alárendelni tudta, de az öszérdek, vagyis a haza érdeke nem foglalta egyúttal magában az állam minden tagjának jólétét, hanem csak

¹⁾ S c h o p e n h a u e r ethikai alapelve szerint: »Neminem laede; imo omnes quantum potes juva.«

²⁾ »Wer für sein Vaterland in den Tod geht, ist von der Täuschung frei geworden, welche das Dasein auf die eigene Person beschränkt; er dehnt sein eigenes Wesen auf seine Landsleute aus in denen er fortlebt, ja, auf die kommenden Geschlechter derselben, für welche er wirkt.« Schopenhauer: Die beiden Grundprobleme der Ethik. 1860.

az uralkodó elemeket s így a valódi testvéries érzés a hazaszeretet ezen nyilvánulásainál hiányzott, mert az aristocratiai elem saját jólétét a többiek jólétének árán szerezte meg. A hol ez így van, ott a hazaszeretettel még sokkal inkább önzők rugói, mint a hol az állam minden ember életcéljainak egyenlő védelmet nyújt.

Ezen általános elvek alapján az államerkölcstan a társadalmival egyenlő alapelvek és rugókkal bír ugyan, de attól részleteiben még is különbözik:

1) mert az állam erkölcstanból folyó kötelmek azon állás szerint különböztetendők meg, melyet valaki az államban elfoglal;

2) mert az áldozatok, melyeket az államerkölc elvei rónak az egyes tagokra, nagyobbak és behatóbbak az általános erkölcsi kötelmeknél; több viszonyra terjednek ki és mindig az egész állam javára vagy megmentésére céloznak;

3) végre, mert az államerkölcstanban az állam java a legfőbb cél s így az erkölcstan elveit mindig ezzel kell összeegyeztetni.

Az állam-erkölcstannak végső föladata tehát az állam javát (a »salus rei publicae«-t) mint legfőbb törvényt az erkölcs törvényeivel összhangzásba hozni.

Jegyzet. Az államerkölcstan szoros összefüggésben áll a társadalmi erkölcstannal és e tekintetben a jelen mű későbbi fejezetére utalunk. Az államélet erkölcsi oldala a keleti népeknél képezte legelőször figyelem tárgyát: a *Chouking*, a *Manu*, a *Zend-Avesta* és *Korán* igen sok tant foglal magában uralkodó és alattvaló erkölcsi kötelmeire nézve, a zsoldárok és királyok könyve szintén. Az államélet tulajdonképeni erkölcsi oldalára a keresztény erkölcstan már kevesebb gondot fordított, sőt az államélet minden viszonyai csakhamar az erkölcs minden elveitől függetleneknek tekintettek, mint melyekre az erkölcstanok nem alkalmazhatók. Az államerkölcstan csak újabban képezi ismét a tudományos megfigyelés tárgyát és e tekintetben említést érdemelnek: *Morgenstern*: *Mensch, Volksleben* stb. I. 30 sk. 1. — *Monnard*: *Kecht u. Pflicht, ihr gegenseitiges Verhältniss als sittliche Grundlage des Gesamtverhaltens in Bezug auf das Glück des Einzelnen u. das Recht der Volker*. Kleberfeld. 1854. — *Heid* *Verfassungsrecht* 1.199—233. 1., hol

a fent említett szent könyveknek ide vonatkozó erkölcsstanai is idézve vannak. Főleg azonban M o h l és L i e b e r érdeme, hogy egy állam-erkölcsstan tudományos rendszerének létesítésére megtették az első tudományos kísérletet. Amaz Encyclopedia magyar ford. 330 sk. és Literaturgeschichte der Staatswissenschaften I. 45 — 116. l. és III. 709. l. Lieber pedig: Manuel of political ethics 2 k. 1838. című művében. — Végre hazánkban K a u t z műve említendő: Politika 1875. II. kiadás 27. l. és a mű első kiadása, mely e kérdéssel behatóbban foglalkozik.

20. §. Az államérdekek viszonya az erkölcs elveihez.

Egy külön állam-erkölcsstan fölállítását némelyek azért tartanak fölöslegesnek, mert az nem foglalhatna magában amúgy sem egyebet, mint a társadalmi erkölcsstan elveinek egyszerű alkalmazását;¹⁾ mások ellenben (Machiavelli) az erkölcsstan elveit egyáltalán nem tekintik az államéletre alkalmazhatónak, mert az államcélok az erkölcs elvei fölött állanak és ezekkel szemben is érvényesítendők. Épen ezen utóbbi irány követőinek mai napig is szélesen elterjedt tanai teszik szükségessé, hogy a társadalmi erkölcsstan alapelveire támaszkodva, az állam-erkölcsstan egy önálló rendszere állíttassék föl és a tudomány útján igazoltassék az erkölcs elveinek alkalmazhatása az államéletre. Ezen feladat már magában is elég arra, hogy az állam erkölcsstan önálló fejtegetés tárgyát képezze.

Mindenesetre az államélet terén is a főcél az állami lét fontartása, úgy mint az egyes emberre nézve, de az egyes ember magasabb erkölcsi kötelmeihez tartozhatik gyakran saját létét föláldozni, míg az állam létére, mely annyi egyéni léttel áll szoros összefüggésben, ezen elv nem alkalmazható. Az állam tehát minden körülmény között fontartandó és épen ezen szempontból merül föl azon kérdés váljon: alkalmazhatók-e ily rendkívüli esetekben is az erkölcs szabványai? — E kérdés megoldásával mindenekelőtt magát az álla-

¹⁾ A többi között hazánkban K a u t z.

mot és annak létét nem szabad az államhatalom létevel azonosítani. Machiavelli és követői a hatalom megtartását tekintették a főcélnek, pedig ott, hol a hatalom csak erkölcstelen eszközökkel szereshető vagy tartható meg az államhatalom kezelői számára, ott nem az állam léte van veszélyeztetve, hanem egyedül a hatalom birtokosainak léte, és a körülmény, hogy ezek hatalmukat már csak erkölcstelen eszközökkel tartathatják fön, a hatalom tarthatlanságának és annak bizonyítéka, hogy ezen hatalom új, életerősebb elemek által váltandó föl. Erkölcstelen eszközökkel csak az erkölcsökben mélyen alásülyedt népet lehet kormányozni. A hol tehát a kormány erkölcstelen, ott az egész társadalmi élet is az, és ily állam, a történet tanúsága szerint, az enyészetnek kérlelhetlen áldozatává lesz.¹⁾

Mindennek daczára, számos államtudós állítása szerint, az államéletben igen gyakran fordulhatnak elő esetek, midön az erkölcs elveinek alkalmazása magát az államéletet veszélyezteti. Ezen állítás helyességének megítélhetése szempontjából következő kérdéseket kell megoldani és az erkölcs elveivel összhangzásba hozni:

- 1) Lehet-e államcélokra egy jogtalanul vagy erkölcstelenül létrejött ténnyt felhasználni? —
- 2) Lehet-e államtények által hallgatag vagy nyíltan elismerni oly erkölcstelen tényeket, melyeket az állam megszüntetni nem képes? 3) Meg lehet-e szüntetni a jogtalanul létrejött tényeket, ha ez által az államélet veszélynek tétetik ki? 4) Meg lehet-e szegni az adott szót vagy esküt, ha a viszonyok megváltoztak? vagy az állam kitünő haszna úgy kívánja.

Ezen kérdések mindenike két szempontból vehető vizsgálat alá: az állam beléletére nézve és államoknak egymáshoz i viszonyára nézve.

»Minden állam támasza, talpköve a tiszta erkölcs,
Mely ha kivesz, Róma ledől s rabigába görnyed.«

Berzsenyi.

1) Az első kérdést illetőleg az állam belső életében fordulhatnak elő események, melyeket megakadályozni nem függött az állam hatalmától, és melyek erkölcstelen tények ugyan, de az állam közbejötté nélkül jöttek létre és következményeikben az államnak válnak hasznára. Ily tények következményeit fölhasználni az erkölcs egyáltalán nem tiltja. Különbön ezen tények legtöbb esetben oly természetűek, hogy azokat magasabb szempontból az egyénnek sem lehet mindig mint erkölcstelen tényeket fölronni. Tell Vilmosban például az sveici polgárok méltán tisztelik az önzetlen és bátor hazafit, kit egyrésztől nemes jogérzete, másrésztől önzetlen hazaszeretete tudott egy oly tényre reá bírni, mely rendes körülmények között büntény ugyan, de abból Összes polgártársaira oly nagy előny háramlott, hogy a tény polgártársai iránti önzetlen testvéri szeretetnek kifolyása volt. Igaz, hogy ez nem jogosít föl azon általános erkölcstani elv fölállítására, hogy a z s a r n o k o t m e g s z a b a d ö l n i, de egyes esetekben, hol a tény erkölcsi rugói egész tiszták, hol azok egy nemes emberi jellem tanúságai: az állampolgárok csak nemesebb ösztöneiket követik, ha aényt nem azonosítják az erkölcstelen rugókkal bíró büntényekkel. Az állam tehát ily áldozatot a maga javára nemcsak elfogadhat, hanem utólag, mint hazafiúi erényt tekinthet; de ily természetű tényekre valakit előlegesen ösztönözni már nem volna erkölcsileg védelmezhető,¹⁾ mert oly

¹⁾ Azon írónknál, kik az államerkölcstan egyes jelenségeit figyelemmel kísérték, már az ókorban igen fontosnak tekintetett azon kérdés megoldása: *v a l j o n s z a b a d - e a z s a r n o k o t m e g ö l n i?* így Polyb. II. 59, 6—60. — Cor. Nepos: Timol. és Cicero: De off. 6, 4, 23. — A z s a r n o k m e g ö l h e t é s e m e l l e t t nyilatkozik: Mariana (jezsuita): de rege et regis institutione I, 1. Élesen támadják meg ezen elvet: B o d i n: De la Republique II, 5. Hobbes: De cive: Cap. XII. §. 1. és Jun. Brutus: Vindiciae contra tyrannos-Edinburgi 1579. p. 82. és 108. M i l t o n inkább

tények számára, melyek általán csak egészen rendkívüli körülmények között bírhatnak erkölcsi értékkel és rendes körülmények között büntények, általánosan alkalmazható szabályt fölállítani nem is lehet¹⁾. A tény utólagos megítélésénél a rugók tisztasága és önzetlensége, tisztán erkölcsös eszközök hiánya és a közérdek és közjó kétségtelen előnye lehetnek egyedül irányadók.

2) Az állam csakugyan épen azon magasabb föladatánál fogva, hogy az általános közjót lehetőleg előmozdítsa és alattvalói javát minden módon biztosítsa: juthat oly sajtószzerű helyzetbe, hogy az erkölcsteleniséget vagy hallgatag túrni, vagy bizonyos intézmények által még elismerni is kénytelen. Ez azonban, ha a dolog természetét mélyebben kutatjuk, nem ok arra, hogy magát az államéletet olyannak tekintsük, mint melynek összességére az erkölcs elvei alkalmazhatók nem volnának. A prostitutio, az uzsora és némely nemzeteknek általánosan bevett erkölcstelen szokásai rendszerint oly természetűek, melyeket az államnak a pusztá tilalom által kiirtani soha sem sikerül, sőt a tilalom nyomása alatt sokkal veszélyesebb és féktelenebb alakban terjednek. Ily esetben tehát épen a közerkölciségnek van kárára a tilalom, az állam tehát ezen erkölcstelen tényeknek elismerése által épen a közerkölciség érdekében cselekszik, mert egyedül ily módon képes ezen általános erkölcstelen tényeket oly módon szabályozni, hogy azok lehető legcsekélyebb mértékben terjedjenek. Az uzsorát és prostitutiót még mindig jobban lehetett korlátozni ott, hol

államjogi szempontból tárgyalja a kérdést; ő nem orgyilkosságról, hanem a népítéletéről szól. (Defensio pro populo anglicano 1650).

¹⁾ Mint azt péld. Spinozza teszi, midőn mondja: »Den Tyannen, dessen Tyranei unerträglich geworden, muss man todt schlagen, wie einen tollen Hund.« De Spinozza egészen mást ért zsarnok alatt, mint pl. a jezsuiták és Jaques Clemens.

részben elismertetett, mint a hol egyáltalán tiltatott. A nemzeti szokások és a vallási életből származó erkölcstelen tények pedig, mint például a pogány Bachanáliák csak lassanként a műveltség terjedésével irthatók ki és akkor is többnyire csak úgy, ha az állam azokat helyeselni látszik és kezdetben csak a nagyobb kinövésék elhárítására törekszik. Itt az állam tehát szintén nem jön közvetlen összeütközésbe az erkölcscsel, hanem teszi azt, a mi a közerkölcsiség érdekében szükséges.

3) A magán életben a valódi javulás főföltétele mindenesetre az, hogy a múltban elkövetett bűntények következményei lehetőleg elháríttassanak, illetőleg jóvá tétessenek; de ezen elv alkalmazása két nehézségbe ütközik az államban; az első, hogy a jogtalanságnak és erkölcstelenségnek rendszerint nem ugyanazon személyek voltak előidézői, kik később a józan erkölcs elveit akarják alkalmazni az államban; másodsor hogy ily tények következményei sokkal messzebb hatnak, semhogy azokat nagy áldozat és erőfeszítés nélkül jóvátenni lehetne. Az államéletet tehát a múltból maradt erkölcstelen tények jóvátevése kedvéért veszélyeztetni nem szabad. Az állam hájárta el a jogtalanság és erkölcstelenség következményeit mindennütt, hol az az államélet komolyabb veszélyeztetése nélkül lehetséges, a hol pedig nem lehetséges, ott törekedjék a jogot és erkölcsiséget a jövőre hasonló sérelmek ellen biztosítani és ily módon legalább erkölcsi elégtételt nyújtani.

4) Főleg az adott szó és eskü megtartása az, mely igen gyakran úgy lesz föltüntetve, mint eredményeiben veszélyes dolog, és épen ebből szokták következtetni, hogy az erkölcs elveit az államéletre alkalmazni nem lehet. A mi e részben az állam beléletét illeti, ennek kell, hogy alapját képezze az adott szó szentsége. A politikai eskü, melyet a hivatalnok tesz, minden körülmény között megtartandó és meg is tartható azon egy-

szerű okból, mert az államhatalom személyesítőjének nevére letett eskü magát az államhatalmat illeti s így kell, hogy arra nézve nyújtson garantiát, miszerint a hatalom gyakorlata az államban megakadni nem fog. Ha az államhatalom személyesítő je hatalmát elveszti, akkor magán személy lett, kire a letett politikai eskü nem vonatkozhatik többé. Viszont az államhatalom személyesítője sincs többé ily esetben a közjogi természetű ígéret vagy eskü által kötelezve, De valamint a hivatalnok esküje ily esetben az utódot illeti, mint a ki az államhatalmat gyakorolja: úgy az államhatalom birtokába jutó utódnak is erkölcsi kötelessége mindazon ígéretet beváltani, melyet a megváltozott körülmények mellett beváltani lehet. Ez az államhatalomnak erkölcsi tekintélyét és értékét csak növelni fogja.

Ha végre mindezen kérdéseket az államoknak egymás közötti viszonyaira nézve akarjuk megoldani: akkor igaz ugyan, hogy még több nehézség merül föl, mért az elvek alkalmazása ilyenkor kölcsönös és nem pusztán az egyik félnek akaratától vagy tetszésétől függ: váljon alkalmazza-e azokat vagy nem? — másrészt azonban egyedül az erkölcs elvei azok, melyek az államnak más államhoz való viszonyában a nemzetközjog tökéletlen voltát pótolják és az államoknak egymás melletti békés fejlődését biztosítják. A becsületesség, az adott szó vagy ígéret beváltása az államoknak egymás közötti érintkezésében kell hogy alapul szolgáljanak, mert e nélkül a népekben egyáltalán megrendül a hit az erkölcs elveiben és az erkölcstelenség magára az állam beléletére is átmegy. A hol más államok kijátszása, hit- és szőszegés az államokkal való érintkezésnél alapelv volt, ott rendszeren az állam beléletében is hiányzottak az erkölcsös elvek. Egyik erkölcstelenség a másikat vonta maga után. A hit- és esküszegést csalás, orgyilkosság követte, a jogérzet és emberi érzés az államból csakhamar kiveszett és az

egészséges államélet alapföltételei csaknem teljesen hiányoztak.

Egyedül a háború az, amelynél a két egymással szemben álló fél létért küzdve olyeszközökhöz is nyúlhat, melyek az erkölcs szigorú bírálatát ki nem állanák, de az erkölcs elvei azért itt is alkalmazhatók az által, hogy hogy senkinek ne okoztassék több rossz, mint a mennyit az állam önvédelme igényel, és hogy a kisebb rossz csak akkor használtassék, ha általa az önvédelem valóban megkönnyíttetik. Csel által győzni vagy az ellenfél árulását fölhasználni tehát az erkölcs magasabb elveivel melyek főleg az embertársak javát tartják szem előtt és melyeknek vezér-fonala az emberek szeretete épen nem ellenkezik. A jog érzetnek és az embertárs iránti szeretetnek az ellenséges viszony sem szabad kivesszni, hanem inkább ekkor is követelni kell annak nemesebb sugallatát mindenütt, hol általa a létért folyó küzdelem nem kockáztatik.

Mindezekből tehát láthatjuk, hogy az erkölcs elveit az államélet minden viszonyai között nem csak lehet, de kell is alkalmazni, és hogy azok alkalmazása az államéletet épen nem veszélyezteti. A történet egész folyamában minden nemzet történetének legszebb lapjai azok, hol a hazaszeretetet és a haza érdekeinek bátor megvédése nem hiányoztak a nagylelkűség nemes tettei, melyeket a jogérzet és az emberek iránti nemes gondolkodás sugalt. A nagylelkűségnek és honfírényeknek kiváló tényei pedig mindig a nemzet erkölcsös társadalmi életének voltak kifolyásai. Nem minden kornak és népnek egyformák ugyan nézetei erkölcs dolgában, de az államok fejlődése és tökéletesedése még is mindenkor abban nyilvánul, hogy a jog és az erkölcs elvei tiszteletben tartatnak és hogy maga a közvélemény élesen ítéli meg az államhatalom mind azon tényeit, melyek a nép erkölcsi érzetével ellenkeznek és ezen erkölcsi érzet az egész emberi nem egészséges elemeinél mindig finomabb és tökéletesebb lesz

Van ugyanis minden embernél és nemzetnél, a mely első vadságából kibontakozott, egy bíró, mely megmondja neki, hogy mi jó és mi nemes, és ez a benne kifejlett jogérzet és rokonérzet embertársai iránt. Az előbbi korábban fejlődik, a rokonérzet pedig a humanismus általános eszméje alatt csakhamar követi. E két érzelem egészséges fejlődését természetesen a ferde nevelés és a fanatizmus egy egész nemzetnél épúgy megronthatja, mint az egyes embernél és az állam élén álló egyéneknél.

Jegyzet. Az állam-erkölcstannak tudomány ös rendszerét eddig csak is Mohl törekedett fent idézett dolgozataiban megállapítani; a jelen §-ban fölített kérdéssel azonban az államtudományi írók legnagyobb része foglalkozik, főleg mióta Machiavelli a »Fejedelemről« írt (Perlaky S. által magyarra fordított) művében minden erkölcsi elvet mellőzve állítá föl tanait. Ellene ír legelőször Bodin után az 1740-ben Nagy Frigyes: Anti-Machiavelle c. művében. Az erkölcsi elvek alkalmazhatására vonatkozó bő irodalomból említendőek: Garve: Abhandl. über die Verbindung der Moral mit d. Politik. 1788. — Berg: Versuch über das Verhältniss der Moral zur Politik. 1790. — Ferguson: Principle of moral a. political. 1792. — Luden: Handbuch d. Staatsweisheit. 1811. — Droz: Applicat. de la moral A la politique, 1825. — Bluntschli: Staatslex. Art. »Politik«. — J. St. Mill: Utilitarianisme London. 1864. Zopfl: Grundsätze des gemeinen deutschen Staatsrechts. I. 17. fc. — Holtzendorf: Principien d. Politik. 1870. — 85. — 182. 1.

C. A politika, mint az állam élettana.

21. §. A politika fogalma, módszertana és fölosztása.

A régi görögök apró független államaikat πολις nak nevezték, s így politika alatt oly tudományt értettek, mely az államra vonatkozott. A politika tehát eredetileg nem volt az államtudományok egyik ága, hanem az összes államtudományokat foglalta magában. Az államtudományok fejlődésével természetesen azoknak egyes ágai mindig élesebben váltak el egymástól s

így lettek: az állami jog, az állam erkölcsstan és a politika önálló államtudományokká. A politika, alapjául a célszerűség elve tekintetett; de a célszerűség fogalma alatt kezdetben az államtudósok nem értettek egyebet, mint bizonyos gyakorlati szabályok összegét, melyek szerint az államhatalmat más államokkal szemben biztosítani, saját hatalmát pedig nevelni és kiterjeszteni lehessen. Machiavelli, kit a politika első alapítójának lehet tekinteni, épen csak azon kérdéssel foglalkozik, micsoda módokon lehet az államhatalmat megszerezni és megtartani. Mindéhez pedig szerinte és utána még hosszú ideig a politika művelői által a ravaszság és a tettes egy neme tartatott szükségesnek. A politika által tanácsolt eszközök mindig jók voltak, ha általuk a cél eléretett. Innét azután a ravaszságot és furfangot, melylyel valaki saját érdekét érvényesíteni és másnak érdekét kijátszani tudta, még a magánéletben is politikának sőt jó politikának nevezték. De valamint a rabulismus vagy jogcsavarás tanai nem tarthatnak igényt a jogtudomány elnevezéseire, úgy az ily politika sem foglalhat az államtudományok keretében helyet. A kik az államélet vezetésénél ily politikai szabályokat követtek, azoknak saját önző céljaikat elérni néha sikerült ugyan, de az állami élet ép fejlődését, vagy az emberi nem haladását nem mozdították elő soha. Egy államtudomány rendszerének föllállításánál nem az lehet a cél, hogy valaki saját hatalmát fönntartsa és növelje, hanem hogy magát az államéletet mindig jobbá és tökéletesebbé tegye. A politikának tárgyát tehát nem bizonyos ravasz ügyességnek szabványai képezik, hanem elvek, melyek alkalmazása által az államélet minden viszonyai az államtagok és az emberi nem javára válnak. Ily elvek azonban csak az államélet helyes fölismerése által jöhetnek létre; s így politika alatt gyakorlati értelemben azon mély államférfim bölcsességet kell érteni, melynél fogva valaki az államéletet és annak

valódi szükségleteit helyesen fölismerni képes és az államélet minden uszonyait az emberi nem javával és fejlődésével öszhangba hozni tudja. Ezen magasabb államférfiul működésnek irányt adni van hivatva a politika. Minthogy pedig ezen iránynak biztos alapját egyedül az államélet fejlődési törvényeinek ismerete képezheti, tehát a politikának tudományos föladata nem lehet más, mint az államot alkotó szervek életműködését egészben és részeiben figyelemmel kísérni és mindazon szabályokat, melyeket ez alapon fölismerünk, egy rendszerbe összefoglalni.

Ily értelemben a politika az állam élettana, mely minden egyes szervnek és magának az egész nagy testnek életműködésével és ezen működés törvényeivel ismertet meg bennünket.

A politika, mint tudomány, tehát azon elvek, illetőleg törvények rendszeres foglalata, melyek az állam egyes szerveinek és magának az államnak mint egésznek életműködését és fejlődését szabályozzák.

Egyedül ezen törvények ismerete adhatja meg a képességet ahoz, hogy az államéletet vezessük vagy arra előnyös befolyást gyakorolhassunk. Ez lévén a végcél, a politika tágabb értelemben ugyan a gyógy tant is magában foglalja, de azért a tudomány lényegét még is az állam élettani törvényei képezik s így a politikát méltán tekinthetjük az állam élettanának. Az állam ugyanis ép úgy, mint minden organismus a nagy természetben, nem valami sajátságos külső erő, hanem saját belső ereje által fejlődik, s így az állami bajok elhárítására is a beteges sérelem maga indítja meg azon működést, melytől a baj gyógyulása várható. A tudomány beavatkozása tehát az államélet egész menetében egyedül arra szorítkozhatik, hogy

a) a természet gyógyerejét segíti, ott, ahol az nagyon gyöngé;

b) f é k e z i, a h o l a z é l e t m ű k ö d é s r e n d -
k í v ű l h e v e s ;

c) végre vezet i, h o l a z é p á l l a p o t m e g
v a n, h o g y é p f e j l ő d é s é b e n m e g m a r a d j o n .

Egyedül ez azon irány, melyben az államéletre sikerrel és jótékonyan lehet hatni, ezen iránynak egész alapját és kiindulási pontját pedig mindenkor a tényleges állapotnak helyes felismerése fogja képezni, mi bizonyos élettani törvények nélkül nem képzelhető, ezek ismerete pedig önmagától fog azon gyógyeszközökre vezetni, melyek a tényleges állapotnak legjobbban megfelelnek.

Az itt mondottak után önmagától következik azon módszer, melyet a politikában követni kell; az nem lehet más, mint az inductio általános módszere, melylyel a bevezetésben mint minden államtudomány egyedüli módszerével már megismerkedtünk. A politikára alkalmazva ezen módszert, igen figyelmes és beható vizsgálatra van szükség, hogy annak alapján helyes élettani törvények birtokába juthassunk.

Mindenekelőtt az államnak minden alkotó részeivel a bonctan analógiája szerint kell megismerkednünk, mi az áll a m é s t á r s a d a l o m t a n f ő l a d a t a ; ismerni kell továbbá minden egyes résznek fejlődési menetét és azon befolyásokat, melyet ezen fejlődés magára az egészre, t. i. az államra gyakorol és erre az áll a m t ő r t é n e t t a n í t m e g b e n n ű n k e t ; ¹⁾

¹⁾ Nem minden történeti munka felel meg ezen föladatnak, csak az, mely a leíró elbeszélésektől eltekintve, főleg a fokozatos fejlődést és annak minden akadályait és küzdelmeit állítja szem elé, mint ezt pl. az emberi nem általános haladására nézve L a u r e n t t e s z i. A történet jelentőségére nézve helyesen jegyzi meg M u l l e r : »Wer ein Haus zu bauen verspricht u. es auf Sand gründet, oder ein Kartenhaus macht, ist ein Betrüger; so der politische Schriftsteller ohne Kenntniss der Geschichte u. Statistik.« Genfer Briefe u. Geschichte A történet fontosságáról a politikára, nézve Ranke értekezésére utalunk. Sämmtliche Werke 24. kötet 280. sk. 1.

3) vizsgálat alá kell venni az emberi nem fejlődésében felmerülő minden tényeknek befolyását az állam- és nép-életre, ez a kulturtörténet és népisme főadata, és

4) magának azon államnak egyéni alkatát és viszonyait alaposan föl kell ismerni, melyre a tudomány elveit alkalmazni akarjuk, erre nézve a statistika, a hazai történet és jogtörténet szolgáltatja a szükséges anyagot.

Mielőtt végre mindezen vizsgálatok alapján levonnók azon általános törvényeket, melyek az államéletet uralják, az államjog és erkölcs törvényeihez kell azokat viszonyítani, mert a nyert törvény helyességére nézve e kettő nyújtja a végső próbakövet, miután az államéletnek csak oly irányú fejlődése lehet ép és egészséges, mely a jog és erkölcs fejlődését nem akadályozza, hanem ezzel harmóniában áll.

Midőn tehát az államélet beható vizsgálata alapján általános érvényességű törvények föllállítására törekszünk, következőket kell szem előtt tartanunk:

1) A legáltalánosabb érvénnyel bíró törvények is az egyes államok különféle viszonya szerint más-más alakban nyilvánulnak a nélkül, hogy ez által az illető törvény általánossága csorbát szenvedne. A külső alak eltérései tehát még nem bizonyítanak egy általános érvényességű törvény léte ellen.

2) Az államéletben ok és okozat között szerves összefüggés létezik, úgy hogy egyik a másokra visszahat, egyik a másikat föltételezi.

3) Az államélet folytonos fejlődése közepett mindig újabb és újabb tények merülnek föl, melyek az államéletben új állapotokat teremtenek és ezen új állapotnak új eszmék felelnek meg a nélkül, hogy a változhatlan élettörvényeket zavarnák, sőt inkább azoknak hatályát emelik és az államélet fejlődését előmozdítják, annak nem ritkán új erőt kölcsönöznek. A keresztény-

ség például a világvallás eszméjét egész új viszonyok között élesztette föl Európa népei között és ez által az állam és egyház közti viszonyt teremtette; a könyvnyomtatás föltalálása az élő szó és egyházi szónoklatok nagy befolyását a közvéleményre megszüntetett és helyébe a sajtó hatalmát alapította meg az államban; a lőpor föltalálása a háború m e c h a n i s m u s á t vonta maga után és megszüntette a személyes bátorság óriási értékét; a gőz és villany az anyagi javak értékét óriási mértékben növelte és ez által a gazdasági életnek eddig ismeretlen élénkségét létesítette: mindez az államélet fejlődésén nem zavarta, sőt hatalmasan előmozdította, de azt, ki az államéletet vezetni volt hivatva, mindenkor arra készítette, hogy az államélet újabb tényezőit számba vegye és az államot föntartó intézményeket ahhoz alkalmazza.

4) Az államélet fejlődési törvényeiből természet-szerűleg következik, hogy e fejlődést külső tények ép úgy akadályozhatják és enyészettel fenyegethetik, mint előmozdíthatják; sőt hogy ugyanazon okok, melyek egészséges viszonyok között a fejlődésnek hatalmas rugóivá lesznek, beteges vagy rász irányú életfejlődésnél halált hozók. Maga az egész emberi nem, mint egy nagy társadalom, mindaddig, míg benne elegendő egészséges életerős elem létezik, szakadatlanul halad előre és épen a haladás ezen élet-törvénye az egyik államnak életerejét növeli, a másikat enyészetre készíti.

Mindezek alapján tehát a politikának első föladata az államélet fejlődési törvényeit fölismerni és ezek ismerete alapján az egészséges állapotot föntartani és fejleszteni igyekezni, a kóros állapotnak pedig okát lehetőleg eltávolítani; s így a politika köréből nem maradnak kizárva azon intézmények sem, melyek által az államéletre hatni lehet, csakhogy az alapos élettani ismeretek alapján ezeknek inkább csak álta-

lános irányt, mint minden körülmények között alkalmazható részleteit lehet megállapítani.

Valamint a természetben a korhadat és rothadatot az egészséges és életerős váltja föl és helyettesíti, úgy az államban is csak azon intézményeknek lesz értéke és haszna, melyek az államéletet a haladás általános törvényével összhangba hozzák; melyek a jog és erkölcs fejlődését nem akadályozzák; végre melyek a népek életerejét és jólétét fejlesztik és őket a fokenkénti tökéletesedés felé vezetni törekcszenek.¹⁾

Ha ezen általános eszméhez akarjuk az államintézményeket alkalmazni; akkor mindenek előtt az állam összes alkatrészeinek szervezetével és ezen szervek általános fejlődési irányveveivel; azután pedig az állam szerveik működésével kell megismerkedni.

E szerint a politika két fő részre oszlik:

I. RÉSZ:

Az államhatalom alkotó szerveinek ismerete és fejlődése, azoknak egymáshoz való viszonya; azon alkok vizsgálata, melyekben ezen szervek, mint egyes egészes egész nyilvánulnak, ezen különféle alakok hatása és befolyása az állam és társadalom életfejlődésére. Az állam szervei a maguk egységében az állam alkotmányát képezik és így a politika első része az alkotmányt foglalja magában.

A II. RÉSZ.

Az alkotmányban foglalt egyes alkotó szerveknek működését kíséri figyelemmel és az egyes részeknek működési törvényeit foglalja magában. Az államhatalom összes működését tágas értelemben kor-

¹⁾ »Die Politik soll die staatlichen Einrichtungen im Sinne des Fortschrittes entwickeln, die Kraft u. Wohlfart der Nation lieben, nach einer höheren Culturstufe streben. E s c h e r: Politik. I, 11. 1.

mányzatnak nevezzük és így ezen rész a kormányzatot foglalja magában.

A politika ezen két önálló részének csak legfőbb irányadó eszméit és rövid vázlatát lehet ezen bevezetés

keretében megértenünk.

Jegyzet. A politika fogalmának kifejtésével különböző szempontból részletesen foglalkoznak: A c h e n w a l l: »Die Staatsklugheit«. 1779. 4. kiadás 12. §. — S p i l l e r: Politik 1. sk. 1. — M ü l l e r J.: Staatsweisheitslehre. 1810. 10. 1. — S c h m i t t h e n n e r: XII. Bücher vom Staate. 1839. I, 30.1. — M o h l: Encycl. 362. sk. 1. Litteraturgesch. der Staatwiss. III, 548. sk. 1. B ü l a u: Encycl. d. Staatsw. 267.1. E s c h e r: P o l i t i k: 1. sk. 1. H o l t z e n d o r f: Theorie der Politik 3. sk. 1. B l u n t s c h l i: Staatswörterb. 8. k. art. »Politik.« B u c h e r: Traité de politique II, 439. sk. 1. Hazánkban: P a u l e r: politika alatt azon elvek foglalatját érti, melyek alkalmazása által az állam céljai legsikeresebben foganatosíthatók«. Encycl. 210. 1. K a u t z pedig »a közcélokra irányuló államtevékenység szabály elveinek rendszeres foglalatát, vagy az államszervezés és kormányzás tudományát.« Politika. II. kiadás 1875. 28. 1. Kautz különben művének teljesen átdolgozott kiadását egészen tapasztalati alapokra fekteti és az inductiv módszert követi.

A politika irodalom történetét tárgyalják: R a u: Primae lineae historiae politices. Erl. 1816. — P i a c i d u s: Litteratur der Staatslehre 1798. — E r s c h: Litteratur der Jurisprudenz u. Politik mit Einschluss der Cameralwissenschaften. Lipsce. 1823. W e i t z e l: Geschichte der Staatswissenschaft. Stuttgart, 1832. — S c h m i t t h e n n e r: Gesch. d. Staatswissenschaft. XII. Bücher v. Staate. I. k. 1839. M o h l: Gesch. u. Litteratur der Staatswissenschaften. 1858. III. k 339—407. 1. — B l u n t s c h l i: Gesch. des allgemeinen Staatsr. u. der Politik. München 1864. Magyarra fordítá A c s á d i I g n á c az akadémia által kiadva. Hildebrand: Geschichte der Rechts u. Staatsphilosophie. 1860. P ö l l i t z: Staatswissenschaften. II. kiadás 1827. I. kötet 349. sk. 1. az 1600 óta megjelent művek könyvészetével. — B l a k e y: Hist. of political literat. London. 1854. Janet: Histoire de la philosophie moral et politique. 1858. — Hazánkban B e n c u r: Társadalmi rend 82—147. 1. P a u l e r: Bevezetés az észiootanban 46. &k. 1. főleg K a u t z: Politika.

22. §. Az alkotmány fogalma és alakjai.

Ha az államélet fejlődésére befolyást akarunk gyakorolni, akkor az első föltétel mindenesetre mind azon működő szervekkel, azok rendszerével és egymáshoz viszonyával megismerkedni, melyek az egész államéletet alkotják és melyeknek beható tanulmányozásából vonhatjuk le egyedül azon általános törvényt, melyek az állam életfejlődését szabályozzák és melyekhez az államélet vezetésénél alkalmazkodni kell. A politikában tehát mindenekelőtt vizsgálat alá kell venni azon egész szervezetet, mely az állam minden életképes alkatrészeit magában foglalja és akarata által az egész államélet irányát kijelöli. Ezen szervezet pedig, mely az egész államéletet szabályozza — az alkotmány.

Az alkotmány ugyanis fogalmát képezi mindazon szerveknek, melyek együttvéve az állam akaratának kifejezésére és érvényesítésére hivatvák.¹⁾

Minden magánakaratot kizáró általánosan kötelező közakarat nélkül állam nem is képzelhető s így a közakarat kifejezésére hivatott szervek minden államban léteznek, tehát minden államnak van alkotmánya. Alkotmányról e szerint általában mindenütt szólhatunk és nemcsak ott, hol az államhatalom több tényező között oszlik meg és mindeniknek működési köre bizonyos intézmények által biztosítva van; az

¹⁾ »Was in der materiellen organischen Natur des Pflanzen- und Thierreichs der Organismus heisst, nämlich das Ineinandergreifen und Zusammenwirken der einzelnen, verschiedenen Organe, so dass an dieses Ineinandergreifen die ganze Existenz des Lebensprozess, oder die Fortdauer des Ganzen geknüpft ist, — das ist für die politischen Gesellschaften die organische Verfassung. Vollgraff: Staats- und Rechtsphilosophie. Frankfurt, II. k. 106. 1.

ily intézmények természetesen az alkotmány szervek főállását és működését nem csekély mértékben biztosítják és egy öntudatosan kifejlődött alkotmány szervezetnek bizonyítékát képezik. Ezen intézmények összege az illető államnak alkotmányjogát, vagy közjogát alkotja.

Az alkotmány ezek alapján általános fogalom lévén: alkotmánytan alatt az államéletet alkotó összes szervek alakulásának és fejlődésének törvényeit értjük, tekintettel azon befolyásra, melyet ezen törvények az egész államéletre gyakorolnak.

Az alkotmány tannak feladata tehát nem lehet egy alkotmány ideált felállítani, mely az egyes államok igényeinek, az ott felmerülő ezerféle és egymástól lényegesen eltérő viszonyoknak meg nem felelhet: hanem magát az alkotmányszervek életfejlődését felismerni, s így a fejlődést mindig oly irányban vezetni tudni, mely a fejlődés természet-törvényeinek és az államélet igényeinek leginkább megfelel.

Az alkotmánytannak vagy alkotmányi politikának tehát mindenekelőtt a létező alkotmányokkal, azoknak természetével és befolyásával az államéletre kell foglalkozni, hogy azután meglehessen ítélni váljon az alkotmány előmozdítja-e az egész államélet fejlődését, vagy akadályozza-e azt. Az akadályok okait pedig szintén csak az alkotmány szervek élettörvényeinek beható ismerete alapján ítélni lehetjük meg. Ha vizsgálat alá vesszük a különféle népek és államok alkotmányait úgy a mint a történet azokkal megismertet bennünket; akkor azt találjuk, hogy ezen alkotmányoknak bármennyire eltérjenek egymástól vannak bizonyos általános alakjaik, melyek szerint azokat külön-külön csoportokba osztva vizsgálataink tárgyává tehetjük. Az osztályozásnak olyannak kell lennie, hogy abba minden alkotmányt be lehessen illeszteni és az általános csoportban minden egyes alkotmánynak jellemző vonásait felismerni.

Az alap, melyen az összalkotmányok ily osztályozását létesíteni lehessen háromféle lehet: a szerint a mint vagy az alkotmányok történeti fejlődése, vagy azok életelve, vagy az államban létező legfőbb hatalomra vagyunk tekintettel.

Ezen osztályzás valamelyikének alapján megkülönböztetett csoportok képezik azután az alkotmányalakokat, melyeket államalakoknak (Staatsform) is szokás nevezni.

Alkotmányalakok alatt tehát az állam alkotmányainak azon csoportjait értjük, melyekbe a különféle alkotmányokat azon célból összefoglaljuk, hogy azon közös törvényeket felismerhessük, melyek szerint az alkotmányok egyes szervei és maga az egész alkotmány fejlődik. Az alkotmányok felosztása tehát bizonyos alkotmányalakokra igen fontos, s így az alkotmányok vizsgálata helyes eredményre csak akkor vezethet, ha az alkotmányok osztályzása célszerű alapon jött létre.

A történeti fejlődés alapján helyes osztályzást létesíteni igen nehéz, mert az alkotmányok fejlődését a történeti események gyakran megszagatják, gyakran visszaesések által zavarják s így pusztán a történeti események rendéből nehéz a valódi fejlődési törvényt felismerni. Az alkotmányok életelve alapján ellenben az egyes alakok között nem lehet elég éles válaszfalat létesíteni; mert Mohl, Welcker, Ahrens és mások, kik ezen alapot követik magok is beismerik, hogy egymástól lényegesen különböző alakok ugyan azon életelvvvel bírhatnak. Egyedül tehát az államban tényleg működő legfőbb hatalmat vehetjük az alkotmányok osztályzásánál alapul, de ezen osztályzásnál nem szabad pusztán a külső látzatot alapul venni, hanem az államban tényleg működő legfőbb politikai erő alapján kell az osztályzást keresztül vinni, mert csak így lesz megérthető, hogy például a királyokkal bíró Sparta aristokratia,

Egyiptom, Meröe vagy a zsidóállam theocratia volt. Ez alapon tehát a felosztás lényegesen el fog térni attól, melyet sokan pusztán az alkotmány külső alakja szerint létesítettek.

Politikai erő alatt ugyanis azon tényezőket kell érteni, melyek az egész alkotmány alapját és életerejét képezik; s így a legfőbb hatalom tényleges birtoka mindig ezen politikai erők kezében van, ezek adják meg az alkotmánynak a sajátzerű, jelleget; ez dönt az iránt, hogy melyik alakhoz soroztassék valamely alkotmány. Azon politikai erő, melyben az alkotmányszervek minden hatalma összpontosul, többféle lehet; Vagy:

1) egyes embernek kiváló tekintélyében pontosul össze minden mozgató politikai erő az államban és ekkor az alkotmány alapja az egyeduralkodás, vagy Monarchia. Vagy:

2) egy bizonyos eszme képezheti valamely népeletben a legfontosabb politikai mozgató-erőt s ilyenkor az alkotmány alakja az eszmeuralom (ideocratia) melynek általános és közönséges alakja az istenuralom vagy theocratia; vagy

3) a társadalom egyik eleme gyakorol túlsúlyt és hatalmat a társadalom és állam fölött és mint organisált test, az az politikai rend a legfőbb politikai hatalmat képezi és ekkor az alkotmány rendi vagy aristocratiai;

4) vagy az állam összes polgárai, mint egyetlen politikai testület absolut és korlátlan hatalmat gyakorolnak az államban és ez a községi democratia (a commune);

5) végre a társadalomnak minden alkalmas eleme, az államban létező minden politikai erő és tényező egy nagy politikai egészet képez és a lehető legigazságosabb és méltányosabb képviselőlet alapján minden alkalmas elemet bevon az alkotmány szeneibe és ez a képviselőleti alkotmány. Ezen alkotmányok

mindenkének ismét többféle osztályai lehetnek, részint azon alapok és okok szerint, melyeken az egyik vagy másik tényezőnek hatalma alapul, részint azon személyek szerint, melyek az egyik vagy másik alak keretén belől az alkotmány szervei között kiváló helyet foglalnak el.

Így a Monarchia azon ok, vagy elv szerint melyen az egyeduralkodó kiváló tekintélye alapul lehet: vagy patriarchális, hol a közös származáson alapuló családi tekintély képezi a hatalom kifejezését és az egyeduralkodó apai hatalommal analóg hatalmat gyakorol; vagy patriominialis, hol a fejedelem hatalmát, magánjogi tulajdonjog címén bírja; vagy közjogi, hol hatalmát a néppel létrejött szerződés alapján bírja, és ez alapon vagy választás vagy örökség alapján nyeri el a hatalmat; vagy a u t o c r a t i a i, hol egyedül saját akarata és önkénye által, minden nyílt vagy hallgatag elismerés nélkül szerezte meg a hatalmat. Az aristocratia ismét a társadalomból kiváló és az uralmat gyakorló elemek szerint lehet papi, katonai, születési vagy birtok aristocratia. A képviseleti alkotmány végre lehet az alkotmány élén álló legfőbb személy szerint monarchiai vagy demokratiai a szerint a mint az alkotmány élén álló személy önhatomú tényező, vagy a nép egyszerű megbízottja.

Az alkotmányok fejlődésében az alkotmányok fő és alap alakjai ezen alosztályokkal sokféleképen összevegyülnek és az államfejlődés legprimitívebb állapotának a patriarchális uralom; a népek zsenge ifjúkorának az istenuralom; a fejlődő kornak az aristocratiai és községi népuralom az érett férfikornak pedig a képviseleti uralom felel meg. A Monarchia pedig rendszerint egy ember kiváló tekintélye által az átmenetet a fejlődés egyik szakából a másikba megkönnyíti és elősegíti, a fejlődés kinövésait akadályozza és ilyenkor tekintélye a nép egészséges

elmei által támogattatik; vagy ezen fejlődést akadályozza és nehezíti, a hatalmat saját önző céljaira kizsákmányolja és ilyenkor az autocratiát és despotiát létesíti.

A fejlődés legmagasabb fokát mindenesetre a képviseleti alkotmányban leljük fel, mely minden politikai és társadalmi erőt magában egyesíteni törekszik; ezen alkotmány képes leginkább az erők teljes egyesítése által egy nagy életerős nemzeti államot teremteni, a szabadságot biztosítani, az állami és társadalmi erők fejlődését előmozdítani.

Ezen előnyök teszik a képviseleti alkotmányt az alkotmányok eddigi fejlődésének fénypontjává.

Az alkotmány tannak faladata az eddig előadottak után az egyes alkotmány alakok fejlődését és szervezetét beható vizsgálat alá venni és ez alapon az alkotmány alakoknak általános fejlődési törvényeit levonni.

J e g y z e t. Az alkotmányalakok felosztását behatóan tárgyalják: Aristoteles: Politika · III. és IV. Cicero: Respublica: I, 29. 45. Bodin: De la Republique II, 1 — 7. Nagy Frigyes: Versuch ü. die Reginungsformen. 1777. Oeuvres: IX. V i c o; Principi di una scienza nuova d' interno alia commune natura delie Nazioni. 1725. — Levita: Volksvertretung 20. sk. 1. M ú l l e r János: Staatsweisheitslehre 17 — 28. 1. D a h l m a n n: Politik. 13. 1. S t a h l: Staatslehre 211—20. 1. Morgenstern: Mensch, Volksleben u. Staat II, 525. sk. 1. R ö s c h e r: Naturlehre der 3 Staatsformen. Allg. Zeitsch. f. Geschichte. IV, 24. 1. V o r l a n d e r: Die Staatsformen in ihrem Verhältniss zur Entwicklung der Gesellschaft. Tub. Ztsch. 14. kötet. — Leo: Studien u. Skizzen zu einer Naturlehre des Staates. 1833. Bluntschli: Psychologische Studien u. Staat u. Kirche 229. sk. 1. Staatsrecht I, 269. 1. és Staatslexicon IX. kötet. Art. »Staat.« S c h l e i e r m a c h e r: Über die Begriffe der verschiedenen Staatsformen Abh. der Akad. der Wissenschaften in Berlin 1844. — 15. phil. Classe 14—19. 1. Trendelenburg: Naturrecht 428. 1. Held: Staat u. Gesellschaft II, 658 — 685. 1. — Staatsrecht 440—483, 1. és System des deutschen Verfassungsrechtes 338—349. 1. M o h l: Encycl. 69. 1. és Gesch. u. Litteratur d. Staatswiss. I. k. 261. sk. 1. W e l c k e r: Die letzten Grunde v. Recht, Staat u. Strafe. 1839. — Universal Encycl. 1829. és Staatslexicon. Art. Staatsverfassung. A h r e n s: Naturrecht If, 260. J. W a i t z: Politik 35. és

108. I. Vollgräff: Staats u. Rechtsphilosophie II. 296. Escher: Politik II, 15. sk. 1. Rotteck. Vernunftsr. II, 185. I. Arnd: Die Staatsverfassung nach dem Bedürfniss der Gegenwart. 1857. 161. I. Guizot: Histoire des origines du gouvernement repes Paris. 1854. L 84. I. Lavaleye: Essai sur les formes de gouvernement. 1872. — Hazánkban főleg K a u t z művére utalunk, hol mindezen kérdések kiváló gondnal tárgyalvák. Politika II. kiadás 195. sk. 1. K u n c z: község lapja 1875. 14 és köv. szám.

23. §. Az alkotmánytan általános és legfőbb törvényei.

Ha az egyes alkotmány alakokat azok szerveit és fejlődését az előbbi §-ban kijelölt alapokon beható vizsgálat alá vesszük: akkor bizonyos az összes alkotmány alakokra nézve egyképen érvényes törvények ismeretére jutunk, melyek egyúttal az alkotmányok megítélésének próba követ képezik, mert csak azon alkotmányok tekinthetők életre valóknak melyek ezen általános törvényekkel öszhangban állanak, minden más alkotmány csak kinövést képez, melynek vagy el kell veszni az állammal együtt, vagy a törvényeknek megfelelőleg átalakulni,

Az alkotmány alakok beható vizsgálatából mindezenelőtt azt tanuljuk, hogy azok ép úgy mint minden a nagy természetben a fejlődés törvényei alatt állanak s így minden egyes alkotmány alak a nélkül hogy átváltoznék, folyton jobba és tökéletesebbé lehet, úgy hogy a átmenet egy tökéletesebb alakra lasanként minden rázkódhatás nélkül megtörténhetik annyira, hogy gyakran egy régibb alak névleges főállása mellett az alkotmány tényleg egészen más és új alakot vehet magára. De viszont minden egyes alkotmány alak fejlődésében fordulhatnak elő visszaesések, melyek folytán az illető alkotmány alak többé kevésbé elfajul és ily elfajult alakokkal mindannyiszor találkozunk, valahányszor az alkotmányos hatalom birtokában levő politikai erők nem az állam élet előmozdítását és a közérdeket, hanem saját magán érdekeiket tartják irány-

adónak. Ily elfajulások az államéletnek ép ügy, mint az egész emberi nem fejlődésének akadályait képezik.

Az alkotmányok vizsgálatából továbbá azt látjuk hogy eredetileg az alkotmány az egyes államoknál és a nép élet általános cultur fejlődésében nem valami tényleges intézkedés által önkényüleg, nem emberi akarat vagy szeszély által; hanem a szükség parancsa folytán önmagától fejlődik ki. Az alkotmány eredetileg sem törvény, sem más tételes intézkedés által, hanem az állami öszélet fejlődése által jön létre; annak eredeti forrassát nem államjogi intézkedés, hanem a nép szokásai, hajlamai, emlékei és képzelő tehetősége képezik; s így minden mi erre befolyást gyakorol az alkotmány fejlődésre sem maradhat hatás nélkül. Innét van hogy a népek jelleme, gondolkozása és azok társadalmi élete az alkotmány szervezetében rendszerint vissza tükrözik. A mely alkotmány a társadalmi étellel nem áll öszhangzásban, az rendszerint ennek fejlődésére akadályozólag hat, mi által az államakarat és népélet között sűrűlódás jön létre, mely minden haladást az államban lehetetlenné tesz. Az alkotmánynak tehát az adja meg a valódi életerőt, ha a nép fejlődése, egyéni jellege eb gondolkozásával öszhangban áll ügy azonban, hogy egyúttal a nép fejlődését és tökéletesedését előmozdítsa, a társadalmi élet hibáit és kinövéseit orvosolja, a mi ismét csak ügy lehetséges, ha az alkotmány egész szervezete elég erős ahoz, hogy az államéletet föntartani és összetartani tudja, hogy azon központot képezze, melyekhez az egész állam élet fűződik és mely az egész államéletre irányadó befolyást gyakorol. Ez ismét csak akkor lehetséges, ha az alkotmány szervezet annyira ki van fejlődve, hogy minden körülmények között a saját szervei által létesített közakaratot érvényesíteni képes és semmi a szervezetten kívül eső akarat a közakarattal ellentétben ne érvényesülhessen.

E mellett azonban az államban működő és az

államnak életet kölcsönöző minden életerőknek szabad fejlődést és mozgást kell biztosítani, mert mint az államjogból láttuk egyedül a szabadságnak és a jognak harmóniája képes életerős állami állapotot teremteni és mert az alkotmány szervezet is mindannyiszor megerősödik és megújul valahányszor szervei közé újonnan kifejlődött életerős társadalmi erőket vesz föl; ilyeneket pedig épen a szabad állami mozgás, az egyéni és társadalmi szabadság létesít. Ezen szabadságot mindig azon arányban kell biztosítani, a mily arányban az az állam lakosai között fejlődik. Mindez azonban csak akkor lehetséges ha az alkotmány szervezete nem merev és változhatlan, melyből azután az életképesség szükségképpen kivész, hanem a kor igényei és a nép fejlődéséhez képest folyton átalakítható és javítható. Oly alkotmány bír tehát csak elegendő életerővel, mely minden elejtendő elavultnak és minden fölkarolandó újnak szabad utat nyit. Ez által egyúttal biztosítva van az alkotmánynak szakadatlan és folytonos fejlődése, mely kellő lépést tart az idővel és a népek fejlődésével, nem fog soha crizisek és erőszakos forradalmak által megszakíttatni és egészen új a népéletnek talán még kevésbé megfelelő forradalmi állapotban létre jött alkotmány által helyettesíttetni.

Az összes alkotmány alakok és az egész alkotmányos szervezet fejlődési törvényeit tehát röviden a következőkben foglalhatjuk össze:

1. Minden alkotmány alá van vetve a fejlődés törvényének s így mindenik alkotmány alak képes bizonyos fokig az államélet fejlődését előmozdítani.

2. Két egymással teljesen egyenlő alkotmány nem létezik, mert az alkotmány mindenkor a nép társadalmi élete, egyéni jellege és gondolkodásának kifejezése és csak azon alkotmány lehet életre

való mely a nép élet egyéni jellegének megfelelő.*)

3. Csak azon alkotmány állhat fenn és fejlődhetik, mely:

a) a szervei által létesített közakaratot minden magánakarattal szemben érvényesíteni képes és elég erős a h o z hogy az állam életet fõntartsa és össze-tartsa.

b) Az egyéni és társadalmi jogot a hatalommal összeegyeztetni és ez által a szabad fejlődést biztosítani képes,

c) mely minden u j o n a n kifejlõdött életerõs társadalmi elemet az alkotmány szervezetébe fõlvenni képes;

d) mely minden elejtendõ elavultnak és minden fõlkarolandó újnak szabad utat nyit.

4. Mind ezen felül pedig az alkotmány fejlődésének egyrészrõl a nép jogi és erkõlcsi fejlődésével harmóniában kell állani, de egyúttal e kettõnek egészséges fejlődését elõsegíteni.

Ezen elvek mind meg annyi kritériumát fogják képezni annak váljon az alkotmány életfejlõdése egészséges és élet erõs-e, vagy nem. Minden alkotmány, mely ezen fejlõdési törvényekkel õszhangzik — jó; mindenik, melynél ezen törvények kifejlõdése akadályozva van — rós z. Absolute jó alkotmány ezen törvények szerint nem létezik.

Jegyzet: Ezen fejlõdési törvények nagy részének ismerete más régibb politikai írónál sem hiányzott ugyan, de azokat mai napig legtöbb írónál csak részben és elszõrva talajuk fõl. Így A r i s t o t e l e s: Politika II, 6. — C i c e r o: De rep.

*) »Eine Nation, welche nicht nach eigener Fagon seelig zu werden versteht gehõrt nicht in den Himmel der Freiheit, sondern in das Fegefeuer der Fremdenherrschaft.« — F r õ b e l Theorie d. Pol. I, 205 l.

II. 21. — Machiavelli: Livius 10 könyvéről XXV. fejezet, magyarra fordította Pados. — Montesquieu: L'esprit de lois. L. XIX. — Bluntschli: Staatsr. II. k. 90. 1. — Stahl: Staatslehre 281. sk. 1.

24. §. A kormányzattan rendszere és fő elvei.

A politikának második feladata azon fő szervek működésének törvényeit ismertetni meg, melyek az alkotmány szervezetében, mint önálló szervek fejlődnek ki. Minden államhatalomnak működése ugyan is, mint a 6. §-ban láttuk bizonyos körökre oszlik és ezen körök funkcióit az alkotmány bizonyos önálló szervei teljesítik. Mennél jobban fejlődik ki az alkotmány annál önállóbb és tökéletesebb szervekkel bír az állam működési köreinek teljesítésére. Ezen önálló működési köröknek is megvannak a maga törvényei, melyek az illető szervek működését szabályozzák és ezen törvényeknek úgy jutunk birtokába, ha figyelemmel kísérjük mind azon szervek működését az államban, melyek az egyik vagy másik működési kör teendőinek elvégzésére hivatvák. A kormányzattan feladata tehát először megismertetni azzal, hogy melyik működési kör teendőinek elvégzésére mely szervek legalkalmasabbak és minő viszonyok között mily irányú működést teljesítenek, azután pedig azon általános törvényekkel ismertetni meg, melyek ezen működést szabályozzák. Minden államban, mint tudjuk háromféle működési kör létezik, u. m. a kormányzás, törvényhozás, és bírói hatalom gyakorlat a. A kormányzati politika feladata tehát az alkotmányos szervek működését ezen három irány szerint vizsgálni és így a kormányzati politika három részre oszlik; u. m. 1. A törvényhozási politika; 2. a szorosabb értelemben vett kormányzási politika és 3. a bírói hatalom gyakorlata.

1. A törvényhozási politika.

Azon szervekkel, melyek a törvényhozás gyakorlatára hivatják az alkotmányi politika ismertet meg. Az ott megismertett szervek működésének legfontosabb eredménye a törvény. A törvény az egész állam életnek elvi és állandó szabályzására törekszik s így az államélet minden részének irányát jelöli ki, az államélet minden viszonyaira befolyást gyakorol, ép azért az alkotmány minden szerveinek működése mintegy a törvényhozásban öszpontosul és az alkotmány szervezet mindenik tényezője e téren befolyását érvényesíteni igyekszik. Mennél fejlettebbek az alkotmány szervei, annál határozottabban kell azon szerveknek és azok egymáshoz viszonyának kijelelve lenni, kik a törvényhozására hivatják és annál határozottabban és élesebben kell ezen szervek működésének előtérbe lépni, mi írott törvények hozása által történik. Addig még valamely államnak viszonyait írott törvény nem szabályozza, nem is létezik teljesen kifejlődött törvényhozó hatalom; s így ezen hatalom működésének elveit is csak ott lehet tisztán fölismerni, hol a hatalmi tényezőkből önálló törvényhozó hatalom és az állam élet viszonyait szabályozó szokásokból írott törvény származik. E mellett a többi alkotmányos szerveknek fönmarad azon joga, hogy saját hatáskörükön belül és annak gyakorolhatása szempontjából törvényes tekintélyvel bíró határozatokat és rendeleteket hozhassanak. Ezek a törvénytől abban különböznek, hogy az államélet különféle viszonyainak nem maradandó és nem elvi szabályozását jelentik; hogy egyes fölmerült esetekre és nem általános viszonyokra vonatkoznak, hogy nem a törvényhozásra hivatott összes szervek, hanem azoknak legfeljebb egyes alkatrészei, vagy a törvényhozó hatalom alatt álló közegek által hozatnak; hogy ezen közegek azon jogát, mely szerint vagy saját belügyeikre,

vagy általános állami viszonyokra vonatkozó rendeleteket és szabályokat hozhatnak — a törvény jelöli ki s így mind ezen szabványok tekintélye a törvényen nyugszik. A rendelet a törvény által bizonyos államhatalmi funkciók végzésére följogosított személyek vagy közegek akarata, s így kötelező ereje a törvény korlátain belül oly általános, mint maga a törvényé; minden más határozat vagy szabályrendelet ellenben csak az erre följogosított tényezők saját belügyeire és csak saját testületök tagjaira bír kötelező erővel, ha csak rendelet vagy törvény által hatálya szélesebb körre is kiterjesztve nincs. Mind azon viszonyokat tehát, melyek az egész államélet és az állam összes tagjaira vonatkoznak: a törvény van hivatva szabályozni. A viszonyok különféleség szerint, melyet a törvény szabályoz: alkotmányi, kormányzati, pénzügyi, büntetőjogi, magánjogi, cultural (anyagi és szellemi) és vallási törvényeket kell megkülönböztetni.

A törvényhozási politika feladata tehát: 1. fölismerni azon általános elveket, melyek szerint a törvényhozó hatalom az államban kifejlődik és működik; 2. azon törvényeket, melyek az állam élet különféle viszonyait szabályozzák és melyeket ezen viszonyok szabályozására nézve életbe léptetni a törvény van hivatva; a fönt elősorolt különféle törvények minden neménél ugyan léteznek bizonyos általános szabályok, melyek az alkotmányi, pénzügyi, vallási vagy gazdasági törvények irányát kijelölik. 3. A törvényhozási politika feladata kifejteni azon elveket, melyek a törvényhozó hatalom viszonyát a kormányzati és bírói hatalomhoz, továbbá a törvény viszonyát a rendelethez és bírói ítélethez szabályozzák. Végre 4. a törvényhozási politika feladata kifejteni azon természetes és jogi korlátokat, melyek a törvényhozó hatalmat korlátozzák. *)

*) E részben egy igen fontos kérdést old meg G n e i s t: »Soll der Richter auch über die Frage zu richten haben, ob ein Gesetz Verfassungsmässig zu stände gekommen.« Berlin 1863.

A törvényhozási politika általános és legfőbb elveként pedig azt kell tekinteni: hogy a törvények mindenkor az államélet tényleges viszonyainak megfeleljenek, de egyúttal ezen viszonyok fejlődésére és javulására hasznosak; hogy megfeleljenek azon elveknek, melyeket az államélet egyéb viszonyaiból a jogtudomány, az erkölcsstan, vagy nemzetgazdaságtan derít föl; hogy végre világosak, könnyen érthetők és a különféle viszonyokat csak általában elvileg szabályozók legyenek.

2. A kormányzati politika.

Az államélet minden fontosabb viszonyait, mint láttuk általános szabványok által elvileg a törvények szabályozzák, de ezen viszonyok mint minden a természetben, egyes esetekben különösek, egyéniek és önmagukban véve egyetlenek; azokat azonban még is vagy a törvények általános szabványai szerint kell megítélni, vagy a különféle tényeket azokhoz alkalmazni: ez éj részről a bírói hatalom, más részről a kormányzat, vagy tágabb értelemben vett igazgatás föladata. A kormányzat hatásköre azonban sokkal tágabb, mert a kormány az egész államélet vezetésére és az állam egész területén a rend föntartására van hivatva.

A kormányzat föladata tehát nemcsak arra terjed ki, hogy egyes fölmerült esetben a törvényt erre alkalmazza, mint a bíró, hanem egyúttal arra is hogy a törvények megtartására minden tekintetben ügyeljen és hogy a törvényszegést, vagy a jogrend megzavarását már eleve is korlátozza. A kormány tehát a legszélesebb értelemben alkalmazza, végrehajtja és magyarázza a törvényt annyira, hogy egy jó kormány rossz törvény mellett sokkal több hasznosat tehet, mint a jó törvény rossz kormányval szemben: mert a kormány kezdeményez, ellenőriz, vezényel és magyaráz az államélet erezféle viszonyai között mindent, úgy hogy az államhatalomnak legjelentékenyebb részét kezeiben tartja. A

kormány az állam ügyeket vezeti, az állam élet minden viszonyaira fölügyel, igazgat és végrehajt.

Kormány alatt tehát azon közegek összegét kell érteni, kik az állam összes ügyeinek vezetésére, az állam minden részletes viszonyainak intézésére, igazgatására és fölügyeletére, végre a törvények végrehajtására hivatvák.

Ezen összes funktiók élén álló tényezők az alkotmány-szervezetnek képezik természetes alkatrészeit; s így a kormányzat élén álló szervek megismertetése már az alkotmányi politikának képezi kiegészítő részét, de ezen szervek működésök teljesítésében még számos segéd közegekre szorulnak, melyeknek fölismerése a kormányzati politika feladata.

A kormányzati politika tehát mindenek előtt azon szervekkel ismertet meg bennünket, melyek a kormányzat összes teendőinek elvégzésére hivatvák; azután vizsgálat alá veszi mindazon működési körökét, melyekre ezen közegek hatásköre kiterjed és megismertet bennünket azon tevékenységgel, melyet a kormány közegei e téren kifejtenek. Ezen egész tevékenységet szabályozó általános elvek pedig, melyeknek mindezen vizsgálatok alapján birtokába jutunk, képezik a kormányzati politika életelzeit, vagyis alapelzeit.

A kormányzati politika tehát e szerint 3 részre oszlik u. m. 1) A kormányzat általános tevékenységének jellemzése és a kormányzat közegeinek ismerete; 2) A kormányzat egyes köreinek és ária vonatkozó tevékenységének vizsgálata; 3) A kormányzat egész működését szabályozó általános törvények kifejtése.

A kormányzatnak önálló működési körei, melyek egymástól elkülönítve tárgyalandók, a következők:

1) Az egész állam szorosan vett beligazgatása, mely magában foglalja a rendészetet is, és

mely kiterjed a belső államrend és jogbiztonság megvalósítására és föntartására, a közjólét általános alapfeltételeinek megóvására és mindazon közegek ellenőrzésére, vezetésére és működési körének szabályozására, kik e téren mint kiegészítő közegek (község stb.) közreműködnek. Mind ez együtt belügy nevezete alatt a belügyi politika tárgyát képezi

2) Az állam közgazdasági ügyeinek intézése és vezetése, mely a termelés, forgalom és fogyasztás összes érdekeire és az itt közreműködő factorokra, u. m. természet, munka és tőke van hivatva fölügyelni és megvalósítani mindazt, mit a nemzetgazdaszat tudományának élet-törvényei a népek közgazdaszat! fejlődésére nézve szükségesnek tartanak. Mind ez együtt véve képezi a közgazdasági politika tárgyát, mely igen gyakran, mint a nemzetgazdaságtan tudományának kiegészítő része, alkalmazott nemzetgazdaszat címén a politikai tudományok köréből kiszakítva tárgyalatik.

3) A művelődés ügye az államban, mely kiterjed mindazon intézetek ismertetésére, melyek bármely téren a közművelődés és oktatás ügyét előmozdítják, ezeknek részint vezetése, részint ellenőrzése a kormányzat körébe tartozik és ezen vezetés és ellenőrzés elvei annál fontosabbak, mert az állam összes népeinek haladása a társadalmi szellem javulása és fejlődése, végre a józan erkölcsök és állami erények terjedése éppen ezen az utón eszközölhetek leginkább. Mindazon kérdések helyes megoldása, azok vezér-elveinek fölismerése és a cultura minden közegeinek ismertetése képezik együtt a cultur-politikát.

4) Az egyház ügyeinek az állam részéről való ellenőrzése; az egyházi közegeknek a kormány és egyes közegeihez való viszonyának kifejtése és a kormányzat általános feladata a vallással, annak intézményeivel és hitelével szemben: mind ez együtt az egyházi politika feladata; ide tartozik egyúttal azon általános

elvek körösztül vitelének módozatait tárgyalni, melyeket a helyes törvényhozási politika kijelöl.

5) Az állam pénzügyi igazgatása, vagyis az államháztartás vezetése, az államszükségleteinek egybeállítása, az államjövödelmeinek és vagyonának kezelése és a szükséglet fedezésére szolgáló eszközök vagy javak előállításáról való gondoskodás; végre arra hivatott közegei és azok működésének ismertetése. Mind ez együtt a pénzügyi politika, vagy államháztartástan tárgyát képezi, melynek vezérelveit szintén a nemzetgazdaságtan tudománya jelöli ki.

6) A katonai igazgatás, mely kiterjed mindazon ügyekre, melyek az állam phisicai haderejének előállítására, kiállítására, szervezésére és vezetésére vonatkoznak és melynek elvei együtt a hadügyi politika tárgyát képezik.

7) A külügy, vagyis az államnak más államokhoz való viszonya és az állam képviselésének szabályai a külfölddel szemben, úgy az állam minden külügyi elintésének fő elvei, melyek együtt a külügyi politikát képezik.

8) Végre mindezen fölül még a bírói hatalom gyakorlatának ellenőrizése, valamint ezen hatalom-körből folyó nem bírói, hanem kormányzati és igazgatási ügyek ellátása és kezelése szintén a kormányzat hatáskörébe tartozik és ily értelemben még az igazságszolgáltatás igazgatásának politikáját is meglehetne különböztetni, mely azonban a bírói hatalom gyakorlatának politikájával oly szorosan függ össze, hogy ennek kiegészítő részeként ezzel együtt tárgyalandó. Úgy hogy kormányzati politika következő, önállóan is tárgyalható szakokra oszlik:

1. belügyi politika;
2. közigazdászati politika vagy alkalmazott nemzetgazdászati;
3. művelődési politika;

4. egyházügyi politika;
5. államháztartási politika vagy pénzügytan;
6. hadügyi és
7. külügyi politika.

Mind ezek együtt véve azonban a kormányzatnak csak mind meg annyi ágait képezik és mint ilyenek azon általános vezérelvek által szabályoztatnak, melyek minden kormány létezésének életföltételét képezik és a kormányzati politika fő elveiként tekintendők.

A kormányzat kell, hogy minden körülmények között erős és egységes legyen s így az összes kormányzati közegeknek egy végső központban kell találkoznia, ki a legfőbb kormányzati hatalom gyakorlatára van hivatva, akár mint elnök, akár mint fejedelem. De ezen hatalomnak a szükséges erő és tekintély mellett egyúttal oly korlátokkal kell bírnia, melyek az emberi természethez oly közel eső visszaéléseket a hatalommal lehetlenné tegyék. Ez nem a kormányzat minden közegeinek merev központosítása által történik, mely az egyes közegek minden életerejét magába fölszívni törekszik; azokat minden önálló cselekvéstől és tevékenységi körtől megfosztja, az organicus kormányzati testet géppé alacsonyítja és ezáltal minden kormányzati működés azon pillanatban teljesen megszűnik, melyben a felső hatalom működni akadályozva van, azon életerő pedig a hiányzó közegeket szükség esetében saját erei által pótolni a kormányzatban teljesen hiányzani fog. A kormányzati hatalom egységes ereje tehát nem a merev központosításban, hanem a szabad, önálló és autonóm, minden külső beavatkozás ellen biztosított kormányzati tagokban, minők a család, a község és az öngazgatási területek. Ha ezeknek önállása, háztartása és gazdasága szabadon fejlődhetik és egyéniségük meghagyása mellett illesztetnek be a kormányzati tényezők közé, akkor veszély esetén mindenkors a saját életerejük által a központot hathatósan támogatni

fogják és a kormány akaratának rendkívüli tekintélyt kölcsönözni.¹⁾

A kormány továbbá a maga összes közegeivel és szervezetével az államnak egy önálló tagozatát képezi, mely önkarattal és önérdekkel bír és ezen akaratot és érdeket érvényesíteni is képes, de ezen akarat és érdek soha sem jöhet összeütközésbe a társadalom öszérdekével, hanem egyedül ennek öntudatos kifolyása, mely az egész társadalmi élet v i r á g z á s á t előmozdítani van hivatva.²⁾

Ha a kormány nem képes saját akarata és öntudata által az állam és társadalom öszérdekeit fölkarolni, hanem saját speciális önző érdekének, vagy egyik társadalmi osztály érdekeinek érvényesítésére törekszik, akkor az állam életerejét magába felszívja, a társadalmat önálló életerejétől megfosztja és magát az egész államéletet a nép szellemével és társadalmi életével oly összeütközésbe hozza, hogy az állam léte folyton veszélyeztetve van.

A kormány tehát az államéletet csak úgy képes vezetni és föntartani, ha a közérdeket önérdéke és egyes társadalmi osztályok érdeke fölé képes helyezni.

Végre minden kormányra nézve kell, hogy a j o g és e r k ö l c s korlátait mindenkor megtartsa, mert a mely kormány ezt megszegi, az csakhamar az egész né-

¹⁾ Ezt Lindner a magyar vármegyék példájával igazolja, mondván: »Die Weitgehendste Autonomie der Glieder eines politischen Ganzen bietet die ungarische Comitats-Verfassung dar. Und doch waren die Ungarn zu allen Zeiten ein leichtendes Beispiel des politischen Patriotismus. Ideen zur Psychologie der Gesellschaft.« 1871. — 283. l.

²⁾ »Wie alle Räder einer Uhr zu einem einzigen Zwecke zusammen Wirken, nemlich die Zeit abzumessen, so sollte das ganze Triebwerk einer Staatsverwaltung ebenfalls dahin abzwecken, dass alle verschiedenen Zweige der Regierung gleichförmig zum Wohl des Staates beitragen: denn dies ist der wichtigste Gegenstand, den man nie aus den Augen verlieren muss.« II. Frigyes: Über die Regierungsformen.

pet is közömbössé fogja tenni a jog és erkölcs tekintetei iránt, mi ismét tíz államélet földülésére vezet. Különben maradandólag csak oly kormány állhat fon, mely a nép szellemének, gondolkozásának és életnézeteinek kifolyását képezi. Ily értelemben igaz, hogy minden nép megérdemli kormányát.¹⁾

III. A bírói hatalom gyakorlata. Az igazságszügyi politika.

A bírói hatalom gyakorlata az államban önálló functio lévén, az államhatalom legfőbb közegeinek e téren csak az ellenőrizés és a tisztán igazgatási teendők elvégzése jut, a többi a bíró hatáskörét képezi, s így ezek önálló teendőit is bizonyos általános elvek szabályozzák, melyek kiderítése a bírói hatalom gyakorlata, vagyis az igazságszügyi politika föladatának.

A bírói hatalom gyakorlata arra szorítkozik, hogy a jogállapotot és jogrendet az alattvalókra nézve ítélet hozatal által föntartsa és így az igazságszügyi politika első föladata meghatározni azon jogkört, melyre a bírói hatalom kiterjedjen. Ez csak arra terjedhet ki, a mit ítélet által lehet elintézni, ítéletre pedig csak ott lehet szükség, hol a jogrend bármi tekintetben meg van zavarva. Ez pedig történhetik vagy valamely bűntény elkövetése, vagy valaki egyéni jogának el nem ismerése, illetőleg annak nem teljesítése által, mit ennek joga maga után von, vagy egyáltalán a törvény megszegése által.

Az első esetben a büntetés kimondása; a második esetben a jog bírói elismerése és a harmadikban a törvény jogérvényes magyarázása által állítatik helyre a jogrend és miután ezen esetek mindenike bírói ítélet által elintézhető, tehát a bírói hatalom körébe tartozik

¹⁾ »Ce ne sout pas les tyrans qui font les esclaves, ce som les esclaves qui font les tyrans.« L a u r e n t.

1) Büntető jog gyakorlata, melynek körébe tartozik annak megítélése, hogy a tény bűntény-e, hogy az valóban elkövetett-e és ki által és hogy a büntetés a bűnnek megfelelő roszt foglaljon magában és igazságos legyen. Az erre vonatkozó szabályokat a büntető politika foglalja magában.

2) A magán jog helyreállítása. Meghatározása annak, mi tekintessék az államban szerzett jognak és kit illessen ez? Továbbá mi tekintessék magánjognak, s így mi és mennyi tartozzék e címen a bírói hatáskörhöz? A magánjogoknak a közjoghöz való viszonya változtathatja-e azok magánjogi jellegét?¹⁾ A magánjogi politika tehát sokkal szűkebb a magánjognál, mert csak is ezen kérdések megoldására szorítkozik.

3) A bíró befolyása a közigazgatási ügyekre és a köz jog megóvására, melynek akkor van helye, ha tisztán közigazgatási kérdésekből, vagy közigazgatási intézkedésekből magánjogok sérelme támad, vagy ha a közigazgatási közegek között a törvény kérdés tárgyává lesz.²⁾ A bírói hatalomnak e téren viszonyát a kormányzathoz meghatározni a törvényhozási politika föladata. A bírói hatalom az állam minden más funkcióitól főleg az által különbözik, hogy reá nézve a jog nem korlát, hanem cél és épen azért működése két fő részre oszlik: az igazság kitudására és annak kimondására, amazt eljárásnak, emezt ítélethozatalnak nevezzük. Az igazságügyi politika legfőbb föladata tehát mindazon eszközök és módok vizsgálása, mindazon intézmények föl ismerése, melyek által a megzavart jogrend esetén az igazság kideríthető és azon föltételek meghatározása, melyek aziránt biztosítékot nyújtsanak, hogy a fölismert igazság ítéletileg

¹⁾ L. G e r b e r: Staatsrecht. 173. 1.

²⁾ E kérdéssel behatóan foglalkozik: B ä h r: Der Rechts-Staat 1864.

ki is mondassék. Azon elvek tehát, melyek által ez legjobban elérhető. Az egész igazságügyi politikának a lapelveit képezik.

Az eljárás fő feladata az igazságnak teljesen biztos kiderítése oly módon, hogy az a bíró figyelmét a lehető legvilágosabban fölkeltse. Azért legegyszerűbb eljárás az, mely egyúttal legtermészetesebb is, hol a bíró közvetlenül érintkezik azokkal, kikre nézve a jogot alkalmazni kell, a legrégebb módja az igazságszolgáltatásnak mindenütt a nyilvános közvetlen szóbeli tárgyalás volt és ez az eljárás természetes útja. A jogszabályok fejlődése mellett nehéz ugyan az egyes nem jogértőknek saját jogaikat személyesen tárgyalni, de azért a fejlődés legmagasabb fokán is a bizonyítékok lehető legnagyobb közvetlensége, az ügyek élő szóval való nyilvános tárgyalása marad örökké az igazságszolgáltatásnak legjobb, leggyorsabb és legolcsóbb módja.

A bíró pedig akkor felel meg kötelességének, ha meggyőződését követve, azt ismeri el jognak, mit belső meggyőződése alapján annak tart. A végcél tehát az igazságszolgáltatás terén oda irányul, hogy a bíró minden ítélet hozatalnál egyedül belső jogi meggyőződését kövesse. A bírónak sohasem szabad valaki más által elismert jogot kimondani, hanem csak azt, mit ő tart jogosnak, nem fogadva el semmiféle tekintély utasítását; általában a bírónak minden képzelhető befolyás irányában semlegesnek kell maradnia és minden tekintet nélkül kell a jogot meg ítélni. Ennek külső biztosítékait a bírónak az állam teljes tekintélyével biztosított állása képezi (jövedelem és elmozdíthatatlanság); belső biztosítékait a bíró jelleme. Az állam kormányzati közegeire nézve pedig a bíró határozata ép oly tekintélylyel kell, hogy bírjon, mint maga a törvény, ők tehát annak mindenki irányában, ki előtte meghajolni nem akar, ép úgy érvényt szereznek kényszer vagy végrehajtás útján, mint magának a törvénynek. Ezek

azon fő szempontok, melyeken az egész igazságügyi politikának nyugodnia kell.

Jegyzet. I. A törvényhozási politikára nézve: B. Constant: Cours de politique constitutionnelle. 1861. II. Ed. L, 264. I. Held: Staat und Gesellschaft. L, 315. III. 208. sk. Staatsrecht: 104. I. Deutsche Verfassungsrecht. II., 229 — 254. §§. Bluntschli: Staatsrecht. L, 536. I. — Stein: Verwaltungslehre. I. k. több helyütt. — Boll eck-W e l c k e r: Staatslexicon Art. »Gesetzgebung.« Bluntschli: Staatswörterbuch Art. »Gesetz.« — M o h l: Staatsr. Völkerr. und Politik. L, 66 — 95. I. S c h m i d: Die Herrschaft der Gesetze. 1863. Gerber: System des Deutschen Staatsr. 137. I. Morgenstern: Mensch, Staat und Volksl. 55. §. — Hazánkban K a u t z: Politika II. kiadás. 336. sk. I. — II. A kormányzati politikára nézve: Vivien: Etudes administratives. 1859. II. k. Stein: Verwaltungslehre. 1865. és Handbuch der Verwaltungslehre und des Verwaltungsrechts. 1870. Magyarra fordítá K a u t z Gusztáv. — Bluntschli: Staatsrecht. II. k. és Staatslexiconja több helyütt. — Inama Sternegg: Verwaltungslehre. Innsbruck. 1870. — B ü l a u: Die Behörden in Staat und Gemeinden. — Kisselbach: Der Amerikanische Federalist. 1871. két kötet. Mayer: Verwaltungsrecht. 1862. Odilon Barrot: De la centralisation et de ses effets. 1871. Hazánkban Kautz: Pol. 347. sk. — III. A bírói hatalom gyakorlatára nézve: Bentham: De l'organisation judiciaire et de la codification, p. Dumont. 1828. — W e t z e l l: System des ordentlichen Civilprocesses. 1871. III. kiadás. — R e n a u d: Lehrbuch des gemeinen Deutschen Civilprocessrechts. 1867. — E n d e m a l l n: Das deutsche Civilprocessrecht. 1868. — O t e r l o h: Civilprocess. II. kiadás. 1861. — Bluntschli: Staatsrecht. II, 200. sk. és Staatswörterb. Art. »Gericht.« Lauk-tól. — Hazánkban Csatskó: A francia polgári törvénykezés. 1867. — Az igazság szolgáltatásnak a közigazgatáshoz való viszonyára nézve: Funke: Die Verwaltung in ihrem Verhältnisse zur Justiz. 1838. — K ü h n: Die Trennung der Justiz und Administration. 1840. — Stahl: Hechts und Staatslehre. 607. sk. I. — Regelsberger: Pözl kritische Vierteljahrsschrift. 4. k. 1862. évf. 52. sk. I. Bähr fönt idézett műve. Stein: Verwaltungslehre. I., 110. sk. I. — A büntető politikára nézve: Bentham: Theorie des peines et des recompenses par Dumont. 1840. — Feuerbach: Über Gerichtsverfassung und Verfahren. 1825. Mittermayer: Gesetzgebung über Strafverfahren. 1815. — Röder: Die herrschenden Grundlehren von Verbrechen und Strafe. 1867. — Szalay: A büntető eljárásról. 1841. Pauler: Büntető jogtan. Kautz Gusztáv: A magyar büntető jog. 1873. — Schnierer: A büntető jogelmélete. 1874.

IV. FEJEZET.

Társadalmi tudományok.

25. §. A társadalmi tudományok rendszere.

Ezen kifejezés: »társadalmi tudományok« oly sokféle értelemben használtatik, hogy annak közelebbi meghatározása, mielőtt az egyes társadalmi tudományok tárgyaltatnának, épen nem fölösleges. A társadalmi tudományok alatt a szó legtágabb értelmében sokan általában minden tudományt értenek, mely akár egyes társadalmi körök speciális viszonyaival foglalkozik, akár általán oly ismereteket tárgyal, melyeknek tárgyát bármi tekintetben az ember képezi, sőt vannak kik ezen is túl menve, az összes reáltudományokat is vagy azok legnagyobb részét a társadalmi tudományok körébe sorozzák. A kifejezésnek ily tág értelemben való használása azt minden jelentőségétől megfosztja; habár tagadhatatlan, hogy főleg azon tudományoknak, melyeknek tárgyát bármely értelemben az egyes ember, mint phisicai vagy szellemi lény képezi, mindig van bizonyos társadalmi szempontja, az orvos-tudományok például az emberrel nem mint társas lényvel foglalkoznak, mégis a meny nyiben ezek fejlődése magára az egész emberi nem jólétére is kihat, egyúttal társadalmi jelleggel is bírnak; vagy a bölcsészeti és reáltudományok (kivéve az erkölcstant) szintén nem bírnak szorosán vett társadalmi jelleggel, mégis a társadalmi élet számos viszonyaira kihatnak. Mind ez azonban nem elég ahoz, hogy a társadalmi tudományok keretébe vonassanak, mert ezen tudományok jellegét épen az képezi, hogy tárgyát

egyedül az emberek társas viszonya képezi. Az ember összes társas viszonyainak központját az állam képezi és ép ezért a szó tágabb értelmében minden esetre a társadalmi tudományok körébe az összes államtudományok is bevonhatók, mely értelemben ezen elnevezés a tudomány terén csakugyan igen általános elterjedést nyert. A jelen mű rendszere épen az állam és társadalom közötti különbségen alapulván, a társadalmi tudományok fogalma csak azon szűkebb értelemben vehető, melyben alatta azon tudományokat értjük, melyek az emberek társas együtt létének egyéb, nem közvetlenül az állami életre vonatkozó viszonyait kutatják. — Ezen tudományok mindenike a társadalomnak mint egy szerves nagy egésznek eszméjéből indul ki és a társas életet azon különféle szempontok szerint vizsgálja, melyek szerint az mint szerves egész az állam összekötő kapcsára való tekintettel fejlődik. Ezen általános fejlődésnek többféle iránya van, melyek mindenkének meg vannak a maga változhatlan törvényei és mindenk fejlődési iránynak a társadalmi tudományok egy-egy tudomány szaka felel meg. A társadalomnak, akár általán akár az egyes államokon belül tekintve, jogi, erkölcsi, történeti, ethnografiai és phisicai fejlődése van és ezen különféle fejlődési irány törvényeit föl kutatni vannak hivatva: a népisme, a művelődés története, a nemzetgazdászat, a jogtudomány, az erkölcsstan és a s t a t i s t i k a. Csak is ezek képezik együtt véve a társadalmi tudományok Összegét. Vannak ugyan még ezenfelül oly tudományok, melyek csak egy speciális társas kör életviszonyaira vonatkoznak, mint például az egyes felekezetek vallás tanai, de ezek az egész emberi nemet, mint egy nagy egészet fölölélő társadalmi tudományok keretébe be nem vonhatók s így csak az imént elősorolt társadalmi tudományok rendszerével fogunk röviden megismerkedni.

A. Népisme.

26. §. A népisme tárgya, feladata és rendszere.

Az egész társadalomnak alanya és főtényezője az ember lévén, mint társas lény, kell hogy az összes társadalmi tudományoknak azon tudomány képezze alapját, mely az embernek kiválóbb társas tulajdonán áll és ezen tulajdonoknak az embereknél előforduló jellemző különbségeivel ismertet meg. Mind ezen tulajdonok és azok különféle irányú fejlődése a társadalmi élet fejlődésére a legfontosabb befolyást gyakorolják; és ép ezáltal nyeri a népisme, mely az emberek különféleségeit tünteti föl — társadalmi jellegét. A népisme kiegészítő részét az ember tan — anthropologia — képezi, mely az ember származásával, természetével és azon állásával ismertet meg bennünket, melyet az ember a természetben elfoglal. Mind ezen kérdések megoldása szükséges ahoz, hogy az embereknek jellemzőleg különböző külső és belső szellemi tulajdonait meghatározhassuk és őket ez alapon osztályozhassuk.

Az emberi nem származásáról igen keveset tudunk és ép ezért az emberek közötti faj különbség okát is elég mély homály fedi. Annyi bizonyos, hogy az emberi nem egy, a történetileg még teljesen ismeretlen korban már lakta a földet és hogy az e téren tett kutatások a legnagyobb óvatosság és legszigorúbb bírálat mellett is egy, legkevesebb 7000 esztendő múltja engednek következtetni.¹⁾ Kétségtelen tény az is, hogy az egész emberi nem testi és szellemi tekintetben egyképen sokkal alantabb fokon állott, mint ma és a természet erőivel vívott nehéz küzdelem után tudott csak magasabb fokra emelkedni; végre az emberi nem bölcsője-

¹⁾ P e s c h e l ezt a legszigorúbb bírálat után a N i l melletti Ramses szobor alatti leletből következteti. Volkerkunde, 47.1.

ként a tudomány eddigi összes kutatásai szerint Ázsia azon részeit kell tekinteni, melyek a Tigris, Eufrat folyók táján vagy ettől nem messze fekszenek vagy legalább feküdtek.

Mind ezeket összefoglalva, az emberek közötti lényeges különbség dacára sem nyújt a tudomány csak egyetlen bizonyítékot is arra nézve, hogy az emberek több egymástól különböző törzsekből származtak volna, sőt épen ellenkezőleg minden adat határozottan az emberi nem e g y s é g e mellett bizonyít.

Igaz, hogy a közös származás külső jelei ma már annyira elmosódtak, a faj különbségek ellentétei oly éleseké váltak, hogy az emberi nemnek egy közös törzsből való származása iránt a legkomolyabb kételyek támadhattak, de a különböző fajok figyelmesebb vizsgálata épen ellenkezőleg azt bizonyítja, hogy a nagy ellentétek dacára átmenetekkel bírnak annyira, hogy gyakran a faj-különbség közötti határvonalat is alig lehet megtalálni. A faj különbség okát tehát, mint a legkiválóbb ethnografiai momentumot, épen nem lehet az emberi nemnek több különféle és törzsből való származásra visszavinni, habár annak ina is vannak igen tekintélyes védelmezői,¹⁾ hanem az ember közös származásából kell kimagyarázni.

A faj-különbség a legkiválóbb tudósok (Darwin és Wallace) magyarázata szerint egy oly korszak eredménye, melyben az egész emberi nem még a szellemi fejlődés oly alant fokán állott, hogy legkevesbé sem volt képes életmódját, ruházatát és szokásait egy teljesen új viszonyokkal és éghajlattal bíró lakhelyhez alkalmazni; s így az első emberek, kik ősi lakhelyöket elhagyták és új viszonyok közé jutottak, oly nagy halandóságnak voltak alávetve, hogy csak azon igen csekély számú szerencse-gyermekek maradtak életben, kik oly természetel jöttek a világra, mely az illető lakhely éghajlatának

¹⁾ C a r u s: Die Abstammung des Menschen. 2. kiadás. 1872.

és viszonyainak legjobban megfelelt, mely tehát képes volt az új lakhely előnyeit fölhasználni, a hátrányait pedig eltúrní. A néger például maradványa oly embereknek, kik egyedül voltak képesek az embernek akkori csekélyebb alkalmazkodási képessége mellett Afrika belsejében megélni; így az Eskimok, vagy az amerikaiak. Ezen processus mellett az illető viszonyoknak megfelelő individualitások átöröklés útján mindig élesekben fejlődtek ki, míg végre a ma sokkal kifejlődöttebb emberek között ezen éles különbségeket létesítettek. Ma, midőn az egyes fajok élénken kiválva állanak egymással szemben, midőn az ember kifejlett esze és kulturája által ezerféle módon megvédi magát az idegen éghajlat befolyása ellen, nem lehet csodálkozni azon, hogy ezen kérlelhetlen processus nem ismétlődik, habár az idegen éghajlat alatt az emberek halandósága ma is nagyobb és az európai ember nem egy helyen nem képes meghonosulni és nem is kísérletté meg eddig magát egy oly év századokig tartó kérlelhetlen sorsnak alávetni, mely végeredményében utódait lényegesen megváltoztva állítaná elő. A faj-különbség tehát szintén az emberi nem fejlődésének eredménye, mi nem csekély mértékben megnehezíti a népisme azon föladatát, hogy az emberi nemet faj különbség szerint osztályozva tüntesse föl.

A népisme föladata ugyanis magát az egész emberi nemet rendszeresen osztályozni azon különbségek szerint, melyek közöttük törzsök, műveltségi fokuk, testi és lelki tulajdonaik szerint léteznek és ezen osztályok mindenikének átalános állapotát és egymáshoz való viszonyát föltüntetni.

Ez csak úgy lehetséges, ha mindazon tényezők figyelembe vétetnek, melyek az emberek közötti fajkülönbségre befolyással vannak: ilyenek a koponya alakja, -) az agy alkata és nagysága, az arcél.

¹⁾ Welcker Hermann: Wachsthum und Bau des menschlichen Schädels. Lipsce, 1862. — Virchow: Entwicklung des Schädelgrundes. Berlin, 1857.

az ember nagysága és testalkata¹⁾ (főleg a mendence), a haj és az arc színe. De még mindezen külső jelek együtt véve is igen könnyen tévedésbe hozhatnak és teljesen rokon-törzseknek elkülönítésére vezethetnek, ha figyelmen kívül hagyjuk a fajrokonságnak gyakran nem csekély bizonyítékát képező szellemi tényezőket, minők: a) a nyelv,²⁾ mely gyakran igen fényes bizonyítéka a törzsek közötti rokonságnak; b) a szokások, melyek a különböző fajok jellemzése, de egyúttal azoknak egymáshoz viszonya szempontjából igen hathatós eszközt képeznek. Ha a különféle fajokat helyesen osztályozni és jellemezni akarjuk, akkor a ruházat, táplálkozás, lakás, fegyverzet, kereskedés, családi élet, társadalmi és vallási viszonyok mind megannyi részletek, melyek a fajok eredetére, egymással való érintkezésére és azoknak egymáshoz viszonyára nézve fölvilágosítást nyújtanak.

Ha mind ezen körülményeket összefoglaljuk, akkor azt fogjuk találni, hogy az emberi nem bár származásra nézve egy, mégis mai állapota szerint egymástól oly lényegesen különböző fajokra oszlik, hogy nem csak szokásaik, gondolkozásuk és egész társadalmi életök jellemző különbséget nyújt, de még maga a test alakja, alkata és színe is a szélső ellentéteket állítva szembe, — meglepő és lényeges különbséget mutat föl az emberi nem egységében. Mindennek számba vétele mellett az emberi nemet következő nagy csoportokra, mint egymástól különböző emberfajokra oszthatjuk föl:

1) Az australianak Australia és Tasmania lakói élesen nyilvánuló külső jelekkel, főleg a fej alkata és a haj tekintetében.

2) A papuák: Új Guinea és szigeteinek lakói, kiket szintén leginkább hajzatuk és sötét barna, gyakran csaknem feketébe menő arcszínök jellemez.

¹⁾ Quetelet: Anthropometrie. Brüssel. 1870.

²⁾ Bleek: Ursprung der Sprache. Weimar. 1868. Bötger: Sprache und Schrift. 1868. Spamersche Bibliothek.

3) A mongolok és hozzájuk hasonló népek hová Ázsia lakóinak legnagyobb részét, továbbá a malayi törzseket és Amerika őslakóit sorozzuk; közös ismertető jelük az erős és hosszú hajzat, bajusz és szakállnak csaknem teljes hiánya, sárga arcszín, mely majd barnább, majd vörösebb-sárgába megy át.

4) A Dravidák: Elő-india őslakói, kik az ária törzsnek Indiába törése előtt ennek egyedüli lakói voltak és önálló jellegüket sötét, csaknem fekete szín, hosszú fekete fürtös, de gyenge hajzat és gazdag szakáll által mai napig megtartották, úgy hogy őket, mint alsó kasztokat a vele lakó ariai törzstől első tekintetre meg lehet különböztetni.

5) A hottentottok és buschok, Dél-Afrika lakói (Buschmänner), kiket leginkább a sárgásbarna arcszín, ráncos bor, a csupasz test, keskeny fej és kis szemek jellemeznek.

6) A négerok Afrika őslakói magas és keskeny fejjel, vastag ajkakkal, fekete bőrrel és rövid göndör fekete hajjal.

7) A kaukázusi, vagy közép faj, (Mitteländische faece) mely Európa összes lakóit, éjszaki Afrika és Kis-Azsia lakóit és India lakóinak egy részét foglalja magában. Az arc színe majd egészen világos majd sötétebb Európa déli részeiben, sőt vöröses barna az az araboknál. A hajzat és általán a szőr ezen fajnál a leggazdagabb és itt fordulnak elő a legszebben kifejlődött arcok. Valamennyi törzs igen kifejlődött és a többi népekénél sokkal tökéletesebb nyelvet beszél. Ezen faj jellemző alosztályai: a hamitok, a sémiték és az indeurópai törzs.

Mindezen fajok egymástól elég élesen eltérő különbségekkel bírnak ugyan, de ezen jellemző különbségek nem minden népnél nyilvánulnak egyenlő élesen, sőt ellenkezőleg egyes népek az egyik fajtól a másikhoz való átmenetelt látszanak képezni; továbbá a fajkülönbségek nem is annyira merevek és változhatlanok

hogy náluk is ne lehetne bizonyos fejlődésről szólni és ép azért nem az éles határvonalok feltüntetése és azok föllállítása képezi a népisme kiváló föladatát, hanem inkább csak a jellemző különbségeknek nagy csoportokban való föltüntetése oly módon, hogy azok szerint az egyes fajoknak polgári, erkölcsi és szellemi fejlődését is föl lehessen tüntetni és az egyes fajok értékét és társadalmi jelentőségét e szerint megítélni. Természetesen az egyes fajok fejlődési állapotát nem szabad pusztán és egyedül a fajkülönségnek tulajdonítani; hanem ennek megítélésénél a lakhely befolyását, annak előnyeit és hátrányait is számba kell venni. Így aztán a népisme a társadalom fejlődésével foglalkozó tudományoknak egyik legfontosabbjává lesz, mely az államban és társadalomban számos nevezetes jelenségeknek és törvényeknek okát fogja megfejtani.

Jegyzet. A népisme és embertan irodalmára nézve említendő: V o l l g r a f f: Staats u. Rechtsphilosophie. I. kötet 2. rész: Wissenschaftliche Volkerkunde. 1864. — Waitz: Anthropologie der Natur Volker 1860—1870. — Hackel: Natürliche Schöpfungs Geschichte. Berlin. 1873. 4. kiadás. — B u c h n e r: Die Stellung des Menschen in der Natur. 1869. — D a r w i n újabb műve: Die Abstammung des Menschen. — Q u a t r e f a g e s: Unité de l'espece humaine. Paris. 1861. — V o g t: Vorlesung über den Menschen. 1863. — W a l l a c e: Beiträge zur Theorie der natürlichen Zuchtwahl. Angolból Meyer. 1870. — Archiv für Anthropologie 1866. óta és Zeitschrift für Ethnologie, kiadják Berlinben 1869. óta Bastian és Hartmann. - Hazánkban . H u n f a l v y J á n o s ethnografiai és földrajzi dolgozatai.

B. Művelődés-történet.

27. §. A művelődés-történet jelentősége, mint társadalmi tudomány.

Az ember a létért való küzdelem nagy és általános világtörvényének alávetve, csak is saját ereje által lett a természeti erők legnagyobb részének urává és egy

oly tökéletes lénynyé, mely a természet egész alkotásának koronájává teszi ötét. A tökély ezen magas fokára az ember csak hosszú és nehéz küzdelem útján juthatott és a küzdelem a tökéletesedésért, melylyel egyúttal a jobblét elérése, vagy legalább biztató reménye van összekötve, ma sincs befejezve és nem is lehet befejeznie soha, míg az emberek sorsának javítása a lehetőségek közé tartozik, ez pedig mindig oda fog tartozni, míg emberek élnek a földön. Az emberre nézve tehát a folytonos küzdelem és ennek eredménye: a haladás oly természeti törvény, melynek meg van a maga fejlődése és ezen fejlődés a társadalom fejlődésében nyilvánul; az emberi művelődés története tehát nem más, mint a társadalom szakadatlan fejlődésének története. A művelődés-történetnek tehát oda kell törekedni, hogy az egész emberi nem culturfejlődését a maga természetes menetében oly módon tüntesse föl, hogy minden népek és idők culturjelenségeit összefoglalva, főleg azon vezérpontokat tüntesse föl, melyek az egész emberi nem anyagi és szellemi társadalmi életének szakadatlan fejlődését igazolják. A cultur-történetnek főadata tehát főleg azon népek anyagi és szellemi fejlődését, úgy erkölceit és társadalmi szokásait föltüntetni, a kik az illető korszakok összes culturáját magukba fölszívták, azt tovább terjesztették és ez által az illető korszakok összes politikai és társadalmi életének központjaivá lettek. Ha a művelődés általános fejlődését akarjuk föltüntetni, akkor mindenesetre vissza kell menni azon korra, mikor az emberi nem a művelődésért még az első és legnehezebb küzdelmet vívta a természet erőivel. Csak lassan és fokról fokra volt képes az ember tökéletesedni és ezen lassú, de folytonos fejlődésnek megvannak a maga törvényei, melyeket a cultur-történet van hivatva fölismerni. Tudomány és művészet és általában az emberi tevékenység minden neménél az emberi nem és annak cultur népei óriási haladást tettek, de ezen haladás évezredeknek műve, számtalan

generatio küzdelme volt szükséges ezen eredmény eléréséhez. E küzdelem a társadalom minden terén nyilvánult és annak rendszeres előadása az emberi nem kulturális fejlődését foglalja magában. A cultur-történet hát mindenre kiterjed, mi az emberi nem fejlődésére vonatkozik: az ember növekvő ügyessége és értelme a természet erőinek fölhasználásában, az állam és társadalom mindig tökéletesebb szervezésében, szükségleteinek mindig jobb és tökéletesebb fedezésében, az ember sorsát javító újabb szükségletek fölismerésében. Munka, család, vallás, uralomvágy, a gyengébbnek az erősebb általi kizsákmányolása, az állam, a háború, a kereskedelem, a tudomány és művészet voltak kezdettől fogva azon tényezők, melyekben az emberi nem fejlődése nyilvánult. A fejlődés mindezen ágainak vizsgálása pedig azon eredményre fog bennünket vezetni, hogy az emberi nem egész cultur-fejlődése épúgy, mint minden a világon, örök és változhatatlan természet törvényeknek van alávetve, melyek kérlelhetlenül érvényesítik magukat.

Az ember összes fejlődésének alapföltétele a munka, mely nélkül az ember eredeti vad állapotából följebb emelkedni és tökéletesedni nem képes, a munka tehát a legfontosabb tényező, melyből minden cultural haladás kiindul; de ezen haladásnak is meg vannak a maga változhatatlan törvényei épúgy, mint minden egyébnek. Az első generációnak lassú és nehéz munkája, a nagy fáradtsággal készült és rendkívüli tökéletlen eszközök voltak azok, melyek az embert lassanként magasabb cultur-fokra képesítették. — És ezen egész cultur-fejlődés csak lassan történhetett, az emberi elme legfényesebb találmányai csak fokozatos folytatásán képezték az első kőeszközök és barlangok készítésének. A föld rétegeinek kutatása megismertette bennünket egy korrallal, melyben az embernek testi és szellemi fejlődése egyképen alantabb fokon állott a mai kornál, melyben az emberek még rendkívül

letlen eszközökkel védelmezték magukat a természet erői ellen, melyben nem voltak képesek az utódoknak írott hagyományt nyújtani, egyedül tökéletlen de nehéz munkával készült eszközeik szolgálnak tanúságot első munkájokról. A keleti népek első vallásai az emberek gyermekes gondolkozásának és képzeletének tanujelei, melyek csakhamar a társadalom egész fejlődésére nyomasztólag kezdenek hatni és egyes kiváló ázsiai kényurak által némileg fékeztetnek, hogy minden fejlődést meg ne állíthassanak. Róma és Görögország az emberi nem ifjú korát képezik, a középkor az első átmenetet a férfi korba, melyben a nagyobb tévedések a belső meggyőződés alakjában lépnek föl, míg végre sikerül a mélyen gyökerezett tévfogalmakat lassanként lerázni, hogy a józan és szenvedélytelen gondolkodás foglaljon helyet.

Ez a cultura általános menete anyagi és szellemi téren egyképen. Az első köeszköz készítése az első emberi gondolatnak és első rendszeres munkának tanúsága, ettől föl a bronz- és vas-eszközökig, az öldöklő ágyukig és nagyszerű szövő vagy fonó gépekig; az első babonás eszköztől a mai rendszeres gyógytanig; az első keveréktől az alchimiáig és innét a mai szerves vegytanig; az első úszó fatörzstől a mai páncélos hajóig; a keleti népek gyermekes rémalakjaitól a mai költészetig és művészetig — egy szakadatlan összefüggésben fejlődött minden és kérlelhetlen következetességgel váltotta föl egymást. A scolasticusok meddő és üres vitái képesítették az embert azon mély gondolkozásra, melyre egy Baconnak, Newton vagy Darwinnak tudományos rendszerük fölállításához szüksége volt. A középkor ipara és a legközelebb múlt századok kifejlődött és cél nélkül tévedező nagyszerű mechanikai készülétei már világos előjelei voltak a mai gőzgépeknek és távírdáknak.

Ha a cultur-történet ezen szakadatlan cultur folyamat föladatahoz képest a maga belső összefüggésében

képes fölmutatni, akkor azon kérlelhetlen természet-törvényeket is föl fogja ismerni, melyek az egész emberi nem cultur-fejlődését uralják és melyeket e helyütt röviden a következőkben lehet összefoglalni:

a) Az emberi nem fokozatos fejlődés alatt áll, melynek époly következetes törvényei vannak, mint az organismnsok növéseének. Az emberi nemnek is megvan tehát a maga gyermekkora, ifjúsága és férfikora és bizonyára be fog egykor következni, hosszú küzdelem és törekvés után, csendes aggkora.¹⁾

b) Ezen általános fejlődési processuson belül maguk az egyes népeknek is meg van a maguk egyéni fejlődése és nem minden nép képes az általános fejlődéssel lépést tartani. Egyedül a kaukázusi törzs volt eddig az emberi nem egész fejlődésének képviselője, csakis ezen faj van mai napig azon tulajdonok birtokában, melyek az emberi nem cultural fejlődésének szükséges föltételei, és a szerint, a mint a fejlődés egyik vagy másik stádiuma egyik vagy a másik nép hajlamainak inkább megfelel más-más korban, más népek szívják föl magukban és fejlesztik tovább az illető kor összes culturáját.

c) Maguk az egyes népek ismét elvesznek és elhanyagatlanak ugyan, vagy megszűnnek a cultura fejlesztői lenni, de a fejlődés azért meg nem szűnik, hanem mások hasznára vagy előnyére válik; mert az egyszer elért valódi előnyök a cultur-fejlődés terén az emberi nem közkincsévé válnak és az egyszer elért valódi előnyökről az emberek többé le nem mondanak soha.²⁾ A visszaesé-

¹⁾ »Nicht allein ein einzelner Mensch geht von der Kindheit zur Mannheit, sondern auch die ganzen Gattung selbst von dem rohen Zustande zu einer sittlicheren Bildung fort.« — Ferguson: History of civil society. I. ch. Német fordítás 1768-ban.

²⁾ »Es ist allerdings nicht nur möglich, sondern auch thatsächlich, dass Hassen aufhören Tempel und Monumente aus behamen Steinen zu bauen und dass sie es aufgeben Meisterstücke

sek és hanyatlások az emberi nem cultur-fejlődésében tehát csak pillanatnyiak és látszólagosak, melyek nem az emberi nemnek, hanem egyedül a vezérlő népeknek hanyatlását jelentik, mely alatt lassanként egy új nép nő nagyra, magába szíva föl a hanyatló népeknek culturáját és saját életerejével tovább fejleszti azt. Így váltották föl egymást a médok és perzsák; a görögök és makedónok, a rómaiak és germánok, s így fogják még egymást föl váltani más népek anélkül, hogy az elődök cultur-fejlődése a jövő nemzedék számára elveszne,

d) Az emberi nem általános fejlődése mellett ez annak keretén belül csak egy marad, a mi nem változik és egyrésztől fokozza az általános fejlődést, másrészt zavarólag hat rá, anélkül, hogy megakaszthatná — és ez az ember természete.¹⁾ Minden halad és fejlődik, csak az ember jó- és rossz-tulajdonai maradnak meg mindig és küzdenek egymással az emberi nem általános fejlődésének keretén belül. Az emberi nem folytonosan előre halad, de az erősebb törekvése a gyengébb elnyomására, az előnyök élvezése és a munkának másra tolésa, az önérdéknek a közérdek fölé helyezése, visszaélés a nyert hatalommal és az önzés: minden korban és minden nemzedéknél újból nyilvánul és a jobbaknak és nemesebbeknek minden korszakban előről kell kez-

in Metall und Porcellan auszuführen; aber es findet sich kein Beispiel, dass ein Stamm den Gebrauch der Spindel aufgegeben hatte, um den Faden mit der Hand zu drehen, oder dass er gewohnt gewesen den Feuerbohrer mit einem Riemen zu handhaben und wieder zu dem schwerfälligem Verfahren ohne denselben zurückgegangen sei, ja, es lässt sich ein solcher Fall nicht einmal leicht denken.« T y l o r: Urgeschichte der Menschheit, Angolból fordította Müller. 470. 1.

¹⁾ »Seine Kenntnisse haben sich vermehrt, seine Ideen des gleichen, seine innere Natur bleibt unveränderlich; die Geschichte vermag kein Beispiel zu nennen, dass je eine neue menschliche Leidenschaft, eine neue Gemuthsbewegung entdeckt oder eine solche verschwunden wäre. H e l l w a l d: Culturgeschichte. 21. 1.

deni a küzdelmet az emberek bűnös és önző törekvései ellen; de a társadalom kifejlődött és erős szervezete, a közvéleménynek folyton növekvő hatalma és az állam által mindig nagyobb következetességgel létesített j o g r e n d, az emberi természet ezen szenvedélyeit is képesek szűkebb korlátok közé szorítani, és így ha nem is az ember természetének, de legalább az emberi nemnek k ü l s ő javulását eszközölni, de ilyesmire természetesen csak oly népek képesek, kik az általános fejlődés képviselői, így vehette például kezébe az argói nép a rab-szolgaság eltörlésének ügyét.

Mindezeket összefoglalva, »bátran lehet állítani, hogy a természettanban és vegytanban tárgyalt és matematikai biztossággal kimutatható erőtani törvények nem működnek állandóbb következetességgel és szűkszerűbb egymásutánban, mint a történetben működő tényezők«.... »Az adatok sorozatának hézagos volta az egyetlen ok, mely miatt a történetben nem tudunk épen olyan megdönthetetlen bizonyossággal következtetni okról okozatra és megfordítva eredményről okra, mint a matematikai elvek szerint haladó természettudományokban.«¹⁾

J e g y z e t Nevezetesebb cultur-történeti munkák: T y l o r »Primitive Culture« és Early history of mankind stb. németül . Anfänge der Cultur 1873. és Urgeschichte der Menschheit 1868 fordíta Muller. — L y e l l : Das alter des Menschengeschlechtes angolból Buchner. — V o l t a i r e : Essai sur les moeurs et Pesprit des nations. 1784. — K l e m m . Culturgeschichte. H e r d e i Zur Philosophie und Geschichte. 1853. — D r a p e r : Geschichte der geistigen Entwicklung Europas. Angolból Baitels. 1871. L e c k y : Sittengeschichte Europas. Angolból Jolowitz. 1870. — K o i b : Culturgeschichte der Menschheit. 1872. II. kiadás. — H e l l w a l d : Culturgeschichte in ihrer natürlichen Entwicklung bis zur Gegenwart. 1874. — R o s s b a c h : Geschichte der Gesellschaft. 7. kötet. 1868—1875.

¹⁾ Gróf Mikó Imre megnyitó beszéde a történetbúvárok 1875. évi vándorgyülekezetén.

C. Nemzetgazdászati.

28. §. A nemzetgazdászati fogalma és jellemzése.

Nemünknek ép úgy, mint az egész nagy természetnek küzdelme a létért három irányban folyik:

- a) küzdelem a létért és jólétért,
- b) küzdelem a nem föntartásáért és
- c) küzdelem a nem tökéletesedéséért.

Ezen három irányban folytatott küzdelemnek megvannak a maga általános törvényei és a küzdelem minden irányának vannak különös törvényei, melyek azt szabályozzák. A cultur-történet főleg a nem tökéletesedéséért vívott küzdelem törvényeit; az állami és társadalmi tudományok egy nagy része pedig a nem és annak egyes nép csoportjai föntartásáért vívott küzdelem törvényeit tárják föl. Ezen küzdelem leghatalmasabb eszközei az emberi nem szervezetében: az állam és társadalomban rejlenek. A nem föntartása és tökéletesedése csak ezekben és ezek által volt elérhető. Ezen kettős küzdelemhez azonban múlhatlanul szükséges, hogy az ember oly dolgok birtokába juthasson és azok élvezetét magának biztosíthassa, melyek által saját létét és ezzel együttesen az állami és társadalmi szervezetet föntarthassa.

Az ember törekvése ily dolgok birtokába jutni már befoglaltatik a létért és a jólétért folytatott küzdelemben.

A törekvés saját létünknek és a létünk biztosítékát képező szerveknek föntartására és emelésére szolgáló eszközöket megszerezni — gazdasátnak nevezetük. E törekvés az emberi természetben és ösztönben leli alapját. A törekvés általános és az emberi

élet minden viszonyaiban nyilvánul;¹⁾ s így a társadalom általános fejlődésének az emberek gazdasági törekvése egy igen fontos kiegészítő részét képezi. Az emberi társadalomban mindennek lévén gazdasági oldala, az ezen gazdasági szempont általános fejlődési törvényeivel foglalkozó tudományt a társadalmi tudományok közé kell sorolnunk.

Az ember gazdasági törekvése egyéni és társadalmi szükségleteinek fedezésére szolgáló eszközök és dolgok megszerzésében nyilvánulván, ezek képezik gazdasági törekvéseinek tárgyát; mindezeket együttvéve pedig javaknak nevezzük.

Javak alatt tehát mind azt kell érteni, a mi bármiféle valódi emberi szükséglet fedezésére szolgál.

Az ember törekvése javakat szerezni a természet törvényén alapul, mert az ember összes szükségleteit annál jobban és tökéletesebben tudja fedezni, mennél több alkalmas javak birtokába jut; tehát ugyanazon törvény, mely bennünket táplálkozni és a hideg ellen rúzázkodni kényszerít, ösztönöz egyszersmind arra, hogy tagunknak minél több javakat szerezzünk, ezen ösztönnek azonban megvannak egyúttal a maga természetes korlátai: az embernek vele született tétlenség! hajlamában, más emberek hasonló törekvésének elismerésében és az ember jogérzetében. Az ember jogérzete és részvétérzete embertársainak sorsa és jólétére nézve az ember gazdasági törekvésének erkölcsi korlátait; a munka képességének hanyatlása phisicai korlátait és tétlenségi hajlama erkölcstelen korlátait képezik. E téren találkozik a nemzetgazdaság az erkölcstannal és jogtannal, amennyiben a legegészségesebb gazdasági törekvés egyúttal a legjogosabb és legerkölcösebb is. A gazdasági törekvés hiánya vagy mások

¹⁾ Minden emberi viszonynak, még a legmagasztosabbat és legedesebbet sem véve ki, van gazdasági oldala. Roscher: A nemzetgazdaság aplotanai. 1872. ford. Kiss János. 33. 1.

törekvésével való ellentétbe helyezése egyúttal jogtalan és erkölcstelen.

A jog és erkölcs határai között keletkező gazdasági törekvés tehát az egyetlen, mely az egész társadalom gazdasági törekvésével öszhangban áll, és mely a leghatalmasabb gazdasági tényezőben, az ember m u n k a k e d v é b e n leli kifejezését.

A gazdasági törekvésnek általános rugója az önföntartási ösztön, mely mások hasonló ösztönével csak akkor nem jön összeütközésbe, ha kielégítése munka által történik, egyedül ez úton létesíthető a magán érdek öszhangja a közérdekkel, a joggal és az erkölcscsel.

Az ember gazdasági törekvésének tehát vannak bizonyos fejlődési törvényei és ezeket fölismerni földadata a nemzetgazdaságtannak, mint tudományak.

A nemzetgazdaság tehát a népek — anyagi érdekeivel foglalkozik és foglalja mindazon törekvéseknek és tevékenységeknek, mely a népek életében gazdasági céljaik elérése végett nyilvánul; s így a nemzetgazdaságtan, mint tudomány, a népélet gazdasági fejlődésének törvényeit foglalja magában.

Ezen törvényeknek oly módon jutunk birtokába, ha a népek gazdasági ösztöneit és szükségzeit, ezek kielégítésére szolgáló módokat és intézményeket beható vizsgálat alá vesszük és ezek eredményeinek fejtegetése által az összes gazdasági fejlődés törvényeit fölismerni törekszünk. A népek gazdasági életét szabályozó fejlődési törvények birtokába tehát szintén csak tapasztalati úton juthatunk. Ha azután fölismertük ezen törvényeket és alaposan megismerkedünk azon viszonyokkal, melyekre ezen törvényeket alkalmazni akarjuk, akkor a gyakorlati életre igen könnyen alkothatunk magunknak helyes és alkalmas szabályokat, »mert a természet-törvények fölött csak az nyerhet hatalmat, ki azoknak engedelmeskedni tud.« (Baco.)

Jegyzet. A nemzetgazdászat fogalmára és módszerére nézve legjobb az, mit R o s c h e r: Grundlehre der National-Oekonomie c. Kiss János által magyarra fordított jeles művének 1 —11. és 21— 29. §§.-ban mond. A tudománynak az erkölcsstan és jogtanhoz való viszonyára nézve pedig: Kautz Gyula: National-Oekonomik als Wissenschaft. Wien. 1858. 103. §. és R a u értekezése a Tubingische Zeitschrift für Staatsw. 26. kötetében. A nemzetgazdászattan irodalmára nézve végre említendő: Kautz Gyula jeles műve: Die geschichtliche Entwickelung der National-Oekonomie und ihrer Litteratur. 1860. M a 11 e k o vits: Nemzetgazdaságtan, II. kiadás. 1874. (Eggenberger) 16. sk. 1. Roscher: Geschichte der National-Oekonomie in Deutschland. 1874. és a hazai irodalomra nézve: Kautz Gyula: A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története Magyarországon. 1868.

29. §. A nemzetgazdászat alapelvei.

Ha a népek gazdasági életét a fent kijelölt irányban vesszük vizsgálat alá, akkor azt találjuk, hogy a nemzetgazdaság keletkezése egyidejű a nép keletkezésével. Valamint az állami tevékenység csirái mind fölkelhetők egy elszigetelten élő családban, úgy fölkelhetők a gazdasági tevékenység csirái minden független háztartásban. Mindezek tehát együttvéve alkotják a nagy egészet: a nép gazdaságát, vagyis a nemzetgazdaságot, ha tehát a népéletben nyilvánuló összes gazdaságokat egy magasabb egész szempontjából tekintjük, akkor fölismerjük azon főbb törvényeket vagy elveket, melyek az egész nemzetgazdaságot uralják. Ezen törvények közül, mint legfőbbeket és legáltalánosabbakat, csak a következőket akarjuk röviden kiemelni:

1) Egy-egy nép összes gazdasági élete egy szerves egészet képez oly módon, hogy a legfontosabb egy időben történő dolgok egymást kölcsönösen föltételezik, így nem lehet virágzó mezőgazdaság virágzó műipar nélkül, de viszont emennek virágzása csak amannak virágzásából származhatik. Így az egyes gazdaságokban is rendszerint egyik embernek jóléte a másikéval legszorosabb összefüggésben van úgy, hogy a magángazdaságok egymással a legszerveesebb összefügg-

gében állanak; épen itt, hol az embereknek létért való küzdelmét legközvetlenebbül szemléljük, tűnik föl mindjárt első tekintetre, hogy az emberek ezen küzdelemben egymásra vannak utalva és hogy az valamennyire nézve annál szerencsésebben végződik, mennél inkább összhangban állanak az egyéni önérdekek magának az egésznek fejlődésével, azaz a közérdekkel. Egy-egy állam összes tagjainak gazdasága tehát egy szorosan összetartozó szerves egészet képez, melynek megvannak a maga általános fejlődési törvényei épúgy, mint mindennek a nagy természetben. Ezen fejlődési törvényeket ismerni kell, ha valamely nemzet gazdasági állapotát vizsgálni és helyesen fölismerni kívánjuk.

Ha valaki az összes emberiség történetét, melynek az egyes népek története mind megannyi ágait képezi, — mint egy nagy egészet átpillantani bírná, az az emberiség fejlődési fokának egymásra következéséből hasonlóan tárgyilagos mérvet vonhatna olyan kérdésekre nézve is, melyekben a népek egymástól folytonos különböznek.

2) Minden nép gazdasága a népével együtt fejlődik és ezzel együtt jut virágzásra. Ezen virágzást a legfontosabb szervek legteljesebb ereje és legtökéletesebb összhangja jellemzi. Minden, mi a népéletre jótékonyan hat, a gazdasági fejlődést is előmozdítja, a mi pedig károsan hat, hátráltatja azt. Tehát a nemzetgazdaságban is ép úgy, mint a népéletben van virágzás, vagy hanyatlás, melyet könnyen fölismerhetünk, ha ismerjük a gazdasági élet fejlődési törvényeit. Ezen törvényeket megváltoztatni, vagy azok kifejlődését akadályozni nem áll az ember hatalmában, azért a nemzetgazdaság tudományának is főleg csak a törvények helyes fölismerésére lehet szorítkozni, a tudomány gyógyító beavatkozása csak azon esetben lehet hasznos, midőn: a) a természet gyógyverejét segíti, ha gyöngé; b) zabolazza ha igen heves; és c) vezeti, ha nem jó irányban mutatkozik. Mindez pedig csak a gazdasági fejlődési törvények ismerete mellett történhetik.

3) Virágzó állapot a gazdasági javak szaporodása nélkül nem képzelhető, ezen szaporodásnak pedig megvannak a maga természeti törvényei, és ezeken alapul a nemzetgazdaság egész rendszere.

4) Javak egyedül a mindent magába foglaló anyag felhasználása által jöhetnek létre, de ezen anyagot az ember saját szükségleteihez képest idomíthatja és ez által a szó szoros értelmében vett gazdasági javakká alakíthatja. Ezen átalakítás által jutunk tehát javak birtokába; ezen átalakításra irányuló tevékenységet termelésnek nevezzük és így minden tényező, mely ezen tevékenység-nél közreműködik, nemzetgazdasági tényező, és mint ilyen, termelési erőnek nevezetük.

A gazdasági életben csak három ily termelési erő képzelhető a szerint, a mint az anyagnak az emberi szükségletnek megfelelő idomítása a t e r m é s z e t e r e j e , az ember munkája, vagy az embernek a j ö v ő r e v a l ó g o n d o s k o d á s a által éretik el.

A természet ereje igen sok dolgot oly alakban hoz létre, hogy az ember szükségleteinek minden további munka nélkül is megfelelnek. Az ő ember egész táplálékát a természettől már úgy szólván egészen készen kapta, de azért még ezen korban is csak nehéz fáradtság és munka útján juthatott birtokába, mint ezt a tökéletlen eszközök mellett halászat és vadászatból élő vadembereknél még ma is tapasztaljuk.

A szükség azonban csakhamar ennél szélesebb körű munkára készíti az embert s ekkor már a természet adományait munka által oly módon alakítja át, hogy azok szükségleteinek jobban és tökéletesebben megfeleljenek. E munkával karöltve fejlődik ki az előrelátás, vagyis az embert annyira jellemző gondoskodás a jövőre, mely abban nyilvánul, hogy az ember oly javakat is iparkodik létrehozni, melyek nem közvetlen szükségleteinek fedezésére szolgálnak, hanem csak más javak megszerzését könnyítik; úgy, hogy az embernek a cultura haladtával mindig több és több oly eszközök állanak rendelkezésére.

kezesére, melyeknek közvetlen célja nem a szükséglet fedezése és a vele járó élvezet, hanem az új javak előállításának megkönnyítése — és ez a tőke. Minden tőke eredetileg csak az emberi munka és a természeti erők működése által jöhet létre; de ha egyszer megvan, akkor a munkát és a természeterők működését óriási mértékben könnyíteni képes, és ebben nyilvánul jelentősége, mint termelési tényező. Gazdászati javak tehát egyedül a természet, a munka és a tőke termelési ereje által jöhetnek létre. Az egész termelés központja azonban a munka.

5) E három termelési tényező egymást kiegészíti és egyik a másikra van utalva, csakis ezek harmonikus összműködése mellett képzelhető gazdasági fejlődés, de ezen tényezők nem mindig egyforma arányban és egyforma erővel működnek. Népek, kik a műveltség igen alant fokán állanak, csak csekély és nagy részben állati szükségletekkel bírnak, melyekről a természeterők már önmaguktól gondoskodtak, az ember munkája tehát alig áll másból, mint a természet adta javak megszerzéséből és tőkéje alig másból, mint azon primitív eszközökből, melyek segítségével ezen foglalás történik és mégis ezen első tökéletlen eszközök tanították az embert a jövőre való gondoskodásra, munkája jelentőségének fölismerésére és sorsának minden további javítására, itt volt tehát minden gazdasági fejlődésnek alapfeltétele, később a munka mindig nagyobb és nagyobb jelentőséget nyert, mert az emberi szükségletek fedezésére mindig több és több javak mutatkoztak szükségesnek, míg végre a munka és szorgalom eredménye: a tőke annyira fölhalmozódik, hogy az ember számos esetben saját munkáját a tőke productiv ereje által könnyítheti. A gazdaság haladásával tehát eleinte a munkának, később a tőkének jelentősége növekszik.

6) Az egyik termelési tényező növekvése mindig a másik kettőnek termelési képességét is növeli, a természeterők a tőke és munka hatályát, ezek ismét a terme-

szeterők hatályát növelik. Átalán mindenik termelési tényező hatálya bizonyos fokig növelhető, részint a másik két tényező, részint egyéb külső okok hozzájárulása által, így a természető hatálya az éghajlat és talaj; a munkaképesség a kedv és phisicai erő által; a tőke termelési képessége pedig a mennyiség és minőség által nagy mértékben fokoztatik, de ezen fokozatnak is megvan, mint mindennek a világon, a természet-törvény által kijelölt határa annyira, hogy bizonyos fokig a termelési erőket folytonosan fokozhatjuk, de ha törekvésünkkel a végső határon is túl törekszünk, fokozat helyett hanyatlás fog beállani, például a túlfeszített munkánál.

7) A termelési erők annál hathatósabban működnek, mennél kevésbé van akadályozva azok szabad fejlődése és így megkönnyítve azoknak egymással való egyesülése; a szabad fejlődés alapfeltétele a munka szabadsága, a tőkék fölötti rendelkezés korlátlan volta, vagyis a szabad tulajdon, és a termelési erők egyesítésének szabadsága; egyedül ezen föltételek mellett jön létre a termelés azon módja, melyet a természet törvények, mint a haladás egyetlen föltételét jelölnek ki és mely nélkül nemcsak gazdasági haladás, de a mi ettől elválaszthatlan — cultural haladás sem képzelhető, — ez a termelési erők szervezete, vagyis a munka fölosztás, hol egyik tényező a másikat kiegészíti. Minden, mi a termelő erők szabad fejlődését előmozdítja, a munka-fölosztás tökéletesedését is elősegíti.

8) Minden nép gazdasági helyzete csak akkor virágozhatik, ha annak szervei: a termelési erők, helyes arányban állanak egymással, mert csak ez esetben képzelhető a termelésnek állandó és folytonos növekedése, minden más esetben egyik termelési tényező a másiknak fejlődését akadályozza, a helyes arányt a szükségletek nagysága jelöli ki. A termelési erőknek mindig a szükségletekkel kell arányban állani.

9) A szükségleteknek növekedése mindig a termelt javaknak gyorsabb vagy lassúbb felhasználásában nyilvánul, mert a termelés célját egyedül a javaknak szükségleteink fedezésére való felhasználása által éri el, vagyis a javak fogyasztása által, akár történjék ezen fogyasztás új termelés, akár élvezet céljából. Fogyasztás és termelés tehát a gazdasági élet két szerve; mely egymást kiegészíti és föltételezi. A gazdasági élet fejlődése tehát a fogyasztás és termelés kölcsönös fejlődésében nyilvánul.

10) Minden, mi a fogyasztás és termelés közötti érintkezést közvetíti és elősegíti, egyúttal ezen életnek kiegészítő részét képezi. Ezen közvetítés a javaknak egyik kézből a másikba való átmenetei által történik, az első kéz a termelő, az utolsó a fogyasztó. Mennél fejlettebb valamely nép gazdasági élete, annál nagyobbak és sokfélebbek az emberi szükségletek és így annál több közvetítő eszközök és személyek szükségesek ahhoz, hogy a termelés célját elérje, vagyis minél előbb és minél könnyebben a fogyasztóhoz jusson. A termelt javaknak átadása oly javakért, melyekre közvetlenül szükségünk van, a gazdaságban cserének nevezetik, annak átadása oly javakért, melyeket csak közvetve értékesíthetünk, a d á s - v e v é s n e k nevezetik. Fejlettebb nemzetgazdaság mellett az utóbbi van mindinkább túlsúlyban; s így folyton szaporodnak azon személyek és eszközök, kik a javak ezen forgalmát elősegítik és könnyítik. A pénz, a kereskedők, a közlekedési eszközök és a hitel a nemzetgazdasági élet ezen részének mind megannyi közegei, melleket a javak forgalmának élénksége szükségképp megteremt magának. A javak forgalma útján jutnak el egyszersmind mindenkéhez azon javak, melyek az egyes termelőnek jövedelmét képezik; azért

11) A gazdasági élet a következő fő életfunkciókra oszlik: a termelés, a forgalom, a javaknak a forgalom által eszközölt megosztása, vagyis

a jövedelem és a javak fogyasztása. Ezek egymást föltételezik és egymással szerves összefüggésben állanak annyira, hogy az egyiknek fejlődése a másik nélkül nem lehetséges. Mindazon szervek, melyek ezen életfunkciók valamelyikét előmozdítják, a gazdasági életnek képezik szerveit.

12) Nemcsak egy-egy népnek gazdasága képez egy szerves egészet, hanem az összes népek gazdasága között is szerves összefüggés létezik annyira, hogy egyiknek jóléte, sőt gazdasági iránya a másik nép virágzását és gazdasági irányát is föltételezi. Egy műveit népnek például nincs alkalmi iparát és kereskedését szélesebb körben kiterjeszteni, ha a szomszéd műveletlenebb népek nem hajlandók a mezőgazdaságot szorgalmasabban űzni csak azért, hogy a szomszéd nép gyártmányaiból többet fogyaszthassanak.

13) A nemzetgazdaságot akár az egyes népeknél, akár mint egy magasabb egészet az egész emberi nemnél vesszük vizsgálat alá, annak fejlődésében nincs megállapodás, hanem az elért virágzási kor után az öregedés és hanyatlás elkerülhetlen. Ez egyes népeknél, miután a természetben semmi anyag el nem vesz, nem történhet másképp, mint hogy egy előbb virágzott nemzet egyénisége elenyészik, és az mint egy más nemzet alkatrésze él tovább. Ha pedig mindazon népeket, melyek együtt és egymásután éltek, az emberi nem eszméjében egy nagy egészbe összefoglaljuk: akkor a gazdasági fejlődésben elég nagy szerepet játszanak ugyan a fejlődés ellen fölmerült küzdelmek és ezek következményei: — a visszaesések; átalán azonban a gazdasági fejlődés azon néhány ezer év alatt, melyet némileg átpillantani tudunk, oly gyorsan haladt előre, hogy bátran mondhatjuk, miszerint az emberi nem gazdasági élete ma még csak ifjú korát éli, melyet sok elpusztult gazdasági élet termékenyített ugyan már, de mely ma még sokkal lázasabb fejlődést tanúsít, semhogy többről mint ifjú korról szólhatnánk. Sőt a gazdasági élet egyik legfontosabb

szerve: a t ő k e csak úgy szólván napjainkban jutott teljes életerőre és foglalta el a gépek által az őt megillető hatalmat és még csak most vívja első küzdelmeit a gazdasági élet többi tényezőivel; főleg a munkával, melylyel még csak ezután kell teljes összhangba jutnia, hogy uralmát az érdek-solidaritás által, melyben e ketőnek állania kell, biztosíthassa. Ezen problémánál van a gazdasági élet mai fejlődésének sarkpontja, melyet ha a tudomány meg nem képes oldani, — az élet fogja azt megoldani.

Jegyzet. A nemzetgazdaság alaptanainak bővebb tanulmányozására főleg a következő művek ajánlhatók: S m i t h A d á m: Inquiry in to the causes stb. 1776. Untersuchungen über die Ursachen des National-Beichthums (tdbb német fordításban.) — S a y: Traité de l'economie politique. Paris. 1806. számos francia és német kiadásban. — R a u: Lehrbuch der politischen Oekonomie. ö. kötet több kiadásban. — R o s c h e r: System der Volkswirtschaft és C a r e y: Principles of social science. 1859. Halász Imre által »társadalmi tudomány« címe alatt magyarra fordítva. — Hazánkban: K a u t z G y u l á n a k az akadémiai nagy jutalomban részesült műve: a Nemzetgazdaságtan II. kiadás és Matlekovits Sándor: a Nemzetgazdaságtan című műve II. kiadás (Eggenberger. 1874)

D. Statistika.

30. §. A statistika fejlődése és feladata.¹⁾

Alig van tudomány, melynek fogalma és feladata iránt a nézetek annyira szétágaznának, mint a statistika tudománya iránt. Már maga a szónak származása iránt sincs egyetértés a tudomány művelői között és a különféle származtatás különféle fogalmak meghatározására szolgált alkalmat. Maga a tudomány alapítója A c h e n w a l l azt az olasz statista szóból származtatta, mely szó azon időben, újabb tudományos kutatások szerint, már a 17. században általánosan használta-

*) Lásd erről bővebben: »A z o s z t r á k - m a g y a r M o n a r c h i a « című, 1874-ben megjelent művemhez írt bevezetést l. sk. 1., honnét e sorok egy részét átvettem.

tott.¹⁾ De a statistika fogalma és föladata iránt csakhamar felmerült nézet-eltérések folytán, a szó származtatását is: sokan a latin »status« szónak classicus értelmére (»állapot«) akarták visszavinni, mások e szót mint államot vették a származás alapjául. A különféle szószármaztatás a tudomány fogalmának megállapítását még inkább nehezítette.

Az Achenwall - féle irány sokféleképpen fejlődött ugyan, de alapítója által kijelelt tulajdonképen céljától, az államoknak lehetőleg hű megismertetésétől, mint egy képen való föltüntetésétől el nem tért soha, mindig újabb és újabb tárgyakat vont be a statistika körébe, de a középpont, melyből minden irányú ismertetés és kutatás kiindult, mindig maga a létező állam volt, a cél: ennek hű ismertetését vagy képét nyújtani, nem változott úgy szólván napjainkig.

A statistika tudományának ez irányú műveléséből azonban lassanként egy egészen más természetű új irány fejlődött ki, mely a statistikailag gyűjtött adatok csoportosítását és rendszeres összeállítását egyedül módszernek és eszköznek tekinti arra, hogy általa azon magasabb erkölcsi világregend megismerésére juthassunk, mely szerint az egész emberi nem összes életviszonyai alakulnak, és tudománynak azután az ily módon felismert erkölcsi világregendet, vagyis az úgynevezett morálstatistikát tekinti, — ezen iránynak alapítója a híres belga tudós: *Quetelet*. »Az emberek önkényes cselekvényeiben mondja Quetelet, melyekről azt kell hinnünk, hogy minden szabály alól mentek, valamint hogy egyenként csakugyan nem is esnek szabály alá és soha előre nem fognak mondathatni, ha nagyban és egészben te-

¹⁾ A szó származásának kiderítésével foglalkoztak: *Wapaus*: Bevölkerungssstatistik. II. 549. *I. Schubert*: Handb. der alig. Staatskunde. 1835. L. 1—4. *I. Knies*: Statistik als Wissenschaft 9. s. köv. I. — Ezekből kitűnik, hogy már 1720. és 1723-ban *Schmeitzel* (erdélyi születésű) jénai tanár statistika cím alatt tartott előadásokat

kintjük bizonyos szabályszerűség uralkodik.«¹⁾ Quetelet az átlagos fejlődés törvényei után kutatott és az »á t l a g o s e m b e r t« (Durchschnittsmensch, l'homme moyen) vélte fölismerni. — Ma már ezen irány nem csak a legkitűnőbb nevet képes fölmutatni, hanem annyira el van terjedve, hogy a statisztikai adatok gyűjtése és összeállítása is leginkább ezen irányra való tekintettel történik.

Quetelet és követői a legnagyobb tömegre terjesztik ki mindig vizsgálódásaikat, hogy a nagy számok csoportjából azután az emberi nem általános fejlődési törvényeit fölталálhassák. Ezen törvények képeznék azután a tulajdonképeni statistika tudományát. Ezen törekvésekkel szemben azonban a régi irány követői is megmaradtak álláspontjuk mellett és annak helyességét az új iránynyal szemben védelmezték. Az Achenwall-Schlözer-féle irány époly kiváló nevet mutat fel még ma is, mint a minők Quetelet nagy hírű követői.

A nagy ellentét, mely ezen két irány között létezik, mindig nehezebbé tette a statistika fogalmának és körének tudományos megállapítását, olyannyira, hogy az írók mindenike új és önálló fogalom meghatározással akart a fogalmak tisztázásához járulni és így nem csoda, ha Engel maga 180-nál több fogalom meghatározást ismer a statistikáról.

A morálstatistikusok egy része a világ folyamában fölmerülő minden jelenséget a statistika t á r g y á n a k tekint, a mennyiben valami természet törvény fölismerésére vezet; ily értelemben azonban a statistika már a tárgy határozatlanságánál fogva sem lehet tudomány, hanem egyedül minden más társadalmi tudományoknak módszertana, melyet mindenki más-más szempont szerint alkalmaz, egyik vagy másik tudomány tárgyalására. A statistika minden esetre nyújthat más tudó-

¹⁾ L'homme suit instinctivement des lois qui lui sont prescrites avec la regularité la plus exacte Quetelet: Anthropometrie. 407. l.

mány mik is alkalmas anyagot, de önálló tudományos jellege csak úgy lehet, ha van önálló tárgya és föladata. A tudomány mai állása mellett azonban épen ezen kérdés iránt legnehezebb tisztába jönni. Que-telet követői bár mennyire térjenek is el egymástól a részletekben, lényegileg mégis az embert egyénileg véve tekintik a statistika tárgyának, az egész emberi nemre vonatkozó átlagos törvények kiderítését tekintik a sta-tistika feladatának, mely törvényekből ismét az egyénre vonnak következtetést. De a tudománynak ez irányban folytatott művelése még az iránt se nyújtott kellő bizo-nyosságot, hogy a föladatnak megoldása egyáltalán le-hetséges-e. Az írók csaknem mindenike máskép képze-li magának azon általános törvényeket, melyeknek fölis-meréséhez jutni vél.

Az egyik az egyénileg vett emberre vonatkozó adatoknak mindig nagyobb és nagyobb tömegben esz-közölt összesítéséből az erkölcsi világrend törvényeit, a másik az emberi nem élettanát, Que-telet a társadalom természettanát, mások a Demográfiát stb. akarják le-vonni és ezt tekintik azután tulajdonképeni statistiká-nak, ámbár neve iránt sincsenek tisztában. Ha a statisti-kának feladata ily törvények kiderítése lenne, akkor az ma még nem is léteznék, mert a fentemlített irányú tör-vények rendszerét kideríteni eddig még nem sikerült: habár azok után, miket a tudománynak eddigi haladása igazolt, egy percig sem lehet kétség az iránt, hogy az ember jelleme és egész szellemi élete ép oly kérlelhet-len természet törvények szerint fejlődik, mint testének alkata. Teljesen jogosultnak kell tehát elismerni azok törekvését, kik fáradhatatlan erélylyel ezen legmélyebb és legtitokszerűbb törvények után kutatnak. Ezen kuta-tást azonban egy új tudomány megalapítása számára kell nyitva hagyni, melyet azután akár az emberi nem élettanának, akár a társadalom természettanának nevez-zünk, a statistikától épen tárgya miatt lényegesen eltérő tudománynak kell tekintenünk.

A statistika ma sem térhet el azon tárgytól, melyet számára a tudomány legelső művelői kijelöltek. A statistika mai földadata lényegesen különbözik annak régi földadatától, de azért az állam marad ma is annak kiindulási és zárpontja; az államélet a maga szerves fejlődésében képezi a statistika főtárgyát. Csakhogy a cél az államéletet a maga fejlődésében egy bizonyos ponton vagy időben föltüntetni, ma már egészen más módon érhető el, mint Achenwall idejében. A műipar, kereskedelem és közlekedés óriási fejlődése, annak befolyása az állam életre, oly nagy fontossággal bírnak, hogy főleg a népek társadalmi élete és fejlődése az, melyből az államélet állapotát fölismerhetjük, s így nem többé az állam politikai szervezetének megismertetése képezi a statistika súlypontját, hanem egy bizonyos államon belől kifejlődött társadalmi élet, mely az államélettel szerves összefüggésben fejlődik. A statistika nem szorítkozhatik többé az állam alkotmányi és kormányzati szervezetének megismerésére, földrajzi vagy ethnografiai leírásokra, hanem épen ellenkezőleg az államot és annak összes életerőit a testi és szellemi, erkölcsi és társadalmi fejlettség azon fokán kell bemutatnia, melyen az bizonyos időszakban létezik. Az államszervezet és földrajzi ismertetés csak annyiban szükséges, a mennyiben ez által az állam életről nyújtott kép kiegészítése eszközöltetik. A statistikának tehát, mint tudománynak földadata az egyes államok phisikai, társadalmi és politikai életét egy bizonyos időszakban létező tények alapján oly módon föltüntetni, hogy a viszonyok egyformasága vagy különisége és azok fejlettségének foka már magából az összeállításból kitűnjék. A statistika tehát az állam-élet összes viszonyainak okszerűleg földerített képét nyújtja egy bizonyos meghatározott időszakban. Ezen képen szerszerűleg összefoglalt adatok azután

szolgáltathatnak más tudományok számára alkalmas anyagot, például a Demográfia számára, de a statistika azokat nem ezek kedvéért gyűjti, hanem azért, hogy egy bizonyos államnak, vagy több államoknak phisikai, társadalmi és politikai életét úgy, a mint az egy bizonyos időszakban létezik, oknyomozólag feltüntesse és ez által az állami és társadalmi viszonyokban föltalálható szabályosságot és fejlődést bizonyos tények által tudományosan kiderítse.

Jegyzet. A jelenkor legnevezetesebb statistikusai között az egyik irány követői ép úgy feltalálhatók, mint a másik irányé. A Quetelet-féle irány nevezetesebb követői: Heuschling: Bibliographie historique de la statistique en Allemagne. Brux. 1845. Guerry: Essai sur la statistique morale de la France 1843. es Statistique morale de l'Angleterre. D u f a u: Traité de statistique. Paris 1840. és De la methode d'observation 1866. M o r e a u de Jonnés Elements de statistique 1847. L e g o y t: Statistique de la France, Paris 1864. P a r e n t-D u c h a t e l e t: De la prostitution dans la ville de Paris 1857. Cloaques de Paris. 1824. Ez irányhoz sorolandók még: Jules Simon, Villerme, Cournot, Ducpétieux és mások ez irányú kutatásai. A németek közül említendő; H o f f m a n n: die Bevölkerung des preusischen Staates. Berlin, 1839. és Sammlung kleiner Schriften 1843. D i e t e r l e i: die Bevölkerung des preusischen Staates 1846. és Mittheilungen des statistischen Bureau. 1849. Engel: Zeitschrift des preusisch. statistischen Bureau. Bewegung der Bevölkerung im Königreich Sachsen 1834—1850. stb. H a i n: Handbuch der Statistik Österreichs 1852. H e r m a n n: die Bewegung der Bevölkerung in Bayern 1863. M a y r, mint a bajor hiv. statistika jelenlegi főnöke: Ereignisse der Strafrechtspflege in Bayern. W a g n e r: die Gesetzmässigkeit in der scheinbar willkürlichen Handlungen és art. Statistik a Bluntschli-féle Staatslexiconban. H i l d e b r a n d: Jahrbuch für National-Oekonomie und Statistik. Jahrgang. 1866. H a u s h o f e r: Handbuch der Statistik. Wien. 1872. A statistika elméletét magában foglaló becses művével. Rümelin, Knies és mások. — Az angolok közül Porter, Mill, Cornwall Lewis és Buckle.

Az Achenwall és Schlözer - féle irány követői leginkább Németországban találhatók. B a l b i: Alig. Erdbeschreibung V. Aufl. neu bearbeitet von Dr. Arendts. 1871. Kolb: Handbuch der vergleichenden Statistik. 1875. IV. kiadás. F r a n t z: Handbuch der Statistik 1864. H a u s n e r: Vergleich. Statistik von Europa. 1865. Brachelli: Staaten Europas. Vergleichende Statistik. III. kiadás. 1875. W a p p a u s: Bevölkerung Statistik, és föleg Hand-

buch der Geognifie und Statistik. Stein és Hörschelmaun által alapítva. VII. kiadás. V i e b a h n : Statistik des Zollvereins. Ib62. Berlin. H ü b n e r : Jahrbuch für: Volksw. und Statistik. 8. kötet. F i c k e r : Statistische Monatsschrift. 1875. 1. Jahrgang. A f r a n c i á k k ö z u l említendő: B l o c k és G u i l l a u m i n az Annuaire d'écon. pol. et de statistique szerkesztői és D o n n a n t : Theorie élémentaire de la Statistique 1806. — O e t t i n g e n : Moralstatistik. II. kiadás, (1874.) A statistikának egészen új, a morálstatistikusok irányától lényegesen eltérő irányt akar adni, midőn rendszeres tömegészleletekből a népek gazdasági, társadalmi és politikai jellegének kiderítését és egy tudományos egészbe foglalását tekinti a statistika főadatának.

Hazánkban: K ö r ö s y: Pest 1870-ben és dr. D o b r á n s z k y: Társadalmi bajaink című műveikben inkább a Quetelet-féle irányhoz hajlanak; míg H u n f a l v y : A magyar-osztrák Monarchia rövid statistikája. 1874. K o n e k : A magyar birodalom statistikai kézikönyve. 1874. és K e l e t i : Hazánk és népe című a m. t. akadémia által nagy jutalommal kitüntetett műve és alább idézendő számos nagybecsű munkáiban inkább az Achenwall - féle irányt követik, habár nem mulasztják el a morálstatistikusok gazdag kutatásait figyelemmel kísérni és azok eredményét műveikben felvenni. A statistikának irodalom-történetét rendszeresen földolgozta M o h l : Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften III. k. 639. sk. 1. K n a p p : Die neuere Ansichten über Moralstatistik. Jena. 1871. — Hazánkban: D. L á n e r : Statistika elmélete. 30. sk. 1. szintén adja az irodalom történetét (1851-ig), hol a régi magyar statistikai művek is híven elősorolják, de egy Süßmilch vagy egy Queteletnek még csak neve sem fordul elő benne !

31. §. A statistika fogalma és tárgya

Az eddig előadottakból láttuk azt, hogy a statistika messze túlterjed ugyan azon kereten, melyet számára pusztán az államnak, mint olyannak megismertetése nyújthatna; láttuk, hogy a statistika főadata: egy államon belül kifejlődött egész társadalmi életet egy bizonyos időszakban létező tények rendszeres egybeállítása által föltüntetni és ez által az államélet összes rugóinak tényleges állapotát megismertetni. Ily értelemben fogva föl a statistikát, az a pozitív államok összes állapotának megismertetéséhez a legfontosabb és legbecesebb anyagot szolgáltatja és mint

tudomány, egészen önálló föladattal és jelleggel bír, — mely röviden a következő főpontokban foglalható össze:

1) A statistika bár becses anyagot szolgáltat az államélet fölismeréséhez, nem tekinthető államtudománynak, hanem oly társadalmi tudománynak, mely végső összetartó kapcsának az államot tekinti ugyan, de főleg a társadalom fejlődésének föltüntetésére szorítkozik.

2) A statistika inductio alapján kiderített biztos tényekre alapítja rendszerét, és mint ilyen, az exact tudományok körébe tartozik.

3) A tényeket rendszeresen és úgy állítja össze, a mint azok egy bizonyos meghatározott időpontban az állam vagy államok körén belül tényleg léteznek, tehát biztos adatokra támaszkodik.

4) Mindezen tényeket azon belső szerves összefüggésben tárgyalja és tünteti föl, a melyben azok az állam és társadalmi élet természeténél fogva állanak.

5) A földerített tényeket számok által oly módon fejezi ki, hogy abból az állam és társadalmi élet egész fejlődését okszerűleg meg lehessen érteni.

Mindezen tudományos irányú föladatok megoldásában és főleg azon szerves összefüggésben, melyben a tények föltüntetve vannak, fekszik a statistikának önálló tudományos jellege.

A statistika tehát azon tudomány, mely biztos adatoknak következtetésre vezető és szervszerű összeállítása által egy vagy több államnak phisikai, társadalmi és politikai viszonyait egy bizonyos időben, azok fejlődésére való tekintettel föltünteti. Eszerint a statistika három fő részre oszlik: I. Az állam természetani (phisikai) erői és fejlődése. II. A társadalmi élet és III. Az állam politikai viszonyainak ismertetése.

A két első rész számára mindenesetre a morálstatistikusok kutatásai szolgáltatják a legtöbb és legbecesebb anyagot.

Ezen három főcsoport alá tartozó tárgyakat legkönnyebben úgy sorolhatjuk fel, ha egy ily értelemben készült statistika tartalom vázlatát ismertetjük:

I. R é s z.

Az állam természettani erői és azok fejlődése.

I. Fejezet. Az államterület. Annak fejlődése; fekvése és határai; hegyrajzi; vízrajzi; és éghajlati viszonyai.

II. Fejezet. A népesség természettani erőinek állapota és fejlődése.

- A) A nép számszerinti viszonyai. U. m. A nép száma tényleg és jogilag; A viszonylagos népszám; Nem, kor és családi állapot szerinti megoszlás;
- B) A nép phisikai fejlődése
Esketés, születés és halálozás.

II. R é s z.

A társadalmi élet szervezete.

III. Fejezet. A társadalom általános állapota, a népnek társadalmi körök szerinti alakulása, hivatás foglalkozás és lakhely.

- IV. Fejezet, vallás és nemzetiség,
- V. » mezeti ipar,
- VI. » bányászat,
- VII. » műipar,
- VIII. » kereskedés és közlekedés,
- IX. » forgalom,
- X. » vagyoni állapot,
- XI. » szellemi műveltség,
- XII. » vallási és erkölcsi állapot.

Az állam politikai viszonyai.

- XIII. Fejezet. Alkotmány,
XIV. » közigazgatás,
XV. » pénzügy,
XVI. » hadügy.

Ezen tárgyak egyszerű elősorolása is kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a statistika az állami és társadalmi életnek szervesen összefüggő képét nyújtja és ez által a tudományok sorában jelentékeny helyet foglal. Sok oldalú hasznát ezen tudománynak éppen azok állítása igazolja legjobban, kik a statistikát nem ugyan tudománynak, de minden társadalmi és államtudomány szükséges segédeszközének tekintik, — sőt a statistika módszertanát alkalmazzák a tudományok tárgyalásánál.

Bármint ítéljen is valaki a statistika felett, nem lehet kétség az iránt, hogy egyedül a statistika ismerteti meg bennünket a terület és népesség viszonyaival, mint az állam hatalmi forrásainak legfontosabb tényezőivel, az östermelés, műipar, kereskedés és közlekedés állapotával, a közművelődés állásával; föltünteti a társadalom minden rétegeinek sorsát, és midőn mindezt kétségbevonhatlan adatok alapján teszi, midőn a számok, a statistika ezen nyelve által, mint Moreau nevezi, kifejezi azon kérlelhetlen igazságot, mely a tényekben rejlik: akkor ez által egyszersmind figyelmeztet azon bajokra, melyek az államélet fejlődését akadályozzák, és mely bajok a tényeknek a statistika által okszerű összefüggésben eszközölt egybefoglalása által egyúttal a baj valódi és közvetlen okainak fölismerésére vezetnek.

Midőn tehát a statistika kétségbevonhatlan adatokkal és számokkal, mint mind meg annyi tényekkel tárja fel a népek anyagi és szellemi fejlődését, gazdaszati jólétét; megismerteti az állami és társadalmi élet összes mozgató erőit, a tények szigorú és következetes

összeállítása által az államélet valódi lelkiismeretévé válik és a közvéleményt a tények hatalmával támogatja: akkor nemcsak a statistikának általában elismert haszna, de azon magasabb jelentősége iránt sem lehet kétség, melylyel az állam és társadalmi élet összes Viszonyainak életfejlődésére nézve bír.

Ezen magas jelentőséggel azonban a statistika csak úgy fog bírhatni, — ha kétségbevonhatlan tényekre támaszkodhatik, azért a statistikának egyik igen fontos részét képezi azon eszközök és módok tanulmányozása, melyek által a legjobb és legbiztosabb adatoknak birtokába juthatni. Ezen módok a statistika fogalma és föladatával együttesen, többnyire mint külön tudomány tárgyalatnak: statistika elmélete cím alatt; e helyütt szokás egyúttal a statistikai hivatalokat és congressusokat, mint a statistika leghatalmasabb eszközeit megismertetni.

Jegyzet. A statistika elméletére nézve főleg a következő művekre utalunk: Knies: Die Statistik als selbststendige Wissenschaft. Kassel. 1850. — R u m e l i n: Zur Theorie der Statistik. Tübing. Zeitschr. 1863. évf. — Oncken: Begriff der Statistik. 1870. — K o n e k: Statistika elmélete. 1866. — K e l e t i. A statistikai tények alkalmazásáról. Stat. és nemzetgazd. közlemények. VI. évf. 1. f. kiadja m. t. Akadémia; és ugyanattól: A gyakorlati statistika kézi könyve. 1875.

E. Erkölcsstan.

32. §. Az erkölcsstan föladata és alapja.

Az erkölcsstan tárgya az ember összes cselekedetei lévén, ezekből kell levonni azon alapokat, melyek az ember erkölcsi cselekedeteinek rugóit képezik, az ember összes cselekvényei tehát erkölcsi tekintet alá esnek; és így az erkölcsstannak föladata mindenekelőtt föltüntetni azon lényeges különbséget, mely az emberi cselekvényeknél oly föltűnően nyilvánul, megmagyarázni ezen különbség okait és ez alapon minden emberi cselek-

vés utolsó indokai után kutatni. — így azután az erkölcstan foglalatja leendő azon elveknek, melyek az ember cselekvényeit szabályozzák, melyek az egymástól elütő cselekvények erkölcsi értékének meghatározására, és így a valóban erkölcsi értékkel bíró tények fölismerésére szolgálnak. Az erkölcstannak tehát valódi elveit csak akkor fogjuk fölismerni, ha az emberi cselekedetek különféleségével és rugóinak sokféleségével részletesen megismerkedünk. Mindez pedig csak úgy lesz lehetséges, ha egy részről az emberi természet különféleségével, másrészt az összes emberi cselekvények általános fejlődésével közelebbről megismerkedünk. Az erkölcstan elveit is tehát egyedül a tapasztalat alapján ismerhetjük föl.¹⁾ Az emberi nem általános fejlődésének történetéből azt tapasztaljuk és tanuljuk, hogy az ember ismeretei folyton gyarapodnak, eszméi fejlődnek, az ember belső természete azonban örökké ugyanaz marad. — A cultur-történet nem képes fölmutatni egyetlen esetet, mely által egy új emberi szenvedély vagy érzelem támadt, vagy elenyészett volna.²⁾ Az ember természete tehát, mint változhatlan valami, vizsgálódásainknak biztos alapul és kiindulási pontul szolgál, az ember természetét pedig cselekvényeiből ismerjük föl, és így ezen cselekményekben okvetlenül és biztosan fel kell találni azon alapokat, melyek az ember cselekvényeinek rugóit képezik, az erkölcstannak tehát épügy, mint minden emberi tudásnak a tapasztalat képezi.

¹⁾ »Mitten aus dem Schoss des Lebens hat sich die Sittlichkeit ihre Begriffe zu holen, denn konnten wir das Geistige nur denken und nicht auch wahrnehmen, so hesse sich allerdings behaupten, es sei nur etwas Gedachtes, wie das erste beste Phantasiegebilde, nicht aber auch etwas ausserhalb des Denkens Wirkliches.« — B. G a r n e r i: Sittlichkeit und Darwinismus. Wien. 1871. 326. l.

²⁾ H e l l w a l d: Culturgeschichte. 21. l.

Ha az emberi cselekvések valódi indokait az emberi természetből merített tapasztalat alapján tekintjük, azt találjuk, hogy nemcsak rossz, de nagyrészt jó és nemes cselekedeteinknek is forrását az ember önzése képezi. A gazdag rendszerint a tulajdonjog szentségétől sokkal mélyebben van áthatva, mint a szegény, de élvezti is a tulajdonjog előnyeit oly mértékben, hogy annak tisztelete neki érdemül be nem tudható. Igen gyakran tapasztaljuk, hogy az ember azon cselekedeteinél is, melyeknél minden külső kényszer vagy vallási büntetéstől való félelem egészen távol van, még a legigénytelenebb embernél is a jó hírnév elvesztése miatti félelem marad az egyetlen rugó, mely rossz cselekedettől visszatartja;¹⁾ úgy hogy számos erkölctani író az ember összes cselekvényeit: a jókat és rosszakát egyetlen egy alapra: az emberi önzésre vezette vissza.²⁾

Nem lehet tagadni, hogy az önzés az emberi cselekedetek egyik legáltalánosabb rugója, hogy e rugónak még bizonyos bátráig értéke is van, mert nélküle a létért való küzdelemben az ember, főleg oly időszakban, mikor még a pusztta táplálékért és első rendű szükségletért valódi állati küzdelmet kellett vívnia — bizonyára elveszett volna. De másrészt kétségtelen, hogy oly időben, midőn az ember már társadalmi állásért, befolyásért és rendi előnyökért nem többé phisikai, hanem szellemi fegyverekkel küzd: nem hiányoznak oly emberi cselekedetek, melyek önzetlen igazság szeretetnek és embertársunk iránti szeretetnek képezik fényes bizonyítékát. Egyedül ezen tények bírnak valódi erkölcsi értékkel, ezen tények végső rugói képezik összes erkölcsös

¹⁾ »Auch dem geringen Manne bewegt die sehr angelegene Sorge für seinen guten Namen, seine bürgerliche Ehre; die augenscheinliche Gefahr durch eine solche That auf immer ausgestossen zu werden aus der grossen Freimaurer Looge erlicher Leute.« Schopenhauer: Grundprobleme der Ethik. 190.1.

²⁾ Holbach. Helvetia, D' Alembert és az újabb materialistikus írók nagy része.

cselekedeteinknek alapját. — Az összes emberi cselekedetek rugóit tehát erkölcsiekre és erkölcstelenekre oszthatjuk föl és az erények közé csakis azon cselekedeteket oszthatjuk, melyeknek erkölcsi rugói vannak.

Az embert cselekedeteinek túlnyomó részében az önföntartás ösztöne vezeti, ezen ösztön természetes és jogos és mind addig, míg másoknak kárt vagy valami rosszat nem okoz, erkölcsi szempontból közönyösnek, az emberi lét föntartása szempontjából pedig szükségesnek tekinthető; de ha az ember ösztönei korlátozva nincsenek, akkor csakhamar beállanak annak kinövései.

Az ember nagyon könnyen hajlandó létfenntartása és jóléte szempontjából magát az egész világ központjának tekinteni; saját jólétet embertársai jólétének nemcsak alá rendelni, hanem azt ezek jólétének árán is érvényesíteni, magát és javát célnak, minden mást, még saját embertársait is esz kö z n e k tekinteni. Ez a valódi és tiszta önzés, mely ha nem fékeztetik, minden emberi rossznak forrását képezi.

A haszonlesés és nyervágys; az irigység és káröröm; a kegyetlenség és dac mind meg annyi kifolyásai ezen egyetlen tisztátalan forrásnak. A féktelen önzés végre odáig viszi az embert, hogy embertársainak baja neki örömet okoz, hogy embertársainak valami rosszat okozhatni nála élvezetté, sőt szenvedélylyé fajul és ráviszi ötöt a bűnök legutálatosabbjaira, melyek már nem többé saját javának előmozdítása, hanem egyedül csak a rossz iránti szenvedélyes hajlamnál fogva követtetnek el még akkor is, ha saját magának többet árt vele, mint másnak. Itt már nem többé az önzés, hanem a legerkölcstelenebb rugó: a rossz akarat (Bosheit) működik, melynek célja minden embernek annyit ártani, a mennyit csak lehet. »Omnes quantum potes, laede.« A mi minden erkölcsi cselekedetnek és érzésnek egyenes ellentétét képezi. De míg egy részt létezik emberi rossz akarat, melynek célja ott is ártani, hol saját önzése erre

nem késztetni többé; úgy más részt a mindennapi tapasztalat elég adatot szolgáltat arra is, hogy van az emberek között minden külső kényszertől és önzéstől ment igazságszeretet, önzetlen emberszeretet, mely egész a nagy és nemeslelkűségig emelkedik.

A szó legtágabb értelmében a társadalom általános fejlődésének épúgy, mint az egyes embernek szempontjából minden, mi az egyéni és általános emberi jólét együttes előnyére válik jó, a mi kárára rosz; s így minden, mi az akaratot mozgásba hozza, tágasabb értelemben valami jóra vagy roszra vonatkozik. De magasabb erkölcsi szempontból minden cselekedet, mely vég eredményében saját javunk vagy bajunkra vonatkozik, ha a társadalomra nézve jónak is veendő, — önző és értéktelen. Az önzés tehát általán jó cselekedeteknek ugyan igen, de erkölcsi értékkel bíroknak rugója nem lehet; s így egyedül az erkölcsi szempontból is jónak nevezhető cselekedetet tekinthetjük erénynek. Az erény rugója tehát sem az önzés, sem a roszakarat nem lehet, és így kell az emberi cselekedeteknek még egyéb rugókkal is bírni, melyek mind annyiszor működnek, valahányszor nem saját javunkról van szó. Ily rugó létét kétségtelenül bizonyítja azon körülmény, hogy az ember érzelmeit oly cselekvény is mozgásba hozhatja, mely reá nézve egészen közönyös, vagy melynél saját java épen nem lehetett irányadó. Így például ha valaki másnak kára vagy fájdalma által kellemetlenül sőt kínosan érintetik annyira, hogy ennek fájdalmát osztani látszik, vagy ha egy szegény ember az örökösnek átadja a bizott letétet, melyről a meghalt letevőn kívül senki sem tud. Mi okozhatja az emberben ezen érzelmet, vagy mi bírhatja ily önzetlen cselekedetre? Az önzésre ezen tényeket vissza vezetni nem lehet, hanem egyedül az embernek embertársai sorsa iránti érdeklődésre és ezen érdeklődés minden neme egyetlen egy érzésre vihető vissza és ez a — részvét érzete. Egyedül a részvét az, mely az embert embertársainak sorsa iránt fogékonyá

teszi, mert e nélkül az emberi önföntartási ösztönek és emberi önzésnek természetes belső korlátai nincsenek s így a részvét képezi minden erény forrását.¹⁾

Minden emberi cselekvés végső rugói tehát a következőre vihetők vissza: a) a z önzés, melynél az ember magát tekinti a nagy mindenség központjának és énjének alárendel mindent; b) a roszakarat, melynél a rossz elkövetése az egyedüli cél, és melynek kifolyása az emberi kegyetlenség és vadság; c) a r é s z v é t, mely arra képesít, hogy más javának örüljünk és más kárát és hátrányát embertársunkkal együtt érezzük, ennek kifolyása a nemeslelkűség és nagylelkűség. E szerint minden emberi erénynek alapelve: senkit sértem, mindenkít a mennyire csak lehet segíteni. »Neminem laede; imo omnes, quantum potes juva.« Ennek megfelelőleg az ember összes erényeit két fő és alap erényre vihetjük vissza: a) az igazság szeretete és b) az emberi nem iránti szeretet, vagyis a humanismus.

Mind a kettőnek alapja a részvét. Az igazságszeretetnek, a mennyiben egyedül a részvét az, mely fékezi az ember önzését és roszakaratát, ott a hol ez másnak kárára lehetne. A humanismusnak pedig a mennyiben tényleges közreműködésre készlet embertársaink javára. Az előbbi esetben visszatart a rosztól, az utóbbi esetben pedig jó cselekedetre bír. A kiben tehát a részvét érzete meg van, az másnak sem vagyónát sem személyét nem fogja megtámadni, neki sem szellemi, sem phisi-

¹⁾ Carneri ellenvetése Schopenhauer ezen tana ellen, nélkülöz minden alapot. Szerinte egyedül az okosság lehet minden erkölcsi cselekedet alapja, de akkor a legokosabb ember mindig és okvetlenül a legjobb is volna. Abból, hogy a részvét érzete az esztelenségig fajulhat, csak annyi következik, hogy az ész a részvét-érzetnek épügy szabályozója, mint más érzelmeinknek és hogy minden cselekedethez ész is szükséges, de maga az ész, részvét érzet nélkül az általa dicsőített humanismus h o z nem fog vezetni.

kai rosszat vagy fájdalmat okozni. A részvét hiánya nemcsak a jogtalan cselekménytől nem tarthat vissza, de kettős igazságtalanságra vezet, például az árvának a gyám általi megsalásra, ellenben a részvét érzete okvetlenül igazság szeretetre késztet.

A humanizmusnál a részvét érzete még általánosabban működik és pedig úgy, hogy a humanizmus annál tökéletesebb, mennél általánosabban terjed ki a részvét érzete embertársaink sorsára, úgy hogy az ember humanistikai érzésének megvan a maga fokozatos fejlődése. Kezdetben csak a legközelebb állók irányában nyilvánul a rokoni szeretet alakjában, később föléled a közszellem, melynél fogva a rokon-érzet a társulatra és nemzetre is kiterjed; ebből fejlődik azután a valódi humanizmus, melynél fogva az ember minden embert mint embertársát szeret és tisztel, melynél fogva embertársát ismeri föl mindenki, bármily hiányokban vagy fogyatkozásokban szenvedjen, bármily nyomorék vagy törpe legyen vagy bármennyire beteg és nyomorult akár testben akár szellemben. Ha az ember képes minden emberben vele egyenrangú testvért látni és őtet mint olyat szeretni és tisztelni, akkor akaratlanul tevékeny lesz embertársainak fölsegelésében és a humanistikai érzést és szellemet mindenhol elfogja vinni magával, a hol csak megjelenik. ¹⁾

Ez már az erkölcsi tökély egy magas foka, melynek csak egyetlen alapja lehet és ez a részvét. — Ha ezen valóban emberies érzés mély gyökeret ver szívünkben, akkor csakhamar megtanuljuk az állatokban is érző lényeket látni és tartózkodni fogunk minden szükségtelen és fölösleges kegyetlenségtől,²⁾ miáltal a

¹⁾ Ezen eszmét szépen fejezte ki Krause Geist den Gesichte der Menschheit. 1843. — 171. l.

²⁾ Az embernek az állatokhoz való viszonyára nézve legjobb az, mit Morgenstern Mensch, Volksleben und Staat. (1855.) I., 69 — 78. lapon mond.

emberi kedély eredeti vadságát egészen elveszti és az ember egész életén át minden viszonyban nemesen érző és nemesen gondolkozó lénynyé válik. Az ember erkölcsi fejlődésének természetes menete tehát elválhatlan az emberi részvét-érzet minél teljesebb kifejlődésétől. Ezen részvét-érzet a műveltség haladásával és az ész fejlődésével együttesen tökéletesedik ugyan, a nélkül azonban, hogy az ész eredményével az okossággal oly szoros összefüggésben állana, hogy a legokosabb ember mindig egyszersmind a legnemesebben érezne embertársai iránt. A részvét érzetének épúgy, mint mindennek meglehetnek a maga ferde és esztelen kinövései, ezeket az ész és műveltség egészséges fejlődési irányba van hivatva terelni, de ezen kinövések dacára a valóban nemes erkölcsi érzésnek csak szabályozója, iránytűje, de nem egyúttal egyedüli alapja (mint Carneri állítja) az okosság. Az egész világ criminal statistikája egyhangúlag igazolja, hogy a nőnemre az összes bűntényekből átalán, a kegyetlen és nagy bűntényekből pedig még sokkal inkább — kisebb osztalék jut, mint az emberi nem másik felét tevő finemre, a nélkül, hogy valaha a nőket ezért bárki is átalán és együttvéve okosabbnak tartotta volna. De igen is tudja mindenki, kinek csak egy kis emberismerete van, hogy a nő már természeténél és hivatásánál fogva érzőbb szívvel bír az emberi nem iránt, a mi csak a vele született részvét-érzetnek lehet eredménye. Ebből magyarázható egyúttal, hogy a nőnél igen gyakran a részvét-érzet pozitív oldala a humanismus, ezen érzet negatív oldala: az igazságszeretet nélkül, vagy ez előtt fejlődik ki, a mi gyakran kinövésekre vezet ugyan, de azért az alap a tökélyhez itt nagyobb mértékben van meg és L e s s i n g szavai igazak maradnak, — hogy a legrészvtévőbb emberek egyúttal legjobbak.¹⁾

¹⁾ Briefe 1756

Jegyzet. Az erkölcs alapjaira nézve Schopenhauer elvét követtem: Die beiden Grundprobleme der Ethik. 1860. II. kiadás. Az erkölcstan elveire nézve még különösen kiemelendők: Büchner: Der Mensch und seine Stellung in der Natur. 1872. 236—241. J. — Jäger: Darwinsche Theorie und ihre Stellung; zu Moral und Religion. 1869. — Löwenhardt: Die Identität der Moral und Naturgesetze. 1863. — Fischer: Die Freiheit des menschlichen Willens. II. kiadás. 1871. és Das Bewusstsein. 1874. — B. Canueri: Sittlichkeit und Darwinismus. 1871. A régibb ethikai nézetek és elvekre nézve még mindig legjobb: Aristoteles: Ethikája magyarra fordítá Haberern Jonathan. 1873. és Kant: Grundlegung zur Metaphysic der Sitten. Rosenkrantz-féle teljes kiadás.

33. §. Az erkölcs viszonya az akarat szabadsághoz. A nevelés, vallás és büntetés erkölcsi értéke. Az erény erkölcsi jutalma.

Ha az ember erkölcsi cselekedetei fölött helyes ítéletet akarunk hozni, ha ismerni akarjuk azon indokokat, melyek által az ember erkölcsi cselekedeteire hatni és azokat szabályozni lehet; akkor mindennek előtt az embernek erkölcsi szabadságával, vagyis belső akarat szabadságával kell tisztába jönni. Az embert külsőleg mind annyiszor szabadnak kell tekinteni, valahányszor a törvény és tényleges hatalom cselekedetei elé korlátokat nem szabnak. Rendszerint azonban azt tapasztaljuk, hogy az emberek ezen külső szabadság dacára cselekedeteikben fenyegetés, ígéret, veszélytől való félelem, vagy anyagi előny reményének és más ily indokoknak behatása alatt nem mindig saját akaratukat követik, hanem ezen belső indokoknak ép oly határozottan engednek, mintha külső kényszer nyomása alatt állanának. Igaz ugyan, hogy ily indokok legyőzése az emberre nézve soha sem lehetetlen és a fizikai akadálytól épen abban különbözik, hogy ennek legyőzése minden emberi erőt fölül múl. Ez oka annak, hogy bennünk rendszerint él azon tudat, hogy tehetünk a mit akarunk, de azért ha valóban tettekre kerül a do-

log, akkor akaratumk elhatározására, illetőleg t é n n y é t e v é s é r e befolyással van: a) minden anyagi változás; b) minden külbefolyás (pl. ópium, bor) által előidézett inger; c) azon fogalmak, melyeket a külvilágról és annak reánk való befolyásáról magunknak levonunk, és gondolatok alakjában fölhalmozva megtartunk, melyeknek összege a bennünket minden más élő lénytől megkülönböztető ész; végre d) mind ennek befolyása alatt bennünk kifejlődött egyéni fölfogás, illetőleg jellem, mely az akarat elhatározására okvetlenül döntőleg hat.

Mindezeket összefoglalva, kétségtelen tény az, hogy alakilag és objective létezik teljes erkölcsi szabadság a phisikai korlátokon belül, de alanyilag az egyes emberre való tekintettel ennek cselekvése mindig egyéni jellemének kifolyása fog lenni,¹⁾ úgy hogy ugyanazon indokok más-más embernél egészen más cselekedetet eredményeznek.²⁾

E szerint tehát:

1) egy és ugyanazon ember bizonyos adott viszonyok között csak egy és ugyanazon cselekedetre határozhatja el magát;³⁾

2) minden ember élete azon viszonyok között? melyek között azt eltöltötte, nem állhatott volna más cselekedetekből, mint a melyekből valóban állott, mert viszonyainak hatása alatt fejlett ki jelleme, jelleme pedig kérelhetlenül meghatározza cselekedeteit.

¹⁾ »Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.« Voltaire: *Traité de métaphisique*. eh. 7.

²⁾ »Daher ist die Wirkung: desselben Motivs auf verschiedene Menschen eine ganz verschiedene; wie das Sonnenlicht Wachs erweicht, aber Thon verhärtet.« Schopenhauer.

³⁾ »Zu erwarten, dass ein Mensch bei gleichen Anlass einmal so, ein andermal aber ganz anders handeln werde, wäre, wie wenn man erwarten wollte, dass derselbe Baum, der diesen Sommer Kirschen trug, im nächsten Birnen tragen werde.« Schopenhauer i. m. 58. l.

Ez az egész világréndet uraló természet törvényeknek kérérlhetlen következménye, e nélkül nem képezhetne az egész emberi nem egy egészet, melynek szakadatlan és természetes fejlődése van, és melynek története nem a véletlen halmazata, hanem a rendszeres fejlődés törvényeinek megvalósulása.)

Az ember cselekedetét tehát nem ennek akarata, hanem ennek jelleme határozza meg a jellem pedig nem más, mint foglalhatja mindazon behatásoknak és viszonyoknak, melyek között az ember összes világnézeteit magának megszerezte, és melyek szerint subjectiv fogalmait a cselekedetek jó vagy rosszaságáról, hasznos vagy káros voltáról magának megalkotta. De ha nem az ember maga, hanem ennek egész múltja, az ő viszonyai, melyekről nem tehet és ennek eredménye — a jellem — oka összes tényeinek: akkor be lehet-e ezeket az embernek számítani, lehet-e a jót erényül, a rosszat bűnül fölronni az egyes cselekvőnek? — E kérdés megfjtésénél mindenekelőtt vissza kell emlékeznünk arra, hogy az ember összes cselekedeteinek változhatlan és az emberi természetben örökké gyökerező állandó rugói vannak, melyek: az önzés, rosszakarát és a humanismus vagy részvét. Ezen alapok minden emberben más-más mértékben vannak, s így ezen alapok különfélesége határozó arra nézve, hogy valami külső indok az egyes embert milyen irányú cselekedetre bírja. Az embereknél tehát az önzés, a rosszakarát és a részvét érzete rendkívül különféle mértékben lévén meg, minden emberre azon indokok gyakorolnak legvonzóbb

¹⁾ »Was wurde aus dieser Welt werden, wenn nicht die Notwendigkeit alle Dinge durchzöge und zusammenhielte, besonders aber der Zeugung der Individuen vorstände? — Ein Monstrum, ein Schutthaufen, eine Fratze ohne Sinn und Bedeutung, nämlich das Werk des wahren und eigentlichen Zufalls.« Schopenhauer. Freiheit des Willens. 61.1.

befolyást, — melyek irányában természetes hajlamainál legfogékonyabb. Ezen körülmény természetesen a tény erkölcsi értékét objective véve igen alászállítani látszik, de a társadalomra nézve ismét cselekedeteink jelentősége épen ez által nagy mértékben növekszik és épen ezért a társadalomnak ártalmas, vagy erkölcstelen cselekedeteinkért föltétlenül felelősséggel tartozunk; mert minden rossz cselekedet egyúttal a társadalmi rend főnállását veszélyezteti; — saját magunknak ellenben csak annyiban tartozunk felelettel, a mennyiben érezzük, hogy hajlamainkat fékezhetjük és azok sugallatának, ha minden törekvésünket e célra fordítjuk, legalább bizonyos határig ellenállhatunk. Az embereknek bűnös cselekedeteit tehát nemcsak azért kell büntetni, mert a társadalomnak joga van magát a rosszak ellen megvédeni; hanem azért is, mert a büntetés már magában a jellem állandóságára és végzetszerű voltára való tekintet dacára, — igazságos, miután a cselekvő személy gonosz tényeinek teljes tudatával és érzetével bír, annak következményeit megfontolni képes és rendszerint meg is fontolja s így ha nem is erkölcsi, de mindenesetre értelmi (intellectualis) szabadsággal bír; a hol és a mennyiben ezen intellectualis szabadság hiányzik, például az örült-nél, vagy a tényben való tévedés folytán, ott a büntetés jogos lenni megszűnik. De igazságos minden rossz cselekedetnek büntetése főleg azért, mert a szigorú, de észszerű és arányos emberies jellemű büntetés által az embert, ha szívének nem is lehet megjavítani — meg lehet győzni arról, hogy munka és becsület által inkább fog boldogulni az emberi társadalomban, mint gaz tettei által és így minden célszerű büntetés a társadalom kezében egy hatalmas nevelési eszköz.

De a jónak és rossznak nemcsak abban van jutalma, illetőleg büntetése, hogy a társadalom azt erénynek, ennek büntetését pedig igazságosnak tekinti, hanem van a jónak ezen felül belső és tisztán erköl-

csi jutalma, a rossznak pedig büntetése — az ember lelkiismeretében. Igaz, hogy a lelkiismeret nem abszolút valami, hogy a babona, a belénk oltott előítéletek, a kulturai fejlődés, a különféle vallási felfogások és ezekkel egybekötött túlvilági büntetések-ről alkotott fogalmak mind meg annyi tényezők, melyek a lelkiismeretnek nagyon sokféle és gyakran igen ferde irányt adnak; de azért mégis minden emberben marad bizonyos általános érzés, mely bennünk mind annyiszor támad, valahányszor elkövetett cselekedeteinkre gondolunk, és mely érzés kellemetlenül és gyötrőleg hat reánk, ha valakinek rosszat okoztunk és eszünkbe jut; jól hat, ha cselekedeteinkben mindig nemes érzelmek vezettek. Mennél inkább halmozódnak össze tényeink és mennél több cselekedetre tekintünk vissza, annál gyötrőbb az érzés az egyik esetben, kellemesebb a másik esetben. Nemes tényeink halmaza önmagunkkal ismert meg bennünket és a megnyugvás és megelégedés boldogító érzetét kelti, míg az erkölcstelen és bűnös múlt a lelki furdalás gyötrő érzetét támasztja. Ez érzélem főleg akkor létezik, ha valakinek rosszat okoztunk. A nemes tény tehát önmagában leli jutalmát. A kit a büntetéstől való félelem vezérel, az szolgálja lelkű, a kit a jutalom az önző. Tehát sem az egyik, sem a másik nem bír erkölcsi értékkel már azért sem, mert jót akkor is kell cselekedni, mikor a mulasztás miatt nincs okunk büntetéstől félni.¹⁾ A lelkiismeret lényege éppen abban fekszik, hogy utólagos bírója tetteinknek és így benne nem a bennünket visszatartó hatalmat, hanem utólagos bírót kell látni.

Ha már most mindezen nézeteket az erkölcsről és

¹⁾ Ily félelem különben is gyakran a jó és rossz cselekedeteiről a legferdebb fölfogásokat szüli. Lange pl. néhány quaker gyárossról tesz említést, kik gyáraikban 12 éves gyermekeket 30 órán át dolgoztattak, s így úgyszólván agyondolgoztatták, de tagadó állításaikra esküdni nem mertek. Lange. Arbeiterfrage. 1875. — 75. sk. 1.

az emberek jellemének állandóságáról összevonjuk, akkor végül még azon kérdés merül föl: váljon képzelhető-e erkölcsi téren egyáltalán haladás és javulás. Az emberek ugyanis, mint láttuk, létük első korszakaitól kezdve mai napig mindig egyforma érzések és szenvedélyek által vezéreltettek. Önzés, roszakarat és ember-szeretet mindig léteztek az emberek között. De ez még nem zárja ki az emberi nem haladását erkölcsi tekintetben, nem főleg azért, mert maga az emberi jellem az egyes ember szempontjából végre is összes életviszonyainak eredménye és így ezek befolyása alatt létesül és fejlődik, — a hajlamok különféle irányban vannak meg az egyes emberekben, de vannak tényezők az emberi életben, melyek a legerősebb roszirányú hajlamokat is elfojthatják, vagy legalább szűk körre szoríthatják és a jó hajlamokat fejleszthetik és ezen tényezők befolyása alatt lassanként nemzedékről nemzedékre lényegesen megváltozhatnak az arány, mely egy bizonyos társadalmi köteléken vagy államon belül jó és rossz emberek között létezik. Ezen arány javulásában áll a haladás. Rész emberek és főleg rossz indulatú emberek mindig fognak létezni a földön, de részint a társadalom szervezete szűkebb körre szoríthatja tényeiket, részint le szállíthatja a rossz számát. Főleg két tényező van, mely által a társadalom legközvetlenebb alakban hathat az erkölcsi javulásra: az egyik a nevelés, a másik a vallás.

A mi a nevelést illeti, arra nézve igaz ugyan, hogy a teljesen egyenlő nevelés mellett a legkülönbébb és legváltozatosabb emberi jellemek jönnek létre, inért a nevelés az egyéni jelleget el nem veheti, de azért mindenik műveltebb lesz, mindenikből legalább bizonyos mértékig kivesz a vadság, a rossznak élénkebb tudata tárul mindeniknek szeméi elé és minden ember tényeit, már tökéletesebb esze (agyveleje) folytán jobban meg-gondolni kénytelen. Ha tehát a különböző hajlamok is maradnak az emberben, — az önzöt nevelés által

meglehet győzni arról, hogy kis előnyök föladása által nagyobb és maradandóbb előnyöket érhet el; a rossz indulatut arról, hogy a másnak okozott rossz neki aránytalanul nagyobb rosszat fog okozni. Szelídíteni végre még az oroszlányt is lehet és a statisztikai adatok (a tapasztalat!) fényesen bizonyítják, hogy a civilizáció haladásával az ember legkegyetlenebb bűntényei: rablás, emberölés, súlyos testi sértés stb. lényegesen csökkennek és a nagyobb osztalék mindenütt a vagyon elleni bűntényekre, (főleg csalás stb.) esik. Vad népeknél tehát a rossz akarat, műveltebbeknél az önzés játssza a nagyobb szerepet, mi elég jele annak, hogy a nevelés mennyire átalakító befolyást gyakorolhat. Ezen átalakulás már maga nagy előny, mert az önzés mégis könnyebben tud megalkudni a közérdekkel és öszérdekkel, mint a rossz akarat, mely rosszra törekszik a nélkül, hogy saját javát keresné. Az okosság általában igen hatalmas erkölcsi tényező és minden rossznak legbiztosabb fékezője, az okosság pedig szintén a nevelés műve.

A nevelés mellett a másik hatalmas tényező az emberi nem erkölcsi fejlődésében: a vallás.

Nem mindig és nem minden vallás nyugszik valóban erkölcsi alapokon és nem is minden vallás fordít egyenlő gondot arra, hogy az embereket erkölcsileg jót tegye; sőt igen gyakran éppen a vallások azok, melyek tisztább erkölcsi fogalmak létrejöttét, egy valóban emberies érzés kifejlődését emberáldozat, fajtalan ünnepek, testcsonkítás és más efféle által, sőt gyakran erkölcsetlen tanok által nem kis mértékben akadályozzák. A legkülönbözőbb vallások és főleg a keresztény tanok alapelveit összefoglalva és tekintetbe véve általában mégis úgy kell tekinteni a vallást, mint egy igen hatalmas erkölcsi tényezőt. A vallás úgyszólván mindig gyakorol kisebb-nagyobb befolyást a szív és ész képzésére. A legelső és legrégebb erkölcsi elvek és erkölcsstanok mind pozitív vallások alakjaiba burkolódva jelentkeznek és az emberek alsó kulturális fokán egy bizonyos erkölcsi

rend nem is jöhetett más módon létre, mint a kényszer azon alakjában, mely a jobb és nemesebb gondolkodású emberek erkölcsi érzetét és elveit a többiekre mint isteni parancsot erőszakolja. Az első és legrégebb bölcsészet az emberi nem tehetetlen gyermekkorában szintén nem lehetett más, mint elmélkedés azon hatalomról, mely fölöttünk áll, és melyről magának minden nép saját képzelő tehetségei szerint alkotá meg saját fogalmait. Főleg az egy istenség eszméje az, mely a nemesebb erkölcsi érzet az emberben leghatalmasabban növeli. A tudat, hogy ezen hatalomnak minden ember egészen egyenlően van alá vetve, az emberek között az egyenlőség érzetét szüli, ez pedig alapja a részvétérzetnek. Végre a legtöbb vallásban kifejezett halhatatlansági eszmének is megvan a maga erkölcsi értéke, mert visszatartja gyakran a gyengét a kétségbeesett eszközöktől és a társadalom fölforgatásától, másrészt pedig növeli igen gyakran a g y ö n g e , vagy ö n z ő embereknél is az áldozatkészséget, mely nélkül semmiféle társadalom fön nem állhat.¹⁾ De mind ennek természetesen csak akkor és addig van értéke, míg megvan az emberben a vallástanokba helyezett hit, a mely percben megszűnnek a vallástanok és a hozzájuk kötött hit az individuális (alanyi) meggyőződés tárgya lenni, abban a percben meg kell szűnni a tanok erkölcsi értékének is az illetőre nézve. Ilyenkor az emberies gondolkodás és szellem egyedül a szív és észképzésének egyébb eszközei-

¹⁾ Es gibt keine Gesellschaft, welche nicht unter Umständen von ihren Mitgliedern Opfer verlangt und verlangen muss. Von den Omeisenhaufen an und von den hoch organisirten Thierleib, der taglich und stundlich von einem grossen Theil seiner Gesellschaftsmitheder — den Zellen — den Opfertod verlangt um Absonderungen zu liefern, welche den ganzen Zellgemeinwesen Nutzen bringen, bis hinauf zum Menschenstaate — verlangt jede organisirte Gesellschaft Opfer und eine Lehre, welche die Opferfähigkeit steigert, ist unter allen Umständen eine solche, welcher die Gesellschaft ihren Beifall zu Menden muss. J a g e r: Darwische Theorie und ihre Stellung zu Moral und Religion. 124. 1.

vei, de soha sem a vallási fanatizmus fegyvereivel oltható az emberek szívébe. A vallás erkölcsi értéke és jelentősége azon arányban növekszik, a mily arányban az az ember belső és szabad meggyőződésének tárgyát képezi, a vallásszabadság tehát erkölcsi szempontból is előnyös.

Különben sem a nevelés, sem a vallás egymagában, vagy együttvéve nem elég az emberi nem erkölcsi haladásának és javulásának eszközléséhez. — Ehhez az egész népélet összes tényezőinek egészséges és életerős fejlődése szükséges; — az erkölcsi haladás nem lehet pusztán erkölcsstanok tanítása és hirdetésének, hanem az egészséges állami és társadalmi életnek eredménye; e kettő pedig gazdasági haladás nélkül nem képzelhető. Az erkölcsi fejlődésnek és haladásnak épúgy, mint az egész társadalmi létnek a létért való küzdelem képezi alapját és szabályozóját. A küzdelem nemes iránya az erkölcsi javulással a legszorosabban összefügg. A társadalom fejlődésének természetes következménye, hogy a létért való küzdelem állati jellege megszűnik és az ember nem többé pusztán táplálékért, hanem társadalmi állásért, befolyásért és rendi előnyökért küzd, ezekért pedig nemcsak phisikai fegyverekkel, hanem főleg szellemi fegyverekkel szokás küzdeni. E küzdelemnél már arra is kell törekedni, hogy érdekeinket mások érdekeivel minél nagyobb mértékben öszhangzásba hozzassuk. A becsület és jó hírnév többnyire hatalmas eszközei a társadalmi állás kivívásának; s így az egyes ember érdeke az emberi nem közérdekével öszesiesik. Azon egyéni törekvés pedig, mely ezen magasabb érdekek öszszeütkezésében áll, a fejlődött és egészséges társadalomban mindig szűkebb körre szorítottatik és ennek életereje által elfojtatatik. Azért minden, mi az állami szervezetet jobbá és tökéletesebbé teszi; mi az anyagi jólétet növeli, egyúttal erkölcsi javulást von maga után még pedig annyira, hogy azt csakhamar számokban is ki lehet mutatni. A munka alkalom és a munkának megbecsü-

lése munkaszeretetet, ez vagyont, a vagyon jogérzetet,¹⁾ a jogérzet közszellemet, ez pedig valódi emberies és testvéries érzést von maga után az egész emberi nem irányában.²⁾ Kezdetben a rablók és útonállók kénytelenek lesznek dolgozni, mert a bűntény elkövetésére a civilisatio folytán nincs többé alkalom. Később megszokják és megszeretik a munkát és ezekkel karöltve nemzetségről nemzetségre folyton szaporodik a jó emberek száma. Az erkölcsi haladás tehát a társadalmitól elválaszthatlan.³⁾ »A gazdagság oly viszonyban áll az erényhez, mint a podgyász a hadsereghez.« Az emberi nem jóléte egyúttal az emberi nem erkölcsi tökéletesedését jelenti. A humanismus, az egyenlőség és testvériség csak akkor szűntek meg üres szavak lenni, ha minden ember jólétnek fog örüdeni; ha egyik ember nem fogja jólétét a másiknak árán megszerezni igyekezni, — hanem munka, szorgalom és becsület által mindenik más kára nélkül szerzi meg azt. — Egy ily alapokon nyugvó társadalmi rend annyira ép és életerős leend, hogy minden rosztat csirájában elfojt. Ez az erkölcsi haladás végső pontja, melyet az ember elérni ugyan soha nem fog, de melyhez közel jutni maga a fejlődés és haladás törvénye készlet.

Az erkölcsi és gazdasági fejlődés harmóniáját

¹⁾ »Das Gewissen des einzelnen muss sich umso mehr scharfen und verfeinern, je mehr sich das allgemeine Gewissen der Menschheit durch die fortschreitende Bildung hebt und je unabhängiger diese in ihrem Denken.« B u c h n e r: Der Mensch etc.

²⁾ »Oberstes Gesetz ist die Nächstenliebe als Grundbedingung des geselligen Lebens und innerhalb der Gesellschaft darf es keinen ändern Kampf ums Dasein geben, als den, der zur Arbeitstheilung führt.« J a g e r: i. m.

³⁾ »Neben Bildung sind Glück und Wohlstand Hauptquellen der Moral und Tugend.« »Allen Sunden und Lasten gehen Hand in Hand mit Hunger, Elend und Krankheit, oder Mussi-gang.« B u c h n e r.

végre a jog van kiegészíteni, ennek fejlődési törvényeit és rendszerét a jelen mű II. rendszerével kapcsolatban dr. Kautz Gusztáv a győri királyi jog és államtudományi kar igazgatójának „Bevezetés a jogtudományokba” című műve egészen önálló rendszerrel, de olyképen tárgyalja hogy a jelen mű folytatását és kiegészítő részét képezze.